

WORDING DES GEESTES Mr Drs A. Börger

HOOFDSTUK 1 PAGINA 02

HOOFDSTUK 2 PAGINA 13

HOOFDSTUK 3 PAGINA 26

HOOFDSTUK 4 PAGINA 50

HOOFDSTUK 1

Wanneer wij spreken over de wording des geestes, denkt men natuurlijk direct aan een begin. De mensen maken zichzelf altijd opnieuw druk over deze kwestie, over dat begin, en een van de bekende vragen is dan: waar komt alles vandaan? Waaraan dan vaak triomphantelijk wordt toegevoegd, dat wij op deze vraag geen antwoord weten zulks ondanks het feit dat alles al besproken is op alle manieren. Laten wij echter doen alsof wij ons voor 't eerst met deze vraag bezig houden en daartoe het begrip wording als grondslag van onze gedachten doordenken.

Als wij over worden spreken, dan zeggen wij daarmee vanzelf, dat het doel ervan zijn is. Iets wordt wil zeggen, dat iets iets zal moeten zijn. Aan het begrip worden laat zich dus het zijn bedenken; het is er niet van los te denken. Als wij nu naar het begin van het zijn vragen, dan zullen wij onmiddellijk begrijpen, dat het uitgangspunt van het zijn niet het Zijn is; het begin van iets is, wat het niet is; zodra het er is, is het. Het begin van het Zijn is dus het niet-Zijn en dan zegt men onwillekeurig en ook oppervlakkig juist: we beginnen met niets, maar waar komt dan alles vandaan?

Als wij zeggen, dat het begin van het zijn het niet-zijn is, dan spreken wij over het zijn van het niet-zijn d.w.z. dat bij het niet-zijn het zijn niet weg te denken is, dat het niet-zijn zijn moet, wil het niet-zijn zijn. Niet-zijn is dus ook zijn, het is, want anders is het er niet en als niet-zijn niet niet is, is het wèl.

Omdat dus niet-zijn en zijn onherroepelijk aan elkaar vastzitten, samengaan, kunnen wij eigenlijk niet spreken over zijn en niet-zijn, elk abstract van elkaar, maar alleen over deze twee samen; zij gaan altijd samen. Dat begin is het niet-zijn, dat zijn moet, wil het niet-zijn zijn. Dus is het begin het worden, dat dus in zichzelf tegensprakig is, want eenheid van zijn en

niet-zijn tevens. De wording van den geest is dus het zijn en niet-zijn tevens van den geest.

Nu kan men natuurlijk zeggen dat, als wij van worden spreken en wij als het begin moet stellen het niet worden. Niet worden kan maar tweeërlei zijn n.l. zijn of niet-zijn, want òf niet meer worden, maar zijn, òf nog niet worden, dus nog niet zijn. En daarover spreken wij juist, n.l. over het feit, dat deze twee altijd samen gaan. want dat we van het niet-zijn het zijn niet kunnen wegdenken. Waarmee dan gezegd is, dat het worden het begin is, zijn eigen begin, wat heel lang geleden al gezegd word en nog altijd door alle kerken gezegd word, n.l. dat God zichzelf geschapen heeft. Het worden is zijn eigen begin als niet-zijn en tevens zijn einde als zijn. Daarmee is dan gezegd dat het worden de eenheid is van einde en begin, einde en begin tegelijkertijd, tesamen een volslagen eenheid van begin en einde en dus het begin het einde is en het einde het begin, is het worden oneindig en dus eeuwig.

Samenvattend zeggen wij dus: aan het worden laat zich bedenken de ontwikkeling naar het zijn toe, dus moet uit het worden het zijn tevoorschijn komen; het begin van het zijn is wat het niet is, want het begin is altijd, wat het niet is en dus is het begin van het zijn het niet-zijn. Maar als wij zeggen, dat het begin het niet-zijn is, dan spreken wij van het zijn van het niet-zijn, van niet zijn, van niet zijnd zijn of zijnd niet-zijn, van de eenheid van beide en deze eenheid is het worden. Uitgaande van het niet-zijn is het zijn doel en einde, uitgaande van zijn. Dus beginnend bij zijn, is het niet-zijn doel en einde, het is echter tevens begin en hieruit volgt, dat einde en begin hetzelfde zijn, een en hetzelfde in het begrip worden, waarmee dan gezegd is, dat, waar het begrip worden eindigt, het ook begint, en waar het begint, eindigt, weshalve het oneindig is, absoluut, eeuwig.

Gezien onze voorgaande gedachten-gang verhoudt het worden zich altijd tot zichzelf als eenheid van tegendelen en is dus innerlijk een zelfweerspreking en deze zelfweerspreking is de grondslag van alle zijn. Het worden weerspreekt innerlijk zichzelf, is absoluut en dus wezenlijk absolute zelfweerspreking. Maar omdat zijn en niet-zijn zich tot elkaar verhouden, staan zij in een betrekkelijke verhouding tot elkaar, want betrekken zich op elkaar; en dus laat zich zeggen dat het worden innerlijk absoluut de betrekkelijkheid zelve is, waarmee dan gezegd is, dat de betrekkelijkheid het absolute is en dat in de betrekkelijkheid de zelfweerspreking de waarheid is.

Omdat zijn en niet-zijn zich hier op elkaar betrekken als elkaars ontkenningen, is het worden wezenlijk een betrekkelijke zelfontkenning, en omdat worden begin en einde ineen is, dus oneindig absoluut, is het absolute betrekkelijkheid als en in zelfweerspreking. Wanneer we dus spreken over de wording des geestes, dan is het begin van de geest het niet-zijn ervan d.w.z. het zijn van de geest op de wijze van het niet-zijn ervan dus op de wijze van het niet geest zijn, dat is op de wijze van de natuur, die wij in haar geheel de kosmos noemen, welk woord vertaald wordt als orde, harmonie, wat het ook inderdaad betekent, maar aanvankelijk niet.

Aanvankelijk betekent dit Griekse woord sieraad; aan het sieraad echter laat zich de harmonie bedenken, want anders is het geen sieraad, en daarom is langzamerhand de betekenis van dit woord anders geworden en heeft het de betekenis van harmonie gekregen tegenover het begrip chaos of het wanordelijke, het afgrondelijke, wat het eigenlijk oorspronkelijk ook betekende.

De kosmos is alleen maar worden; hij wordt altijd. Phile Alexandrinus Judaeus (Philo de Alexandrijnse Jood) een van de grondleggers van het christendom, zegt

dat God altijd bezig is te scheppen en Aristolotes heeft gezegd, dat de wereld, en hij bedoeld daarmee het heelal nooit kan zijn ontstaan en ook nooit kan vergaan, wat wel een grote wijsheid is, die bij de meesten al teloor gegaan is. In werkelijkheid kan de kosmos nooit begonnen zijn en nooit vergaan, want het zijn van de kosmos is worden en het worden is eenheid van begin en einde, het is absoluut maar tevens in zich tegensprakig en betrekkelijk zichzelf weersprekend als eenheid van zijn en niet-zijn, en dus is, was en zal de kosmos zijn.

Voltaire heeft gezegd:
Het heelal kan niet anders zijn dan een openbaring van God; als iemand in God gelooft, moet hij ook geloven in de eeuwigheid van het heelal.

Inderdaad, wie het werkelijk begrijpt, ziet in, dat dit heelal, deze kosmos altijd zijn moet omdat het zijn niet anders kan zijn dan worden, niet anders is dan worden en wanneer wij dus spreken over de wording des geestes, dan moeten wij om te beginnen spreken over het zijn van de geest op de wijze van het niet geest zijn, als negatie van geest dus en dat wil zeggen als natuur en moeten wij ons dus de vraag voorleggen: Wat is de natuur?

De natuur is gegeven. Wanneer we de kosmos aanschouwen, betekent dit dat wij hem opnemen en we beginnen uit de aard der zaak met de kosmos te aanschouwen, een uiterlijke en dus natuurlijke bezigheid. Dit is het begin.

Na hem aanschouwd te hebben, gaan we hem dan verder denkend op nemen en tenslotte doordenken en verwerken tot begrip, naar het begin is het aanschouwen en het eerste, wat we dan ervaren is, dat de vorm van de kosmos de ruimte is. De ruimte laat zich begrijpen als de abstracte vorm der natuur. Wij gebruiken hier het begrip abstract, omdat wij de ruimte aanschouwende, eigenlijk niets

aanschouwen. Zeker, wij zien, maan en sterren enz. maar die zijn alleen maar in die ruimte, maar de kosmische ruimte zelf is niets en niemendal; zij is een aanschouwelijkheid van niets, een aanschouwelijkheid, die niet aanschouwbaar is, een uitspraak, die ons niet bevreemd, aangezien wij juist begrepen hebben, dat in wezen alles zichzelf weerspreekt; dat het zijn van alles de zelfweerspreking is van het worden.

De natuur is ruimtelijk van vorm en alles wat natuurlijk is, is dus ruimtelijk en in de ruimte. Ruimtelijke vorm is uiterlijke vorm en kan niet anders zijn dan uiterlijk.

Het uiterlijk zijn laat het innerlijk zijn aan zich bedenken, welk innerlijk zijn dan is niet-zijn van uiterlijk zijn. Aan het innerlijk zijn, dat in de vorm der uiterlijkheid is, laat zich dan verder bedenken, dat in de uiterlijke vorm het innerlijke verschijnt. De uiterlijke vorm is dus verschijning van wat geen uiterlijke vorm heeft en innerlijk is. Dit laatste noemen wij wezen.

Het begrip wezen in een variant van het begrip zijn. Omdat deze twee begrippen zo'n gelijkkluidende betekenis hebben, moeten wij ze nader verklaren.

Wij weten, dat wezen eigenlijk hetzelfde is als zijn, want wij zeggen: Ik was, wat van wezen komt, maar het begrip wezen onderscheidt zich van zijn, omdat hierbij niet meer sprake is van de onmiddellijke eenheid van zijn en niet-zijn, doch van hun verhouding tot elkaar.

Het zijn (als uiterlijk zijn) is afspiegeling van het wezen (als innerlijk zijn, dus als niet-zijn van uiterlijk zijn).

In deze verhouding is het zijn verschijning van het niet-zijn, is de verschijning zijn van het niet-zijn. Het zijn is hier niet het wezen, maar het is het tevens wel, doch op andere, op tegendelige wijze. En andersom.

Zo laat zich dan de kosmos begrijpen als uiterlijke verschijning van wezen, dat dus innerlijk is, innerlijk zijn moet en kan geen uiterlijke vorm hebben, want omdat er is de zelfweerspreking, welke de grondslag, de waarheid is van alle zijn, dat worden is, daarom moet ook de uiterlijke vorm zich weerspreken in en als de innerlijke vormloosheid, vormloosheid echter alleen voorzover het uiterlijk betreft.

Er werd ons verteld dat aan de volksuniversiteit een cursusleider, die lezingen hield over filosofie, zich al heel spoedig heeft uitgesloofd in een aanval op de dialectiek oftewel op Hegel; wat wij gezegd hebben omtrent de zelfweerspreking is de Hegelse grondgedachte: dat alles zichzelf weerspreekt, dat alles zijn eigen tegen deel aan zich meebrengt en zich alleen daardoor bepaalt, maar aan de grens met zijn tegendeel een is.

De cursusleider heeft dan gezegd, dat dit niet waar is, want dat er geen tegendeel te noemen is van de kosmos. Laten wij dus nagaan of er geen tegendeel van de kosmos is, en deze kwestie daartoe doordenken. Aan de kosmos laat zich de ruimte bedenken en hij is verschijning van het wezen.

Eigenlijk heeft India hier al een vermoeden van, maar het houdt de dingen nog uit elkaar en spreekt van de wereld der werkelijkheid als van een schijn, waarmee wij wel kunnen instemmen, echter met de toevoeging, dat deze schijn werkelijke schijn is, geen hallucinatie, geen zinsbegoocheling, want verschijning van werkelijkheid, werkelijke verschijning van wezen. En het wezen is de werkzaamheid zelve, want het wezen in het in zich tegensprakig zijn en dus laat het wezen aan zich de innerlijke spanning en daarmee de energie en daarmee de dynamiek en daarmee de werkzaamheid bedenken. Vandaar dat de hele zaak altijd aan het worden is omdat het niet anders kan.

Gij moet niet denken, zoals zovele doen, dat er een God de Heer geweest is, die voor zijn plezier op zijn vrije dagen een kosmos geschapen heeft. Hij zou er immers niet zijn als zijn kosmos op niet was, want het wezen is alleen op de wijze van het anders zijn; het is alleen op de wijze van het niet-zijn van zichzelf zodat het werkelijkheid-zijn, het kosmos-zijn, zich laat begrijpen als niet-zijn van het wezen, dat op deze wijze juist wel is.

Misschien zal gezegd worden, dat dit woordspelerij is, maar dan is het geen leeg woordenspel. Het gaat erom te begrijpen, dat van welke kant de zaak ook belicht wordt, wij nooit van de begrippen zijn en niet-zijn afkomen; dat die voor beide kanten gelden, omdat alles in wezen niet anders is dan worden.

Zeker kunnen wij het uit elkaar denken, hier het niet-zijn en daar het-zijn, zoals wij ene hier de hemel en daar de hel kunnen denken. Een bisschop heeft aan het begin van deze eeuw nog verklaard, dat de vuurspuwende bergen de schoorstenen van de hel zijn. Simpel is het wel, dan weten we tenminste waar we gebra- den worden als we naar het helle vuur varen, maar kinderlijk is het ook wel en een beetje achterlijk, wat nu niet zoo wonderlijk is voor een roomse bisschop. Men denkt nog altijd erg slecht; zuiver denken is ook niet gemakkelijk; het is een zware arbeid waarvan echter het resultaat de vrede is, en wanneer het zuivere denken beleefd wordt, de christelijke liefde. Omdat de wereld nog altijd zo erbarmelijk denkt, is ze nog zo erbarmelijk onchristelijk.

Aan de kosmos laat zich om te beginnen de vorm bedenken als de ruimte en dus is de eerste negatie van de kosmos negatie van de ruimte. De negatie van de ruimte laat zich begrijpen als het punt. Aan de ruimte laat zich de uitbreiding bedenken en de negatie van uitbreiding is concentratie en de volstreekte concentratie is het punt.

Het natuurlijke punt is het wiskundige punt, dat niet bestaat. Wij kunnen wel een krijtheuvel of een inktmeer tekenen, maar daar hebben wij geen punt mee getekend, want er is nog de ruimte aan te bedenken. Hoe gering deze ook zijn moge. Want om de grootte gaat het niet. De wiskundigen maken dan ook een punt door twee lijnen te kruisen. Want zij weten, dat het nooit te tekenen is, omdat alle ruimte er uit weg is. Het is de negatie van de ruimte en dus beslist niet ruimtelijk. Maar het natuurlijke punt is als voorstelling desalniettemin altijd nog uiterterlijk.

Wanneer wij de ruimte negeeren en daarmee de natuur beginnen te negeeren en dit voortzetten, dan moeten wij vervolgens het uiterlijk zijn, het zich veruiterlijken, het buiten zichzelf zijn, gaan ontkennen en komen dan tot de verinnerlijking. Het innerlijke punt laat zich begrijpen als het tijdspunt.

De doorgezette negatie dus van de kosmos voert vanzelf tot het tijdspunt. waarmee gezegd is, dat de ruimte op natuurlijke wijze vanzelf verkeert tot de tijd, die, omdat hij nog natuurlijk is, de tijdstroom aan zich bedenken laat n.l. het punt dat zich beweegt, in een "lijn" beweegt.

Het wiskundige punt verhoudt zich tot het tijdspunt als natuurlijke uiterlijkheid tot natuurlijke innerlijkheid; de negatie van uiterlijk tot innerlijk is hier om te beginnen nog natuurlijk; eerst bij verder voortgaande negatie wordt het natuurlijke genegeerd. Ook het tijdspunt is dus nog natuurlijk.

Het tijdspunt echter is, omdat het innerlijk is, in de wiskunde niet bruikbaar, al gebruikt op het ogenblik de hogere wiskunde de tijd als vierde dimensie, waarover wij niet zullen spreken, omdat hogere wiskunde geen kleinigheid is.

De ruimte verkeert zich in ons denken vanzelf tot de tijd en kan niet anders, waarmee gezegd is, dat de kosmos om te beginnen op natuurlijk wijze innerlijk tegensprakig is als ruimtelijk-tijdelijk zijn; d.w.z. buiten zichzelf en tegelijkertijd innerlijk zijn op natuurlijke wijze. We zijn hier aan de geest nog niet toe, deze moet nog komen, maar de ruimte brengt de tijd aan zich voort; daaraan is niet te ontkomen en dit is dus de eerste negatie van de kosmos die volgens de bovenbedoelde cursusleider geen tegendeel heeft. Vermoedelijk heeft hij het tegendeel gedacht als een bepaald ding, als een andere kosmos misschien; men denkt over het algemeen slecht en kan zich van de voorstelling niet losmaken. Dit laatste moeten wij leren. Ons los te maken van de voorstelling. Wij kunnen ons ook de tijd niet voorstellen, behalve dan als een oude man met een baard en een zeis. Dit is zelfs de oervoorstelling van de tijd, die de Grieken hadden in Vader Chronos, die alles verslindt, alles dood maakt; vandaar die zeis.

Zeker alles verdwijnt in de tijd, maar dat is niet het hoofdkenmerk ervan, wat de Grieken gezegd hebben, toen zij Zeus uitdachten. Toen hebben zij al begrepen, dat zij de tijd op een hoger plan moesten brengen en er meer in moesten gaan bedenken, dan alleen dat alles erin verdwijnt. Zeus is n.l. de bedwinger van de tijd.

De tijd wordt aan de kosmos meegebracht, evenals de ruimte en omdat de tijd verinnerlijking is, laat de tijd zich begrijpen als innerlijke vorm en zo is dan de kosmos te begrijpen als het naast elkaar en ook het na elkaar zijn van de natuurlijke dingen, en aan dit alles laat zich het worden begrijpen, hetgeen wil zeggen dat de tijd de innerlijke ervaring is van het worden.

Wij hebben gezegd, dat we verder moeten gaan, want dat wij niet moeten blijven staan bij het natuurlijke en ook al

zijn wij bij de tijd gekomen, toch is dit nog een natuurlijke vorm. Wanneer wij werkelijk tot de volslagen negatie, van de kosmos willen komen, moeten we ook het natuurlijke punt, dat zowel het uiterlijke wiskundige punt is als het tijdstip, negeren d.w.z. we moeten alle natuurlijkheid negeren, waardoor we komen tot het niet natuurlijke punt.

Wat is het niet natuurlijke punt? Aan het punt laat zich bedenken de samen-trekking, want het is negatie van uitbreiding. Het niet natuurlijke punt is dan het geestelijke punt, datgene wat zich geestelijk in zich samen trekt, zich geestelijk samensluit, als zodanig laat zich het Ik begrijpen als het geestelijke punt, als het begin van de volstreckte negatie van het heelal. Maar die volstreckte negatie van het heelal wordt tenslotte iets heel geweldigs, iets ontzagwekkend indrukwekkends, die negatie, die z.g. niet heet te bestaan. Want het Ik is als geestelijk punt gedachte, geboren uit intuïtie, want de eerste gedachte wordt intuïtief geboren. Intuïtief dat wil zeggen, dat het gevoel onmiddellijk omslaat in gedachte.

De gedachte laat het denken aan zich bedenken, want zij is denken. Maar het begin van het denken is het omslaan van gevoel; dit is de geboorte ervan. Het begin is dus het gevoel zelf, want het begin van iets en dit spreekt vanzelf, moet zijn, wat het nog niet is, het begin van het denken kan dus nooit het denken zijn, daarom ligt het Ik al in het gevoel besloten.

Omdat het Ik gedachte is en als gedachte denken, kan het Ik uit zichzelf alles voortbrengen want de gedachte denkt zichzelf verder en verwerkt alles tot gedachte. Zo kan uit het Ik opgebouwd worden heel de kosmos als logische geestelijke samenhang waarin heel de zijnde kosmos is omvat, zodat tenslotte, het tegendeel van de kosmos is de zuivere logica die heel de werkelijkheid heel de

wereld, God inclus, omvat. En dit is het volslagen tegendeel van de kosmos, dat volgens hier vorenbedoelde cursusleider niet zijn zou.

Alles laat zich verwerken tot begrip, maar we moeten het dialectisch doen, dan komen we tot de idee, die ook in zichzelf weersprekend, maar die dan ook tevens in deze zelfweerspreking een eenheid is welke echter alleen maar innerlijk, geestelijk zijn kan, omdat de natuur de vorm heeft van het buiten elkaar, het buiten elkaar zijn en de geest als negatie van natuur ook negatie van verdeeldheid zijn moet. De negatie van de verdeeldheid kan alleen zijn de eenheid, maar eenheid, die toch de zelfweerspreking in zich draagt. dus een eenheid van tegendelen, wat de christelijke godsdienst uitdrukt door den drie-enen, God. Het is gezegd, maar het is daarmee nog niet logisch doordacht. Dit is dan ook moeillijk voor de mensen. Wanneer wij zeggen dat worden begin en einde tegelijkertijd is, dat het begin het einde en het einde het begin is, dan is dat moeilijk omdat in de zintuigelijke werkelijkheid de dingen uit elkaar liggen, immers zelfs buiten zichzelf zijn, want als de verschijning is het wezen buiten zichzelf.

In de natuur is alles buiten elkaar, komt na en naast elkaar en daarom liggen in de natuur ook het begin en het einde uit elkaar en zeggen wij: hij is geboren 1 Jan. 1900 en hij is gestorven 1 Jan. 2000 en dan zegt men: zie je wel, dat het begin daar is en het einde daar. Zeker is dit zo, maar desalniettemin is de overledene niet weg behalve als de bepaalde verschijning, die hij was. Hij leefde en heeft zich doende verwerkelijk. De mens doet wat hij is en drukt zich uit in de buitenwereld, die hij door zijn doen beïnvloedt, weshalve zijn invloed blijvend is, want zij die door hem beïnvloed worden, delen hem hunnerzijds en op hun wijze weer mede aan de buitenwereld. Deze mens is dus niet weg, al is hij gestorven. Het gaat bij den mens om het menselijke en niet om het natuurlijke.

Eenzelfde gedachtegang geldt voor zijn geboorte, die een begin heet te zijn, ofschoon zich aan de geboorte bedenken laat dat de ouders en verder alle voorouders zich in en als deze geborene voortzetten en zich dus op zeer bepaalde wijze handhaven n.l. als deze nieuwe mens in wien al zijn voorouders aanwezig zijn; zij zijn niet weg en nooit weg geweest; zij zijn alleen maar altijd op de manier van het anders zijn van het in dit geval iemand anders zijn, aanwezig. Maar in de natuur liggen begin en einde z.g. uit elkaar.

Wanneer wij de zaak doordenken, weten we dat ook dit zijn worden is en dat in het worden begin en einde een en hetzelfde zijn, dat het begin het einde is, want het worden is absoluut en dus gaat het niet meer om een begin en een einde, maar om het begin en het einde en dat is zijn en niet-zijn in enen.

Begin en einde zijn in waarheid hetzelfde in waarheid niet gescheiden, doch slechts onderscheiden, maar onderscheiden ongescheiden als eenheid en dit is de drie-eenheid.

De kosmos is wording; waarvan? Van idee, niet anders. Idee is eenheid verhouding tot zichzelf als zelfweerspreking van tegendelen en daarmee oneindig. In de natuur betreft het ene zich op het andere, waaraan het iets anders wordt; zodoende is daar te spreken van het ene en het andere en van de eindigheid van alle dingen. In de idee, het zuivere begrip echter, in de drie-eenheid dus, wordt het andere, het tegendelige, begrepen als ook identiek en dus ondanks het onderscheid als in den grond der zaak hetzelfde, zodat het ene zich tot het andere verhoudt als tot zichzelf, weshalve het aan het andere niet ten einde komt. Daarom in de eenheid der Idee, de ideële eenheid, oneindige verhouding en eeuwig.

Eeuwig wil zeggen geen begin en geen einde hebben in den tijd, want het

eeuwige is het niet tijdelijke, maar in de natuur moet alles tijdelijk zijn en daarom kan in de natuur, in de kosmos zich de eeuwigheid alleen vertonen zonder zich te vertonen, kan zij zich slechts laten ervaren als de tijdstroom, die uit het duistere verleden komt en in de donkere toekomst, verdwijnt, evenals de ruimte in het duister vervaagt.

Steeds groter worden de telescopen en steeds sterker; verder en verder tracht men door te dringen in het heelal en altijd vindt men sterren werelden, want het is in wezen oneindig en de grens van het heelal is niet te vinden, omdat het oneindige nu eenmaal geen grens heeft en daarom zal, ook al wordt de telescoop honderd maal sterker, de grens vervagen in het duister.

Hier zouden wij kunnen spreken over het licht, dat alleen maar waarneembaar is, omdat het hetzelfde is als de duisternis, er één mee is, haar aan en in zich heeft, wat wij allen weten, want we kennen het licht alleen als de kleur; eenheid van licht en donker. Al naargelang van het verschil in accent van licht en duister varieert de kleur.

Als er geen kleur was, zou het licht niet aanwezig zijn en zouden wij in het duister tasten; alleen doordat ook het licht zich moet weerspreken, kunnen wij het waarnemen, is het aanwezig; anders zou het niet aanwezig zijn, want dan zou het zich niet bepalen. Licht zonder meer is volstrekt onbepaald en dus niet waarneembaar. Wil het dit zijn, dan moet het zich bepalen zich weerspreken.

Alle zijn is worden en het bepaalde is alleen maar bepaald, omdat het een grens heeft, die het in zich draagt.

Het Ik is gedachte en deze gedachte kan allen uit zich voortbrengen, Het Ik, dat zich laat vatten als denken, wordt het denkende subject; dit is zijn kenmerk. al wordt

het ook ruimer genomen, bijv. wanneer van de aarde gesproken wordt als van een subject. Goethe heeft dit dichtelijk vertolkt in de vorm van het oproepen van de aardgeest, waarin dan de subjectiviteit van de aarde wordt uitgebeeld. Natuurlijk heeft een dichter als Goethe de vrijheid om de aarde als subject te nemen, want aan de aarde laat zich wel het een en ander bedenken; hij heeft er dus het recht toe, maar wij zullen hem hierin niet volgen en het subject beperken tot het denkende subject, dat zich bewust wordt; het Ik, dat zich bewust is van zichzelf.

Wat is dat Ik? Wie "ik" zegt, treedt in een abstracte verhouding tot zichzelf, trekt zich samen, sluit zich net zichzelf samen, Daarom is te zeggen, dat het Ik een punt is, geestelijk equivalent van het natuurlijke punt. Dit Ik ligt om te beginnen besloten in de ziel van de mens, is dan nog maar aanleg en dus nog geen werkelijk Ik. De natuurmens heeft dan ook geen Ik-bewustzijn, maar leeft nog vaag, onbewust in de natuurlijke collectiviteit. Het Ik moet zich echter op enigerlei wijze laten gelden, ook als het nog niet geboren is. Wij weten, dat allemaal wel. Vrouwen, die kinderen gehad hebben, weten dat het kind zich al laat gelden voor het geboren is en allen weten wij, dat het kind zich laat gelden zelfs voor de bevruchting heeft plaats gehad als de geslachtsdrift, waarin het kind zich laat gelden, dat geboren wil worden. Het is er nog slechts als vader en moeder, die nog geen vader en moeder zijn, want zij worden dit eerst, wanneer het kind geboren wordt. Aan het kind heeft de mens te danken, dat hij vader of moeder wordt.

Ouders hebben vaak de gewoonte om de zaak om te draaien en te zeggen dat het kind dankbaar moet zijn, dat ze het in de wereld hebben gezet, wat zich in deze tijd eenigzins betwijfelen laat, wanneer men niet doordenkt.

Wij echter weten, dat we dankbaar moeten zijn. Om te beginnen weten wij, dat we niet weg konden blijven, dat we beslist noodzakelijk moesten verschijnen, maar ook dat het een eer is om mens te zijn. omdat de mens het heelal kan omvatten, heel de kosmos en zo alles te buiten kan gaan door alles te omsluiten.

Dit grote van het menszijn, deze grootsheid moeten wij leren inzien, opdat wij blijmoediger door de wereld gaan.

Het Ik ligt om te beginnen in het gevoel besloten, maar dit is als niet-denken niet in staat zich uit te drukken in woorden, want het woord is verklankt begrip en zonder denken komt de mens aan het begrip niet toe. Dus kan het gevoel zich alleen op zijn natuurlijke wijze uitdrukken in natuurlijke vormen, in beelden, wat wij doen in onze dromen, maar wat de kunstenaar op zijn wijze doet.

Er was al kunst voordat de mens tot dit bewustzijn kwam, toen hij nog niet wist een Ik te zijn, nog niet getreden was in die abstracte verhouding tot zichzelf, waarin hij zich samensluit met zichzelf.

Overigens moeten wij bedenken, dat het begin van het Ik-bewustzijn nog behept is met de natuurlijkheid, want het stamt uit de natuur, vandaar dat het Ik-bewustzijn als negativiteit begint, want het begint de buitenwereld te zien als niet-Ik en dus zich negatief te ervaren tegenover de buitenwereld, op den duur kan het zich doordenkend komen tot het inzicht, dat heel die buitenwereld in het Ik is omvat, ook alle mensen en zo kan het, dat de mensen betreft, komen tot het begrip van het Wij, waardoor het zich verkeerd heeft tot zijn andere en tot zijn volheid gekomen is, want in het Wij is het Ik voorondersteld. Maar het begint natuurlijk en dus negatief.

Voor het geboren is, is het alleen maar ingebed in het gevoel, nog niet uitgekristalliseerd; de intuïtie d.w.z. de

geboorte heeft nog niet plaats gehad, de omslag heeft zich nog niet voltrokken. Daarom is het er nog niet, maar het is er ook wel, want het is er in aanleg. Omdat en voorzover het er nog niet is, kan het zich niet in woorden uitdrukken, want het beschikt niet over begrippen. Toch moet het zich wel uitdrukken, maar kan dit alleen maar doen op natuurlijke wijze d.w.z. in vormen en beelden. En zo laat zich de kunst begrijpen als het begin van alle wijsheid.

De kunst echter moet ook weer een begin hebben en het begin van de kunst is het niet kunstig uitbeelden, waarbij wij dan moeten vragen, wat dan kunstig uitbeelden is.

Onder kunst verstaan wij het uitbeelden van de idee, van het innerlijk, van de waarheid; dus is kunst zedelijk. Denk nu bij zedelijkheid niet alleen aan sexuele zedelijkheid, dit hoort er ook wel bij, maar is slechts een onderdeel. Zedelijkheid is alles wat tot het ideële behoort en is ook vrijheid. De natuur is de gebondenheid en alleen geestelijk, zedelijk, ideëel is de mens vrij.

Kunst is de onmiddellijke uitbeelding van zedelijkheid; daarom moet zij schoon zijn, want als kunst geen schone kunst is, is het geen kunst.

Schoonheid laat zich begrijpen als harmonie van vorm en idee. Het omscheppen van het gegeven natuurlijke tot schone natuurlijkheid wil zeggen: kunst produceren, het omscheppen van het natuurlijke tot kunst wil zeggen het natuurlijke harmoniseren, in evenwicht brengen met zijn idee, een sieraad ervan maken. Kosmos betekent sieraad, maar de kunst kan niet zo beginnen, want zij kan niet anders beginnen dan op de wijze van het niet zedelijk, niet ideëel zijn, dus natuurlijk zijn en daarom begint de mens, voor zijn Ik-bewustzijn ontwaakt is, met het uitdrukken van zijn natuurlijkheid, zijn natuurlijk

gevoel in beelden. Daarom is de primitiefste "kunst" die wij in de grotten vinden en op wandschilderingen, uitbeelding van sexueel-agressiviteit.

De kunst als uitbeelding van zedelijkheid op zintuigelijk waarneembare wijze moet beginnen als uitbeelding van natuurlijkheid, van aanleg tot zedelijkheid en dat wil zeggen van het natuurlijke gevoel. Daarom in de kunst om te beginnen uitbeelding van sexueel agressiviteit; dit kan niet anders, hetgeen wij weten uit de grottekeningen. Er wordt daar bijv. een buffel afgebeeld of een olifant of iets dergelijks; deze afbeelding heeft een agressieve strekking, want is een jachttekening, gemaakt opdat door magische bezweringen het dier, dat gejaagd zal worden, ook gevangen wordt. Ook de sexualiteit echter laat zich op deze wijze gelden en ook zij wordt uitgedrukt, want de sexueel-agressiviteit is de natuurlijke grondslag van de hoogste zedelijkheid, dus ook van het zuivere denken. Van nature is alles terug te brengen tot het sexueel-agressieve; dit is de natuurlijke grondslag van den mens, die hij kan ontwikkelen tot het allerhoogste, tot de zuivere liefde, begrepen als de christelijke liefde, en tot het zuiverste denken. De grondslag is deze en geen andere. Wie het loochent, loochent de natuurlijke grondslag van de mens. Zo moest hij beginnen en dit eerst gaan vertellen aan zichzelf, al wist hij niet, waarom hij het precies deed. Oh ja, hij weet het natuurlijk toch wel, want hij beeldt de buffel af om hem te kunnen bezweren met magie en zich zo ervan meester maken, want voor de primitief is het beeld symbool, welk woord het begrip samenvallen uitdrukt. Het beeld en de werkelijkheid vallen samen; het beeld is de werkelijkheid. In onze dromen is dat ook nog het geval, is het beeld symbool, want in onze dromen zijn mij primitief, doodgewone primitieve wezens, soms oerprimitief, hetgeen tot merkwaardige openbaringen van de mens aan zichzelf kan leiden.

Zo moest de kunst beginnen: als niet kunst; en wat het sexueele betreft verwijzen wij naar een bekende oeroude "Venus", die met de Aphrodite der Grieken niets gemeen heeft, een tamelijk klein beeld, een vrouwenlijf; geaccentueerd zijn eigenlijk alleen de borsten, twee ontzagwekkende borsten, terwijl verder het geslachtsorgaan nadrukkelijk is uitgebeeld. Even nadrukkelijk zijn armen, handen, benen, voeten en hoofd, ofschoon aanwezig, verwaarloosd. Hier in alleen uitgedrukt het nog natuurlijke wezen der vrouw, dat aanvankelijk alleen naar geslachtsdriftigheid was. Dat het gelaat niet werd uitgebeeld, spreekt vanzelf, want de kunstenaar in die tijd, die nog geen kunstenaar was, zou nooit toestemming krijgen om iemands gelaat af te beelden; wie iemand uitbeeldde, had die iemand in zijn macht (denk aan de jachttekeningen) en kon met hem doen wat hij wilde; alles wat hij aan het beeld zou toebrengen, zou aan de persoon toegebracht zijn. Wie dus een afbeelding van een mens maakte, maakte zich schuldig aan een doodzonde en werd dan ook door de stam gedood.

Deze z.g. Venus kan dus niet de gelaatstreken hebben van iemand, die bestond, zelfs niet van iemand, die er op leek, daarom is het hoofd verwaarloosd. Bovendien deden hoofd, armen enz. niet terzake, want het ging om heel iets anders n.l. om de primaire en secundaire geslachtskenmerken; vagina en borsten, die dus zwaar en geweldig zijn uitgebeeld.

De mens kon niet anders dan zo beginnen en hij moest dit doen, omdat hij mens is en, op welke wijze ook, getuigen moet van zijn menselijkheid, al in hij nog zo primitief. Hij moet getuigenis afleggen, dat hij de natuur te boven gaat, dat hij is het omslaan van natuur tot het andere van zichzelf. Als de mens gaat de natuur, gaat de schepping over tot een andere orde, tot de geestelijke orde, namelijk. Maar deze begint in de sfeer van het natuurlijke en dus moet hij eerst zijn geestelijkheid

uitspreken op plomp natuurlijke wijze, grof sexueel-agressief.

Dit is dus nog geen kunst, en zijn nog geen kunstenaars. Zij geven weer, overdrijven eventueel, maar zij herscheppen niet, zijn aan de zedelijkheid, aan de vrijheid, aan het Ik-bewustzijn nog niet toe. Zij kunnen niet anders doen, en dus moeten zij dit doen. Tenslotte echter moet de mens komen tot het scheppen van kunst; ook dit kan niet anders.

De mens moet zich objectiveren, omdat hij subject is. Aanvankelijk is zijn subjectiviteit nog ingebed en het gevoel, nog niet geboren, maar desalniettemin in aanleg aanwezig. Aan het subject laat zich op grond van de innerlijke tegenstrijdigheid van alle Zijn het object bedenken en omdat alles, ook de mens, doet wat hij is, moet de mens zijn eigen objectiviteit stellen en daarom moet hij, zelfs voor hij tot een Ik-bewustzijn, tot het begrip subject het vermoeden van subject zelfs, gekomen is, reeds tot het objectiveren overgaan, want hij is mens.

Begrijp hoe groots het is, dat in die primitieve wereld dit reeds plaats vindt. tastend nog in het duister, wat de geest betreft, nog verzonken in het natuurlijke en toch al openbaring van het mens-zijn, deze wonderlijke figuren, waar wij dan ook eerbied voor moeten hebben.

Het dier laat wel blijken van zijn sexueel-agressiviteit, door ongearticuleerde geluiden, eventueel door bewegingen, bijv. als de pauw pronkt voor de hen, naar dit is geen objectivering, doch alleen een uiting van het dier in direct verband met de geslachtsdaad; er is hier geen sprake van buiten zich stellen; dit kan alleen de mens; alleen hij kan werkelijk objectiveren. En dit is het mens-zijn, dat wij alles tenslotte kunnen objectiveren, ook onszelf; dat wij onszelf kunnen maken tot object, en onszelf kunnen doordenken en daarmee heel de mensheid, heel de kosmos.

Dit is de grootsheid van het mens-zijn, waarin de natuur overgaat tot een andere orde, waarin God eindelijk bewustzijn begint te krijgen van zichzelf.

Vóór de mens wist hij niet wat hij was. De "mens" is er echter altijd en dus weet hij ook altijd wel, wat hij is. Men denkt te uitsluitend aan onze aarde, maar deze is worden en gaat voorbij en wij mogen deze aarde niet abstraheren uit de kosmos, haar niet apart zetten. De aarde is een van de wijzen van verkering van het onbewuste tot bewustzijn van bewustwording van de idee van zichzelf, die altijd plaats vindt in allerlei stadia. De aarde is een bepaaldheid, zoals ook wij zijn, en evenals wij voorbijgaan, gaat de aarde voorbij.

Wanneer Aristoteles zegt, dat de wereld niet kan vergaan, dan bedoelt hij daarmee de kosmos, die niet vergaan kan, omdat het worden eeuwig is en er niet anders is dan worden, oneindig en zichzelf tegensprekend weshalve zichzelf altijd moet openbaren, altijd alles moet stellen en meer terugnemen. Het is polair, tegensprakig in zich en dus innerlijk vol spanning, dus vol drang, vol dynamiek, tot drang van verwerkelijking, daarom moet de werkelijkheid zijn en kan niet anders zijn dan ze is. De mens is zich bewust geworden van dit alles, maar het leeft in hem reeds voordat hij enig bewustzijn ervan heeft, onmiddellijk op de wijze van het vaag aanvoelen van waar het om gaat en daarom begint al de zeer primitieve mens de holbewoner, zich te objectiveren, omdat hij in aanleg het subject is, degene die alles kan begrijpen.

De kunst is moeder der wijsheid, maar zij begint verkeerd, op natuurlijke wijze, als niet-kunst. De kunst is worden, maar dit laat ook het verworden aan zich bedenken. Alles wordt en verwordt tevens en ook het verworden is worden, want aan het worden laat zich bedenken het telkens anders zijn.

De omslag van niet-zijn naar zijn laat zich begrijpen als opgaan; van zijn naar niet-zijn als ondergaan en deze twee zitten onherroepelijk aan elkaar vast, en slaan voortdurend in elkaar over. Opgaan en ondergaan, verschijnsel en verdwijnsel, verschijning en verdwijning, het is alles hetzelfde en is alles worden.

Zo doende is ook de kunst wordend; altijd wordt en verwordt zij tevens; daarom is er zoveel verworden kunst, wat wij niet bedoelen in de zin van Adolf Hitler, maar met het oog op diegenen die menen, dat kunst niet schoonheid vraagt. Kunst zonder schoonheid is geen kunst, want kunst is alleen maar kunst, wanneer ze op zinlijke wijze de zedelijkheid uitspreekt. Daarom is de grottekening nog geen kunst en zijn vele moderne schilderijen geen kunst meer.

Evenmin als de wijsheid verloren kan gaan, omdat de mens niet verloren gaan kan, kan de kunst volkomen verdwijnen, want de mens moet kunstzinnig zijn, omdat hij niet alleen maar op de wijze van het zuivere denken de waarheid kan zeggen.

HOOFDSTUK 2

Wij zijn begonnen met het begrip wording te lichten uit den titel, omdat wij dat eerst wilden begrijpen, en hebben toen gezien, dat worden is eenheid van zijn en niet-zijn, 'n zijn, dat niet-zijn, en 'n niet-zijn, dat zijn is, omdat deze twee redelijkerwijze niet uit elkaar te denken zijn. Vanuit het zijn gezien is dan de omslag naar het niet-zijn het verworden, waaraan zich ook weer het worden laat bedenken en vanuit het niet-zijn is de omslag in het zijn het worden.

Vanuit het niet-zijn gezien is het niet-zijn het begin en het zijn het einde en zo is worden dan ook te begrijpen als eenheid van begin en einde. In het worden zijn begin en einde ineen, zijn en niet-zijn ineen, en daarom is het begin altijd ook het einde en het einde altijd bet begin en is deze verhouding van het worden in zich absoluut als ongescheiden eenheid van tegendelen, de enige eenheid, die in werkelijkheid eenheid is, want elke andere eenheid is schijnbare eenheid. De dingen der natuur zijn maar eenzijdigheden, want uiterlijkheden en in het uiterlijk gaat de werkelijkheid niet op, gaat de waarheid niet op. Zo gaat ook de waarheid niet op in het heelal en is het heelal maar de halve waarheid n.l. de verschijning ervan, waar de waarheid eigenlijk nog in te begrijpen is.

Het heelal is dus niet alles, al noemen wij het zo. Wie dus vraagt naar het begin van de kosmos, het heelal, stelt een ondoordachte vraag en vraagt eigenlijk onzin, want het zijn van het heelal is een absoluut, een oneindig, een eeuwig beginnen en eindigen, is beginnen en eindigen ineen en daarom absoluut.

Er is geen begin aan het heelal en geen einde, noch in de tijd noch in de ruimte, want heel het zijn is worden en de gedachte, die door de kerken verkondigd wordt, dat God eens op een keer in zes dagen de hele kosmos geschapen heeft, is een kinderlijke gedachte, want het

begrip God niet anders dan het begrip wording, zijn en niet-zijn ineen en als wij het in de vorm van een godsbegrip willen gieten, kunnen wij alleen zeggen, dat God altijd bezig is te scheppen, wat overigens kerkvaders ook al gezegd hebben, hetgeen in de kerken ruimschoots verloren is gegaan. In de kerken is eigenlijk alles verloren gegaan en vrijwel niets overgebleven dan een dogmatisch gebabbel en geprevel, elkaal napraten van woorden, die niet meer begrepen, worden. De "kosmos" is wil zeggen: wordt en het worden is het absolute maar in zich tegensprekige, tegenstrijdige, want het is een eenheid van zijn en niet-zijn, van begin en einde, een begin dat in einde en een einde dat in begin omslaat, zijn dat in niet-zijn en niet-zijn dat in zijn omslaat, maar dit moet niet tijdelijk en na elkaar worden opgevat.

Wanneer wij denken aan iets, dat begint en dat na 10, 20, 100 of desnoods 1000 jaar eindigt, dan moeten wij erbij bedenken, dat dit een zijn is, dat altijd worden is, een voortdurend veranderen, en dat alles, wat op een moment bestaat, het volgende moment al weer anders is; dat het altijd voortdurend eindigt. Zo leven wij dan ook naar onze dood toe, zijn elke dag, elke seconde, elke fractie van een seconde bezig te sterven en de strijd te voeren om nu nog niet te sterven, totdat wij toch aan de dood toevallen, want wij zijn maar bijzonderheden en de bijzonderheid heeft zijn waarheid in het algemene. Daarom valt tenslotte elke bijzonderheid aan de algemeenheid toe en gaat elke bijzonderheid in het algemene op.

Dat wij dood moeten gaan, is in orde en ligt in de rede; het is dwaasheid van de tegenwoordige wetenschap te zeggen en zelfs propaganda te maken voor de gedachte, dat de mens niet meer zou moeten doodgaan en dat wij eigenlijk de dood moeten overwinnen; overigens een ouden illusie. De godsdienst heeft het heel eenvoudig gedaan; hij zegt: sterven is leven in de hemel of in de hel, dat doet er niet toe

maar het is in ieder geval leven, en dit is wel te zeggen, want alles laat zich zeggen, doch niet alles laat zich redelijkerwijze volhouden. Zo laat ook het leven na het sterven zich redelijkerwijze niet volhouden. Laten wij blij zijn, dat wij eens dood gaan. Dit klinkt misschien vreemd en het klinkt misschien duister en wellicht, zoudt Gij, lezer, een verklaring wensen, maar het is ook nodig, dat men niet alles voordent, dat men den lezer iets overlaat.

Er zijn in de wijsbegeerte veel uitspraken gedaan, die men duister genoemd heeft en er is een beroemde "duistere" filosoof geweest: de duistere van Ephesos, Herakleitos, die zo duister was, dat zelfs Socrates hem maar half begrijpen kon. Hij heeft lang niet alles verklaard en het is goed, dat hij het niet deed, opdat wij althans ons best zouden doen om te begrijpen. Dit is toch de enige menselijke taak: het leven begrijpen en het begrip beleven.

Worden is eenheid van zijn en niet-zijn, van einde en begin, en er is niet anders dan het worden. De kosmos heeft geen volstrekt begin gehad op een goede of op een kwade dag en zal ook nooit ten einde komen. Wij zullen de wording des geestes doordenken.

De geest is niet te zien; wij gaan er alleen maar vanuit; als wij er niet vanuitgingen, was er geen wijsbegeerte. Maar wij willen desalniettemin beredeneren, dat hij er zijn moet en wat hij is, al gaan wij er dan vanuit. Wij gaan van zoveel uit.

Laten wij om deze wording te begrijpen uitgaan van het gegevene, dus van de natuur en laten wij dan beginnen te zeggen dat het natuurlijk zijn in het algemeen hetzelfde is als het ruimtelijk zijn, wat wij constateren. Wij zien de ruimte niet en ook weer wel; wij zien iets, dat eigenlijk niet zichtbaar is; we kunnen het ook niet horen, om van ruiken, proeven enz, maar

niet te spreken. Wij aanschouwen de ruimte d.w.z. een onaanschouwelijkheid en eigenlijk laat zich dit alleen maar bedenken, is het alleen maar een denkbaar zijn, want de ruimte in het algemeen, zo zonder meer, is niets. Om iets te worden, moeten wij de ruimte gaan bepalen; alles wat zonder meer is, is niets, want zonder meer is ook zonder enige bepaling, en zonder enige bepaling is het volslagen onbepaalde.

Wanneer wij dus de ruimte gaan doordenken, moeten wij haar gaan bepalen d.w.z. wij moeten haar gaan begrenzen, er iets van maken, waarmee dan gezegd is, dat aan het begrip ruimte zich de grens laat bedenken, wanneer zij iets zijn zal, want in haar algemeenheid is ruimte alleen maar het begrip uitbreiding en dit begrip is het begrip van het buiten zichzelf zijn, zich uitzetten, alle grenzen overschrijden. Wil de ruimte dus iets worden, iets zijn, wat hetzelfde is, dan moeten wij haar gaan bepalen of begrenzen en zo komen wij vanzelf bij de ruimte tot het begrip grens, want ruimte zonder grens is niets en niemendal.

Wanneer wij spreken over de ruimte als de natuur in het algemeen, de vorm der natuur in het algemeen, om in de Kantiaanse terminologie te spreken, moeten wij ook de begrenzing stellen in het alleen maar grens en niets anders dan grens. Dit is het punt, dat zich begrijpen laat als negatie van ruimte. De grens is dan ook negatie van ruimte, waardoor de ruimte bepaald wordt, maar het punt is grens zonder meer en dus alleen naar denkbaarheid, onzichtbaarheid, onvoorstelbaarheid. Het wiskundige punt is dan ook een voorstelling van niets.

Aan de begrenzing laat zich natuurlijk enerzijds de eenheid met het andere, maar anderzijds juist als de eenheid met het andere de onderscheiding bedenken; en de onderscheiding in het algemeen is weer niets. Dit is het tijdstip. In het tijdstip

valt alles uit elkaar; alles valt uit elkaar in tijdstippen en zoals het punt als natuurlijke, abstractie, die niet voorstelbaar doch alleen denkbaar is, zich denkbaar laat uitbreiden (want het is nog in de sfeer van het natuurlijke) als de lijn, laat zich het tijdstip uitbreiden als innerlijke ervaring als de tijdstroom, waarmede wij dan zeggen, dat de tijd de innerlijke ervaring is van het worden.

Punt als tijdstip is alleen maar het begrip onderscheiding; daarom laat zich aan het tijdstip en aan de tijd bedenken, dat we daarin het worden ervaren.

Eenheid van ruimte en tijd is plaats; alles is op een bepaald ogenblik ergens in de ruimte, maar de tijd is de onvastheid zelve, want worden, en dus heeft niets een vaste plaats, is elke plaats onvast, vandaar dat alles bezig is zich voortdurend te verplaatsen en in het heelal alles in beweging is. Dit kan niet anders; als het niet in beweging was, zou er niet zijn de verplaatsing en niet de plaats en niet de eenheid van tijd en ruimte en dan zou het heelal niet zijn. Het moet in beweging zijn, omdat aan het heelal zich de eenheid van ruimte en tijd laat bedenken. De tijd is de onvastheid zelve en dus is de eenheid van ruimte en tijd ook de onvastheid zelve en zo heeft alles een vaste plaats in het heelal en nergens een plaats en heeft het heelal ook nergens een plaats. De hele zaak is alleen maar altijd in beweging.

Aan het zich bewegen laat zich bedenken het veranderen van plaats het plaats verlaten en plaats kiezen d.w.z. richting kiezen. Zo beweegt alles zich in een richting ergens naar toe, maar dat ergens is nergens. Wij zeggen dat de dingen vallen of zich verheffen, zich naar elkaar toe bewegen of zich van elkaar verwijderen; elkaar aantrekken zeggen wij ook wel, als ze naar elkaar toe gaan, en elkaar afstoten, als ze zich van elkaar verwijderen, en dit is alles hetzelfde n.l. beweging.

Vallen is een relatief inzicht van ons in een bepaalde beweging, n.l. van boven naar beneden, naar ons toe, maar het kan ook van ons af vallen; als het van ons af valt, is het zich aan het verwijderen, maar het valt toch. Het hangt er maar vanaf hoe wij de zaak bekijken. Al het vallen is verwijderen, want alles wat valt, verwijdert zich van een of ander punt.

Men zegt, dat het een het ander aantrekt, en dan doet zich de vraag voor waarom het een het ander aan moet trekken. Die aantrekkerij van het een en het ander kan verder tot resultaat hebben, dat de heleboel om elkaar gaat draaien, zoals onze aarde, die eerstens om haar as draait, welke niet bestaat en verder om de zon, en ons zonnestelsel gaat naar men zegt in rechte lijn op het sterrenbeeld Hercules af; als wij daar komen, wordt de zon planeet en wij maan.

Alles is in beweging, omdat het niet stil kan blijven; wanneer echter gesproken wordt van de beweging van iets om zichzelf, dan is deze uitspraak fout, want in de werkelijkheid is het een beweging t.a.v. wat anders. Wij hebben de beweging van de dingen om de zon, om zonnen, en deze is een beweging t.a.v. een zon; en wij hebben de beweging van een heel zonnestelsel naar iets bepaalds toe bijv. naar het sterrenbeeld Hercules. Alle beweging in de natuur is uitsluitend beweging t.a.v. iets anders, niet t.a.v. zichzelf. De natuurlijke beweging is altijd een betrekkelijke beweging, een betrekkelijke verhouding van het een t.a.v. het andere, van een iets t.a.v. een ander iets, in welke betrekkelijkheid elk iets een ander iets wordt, want elk iets is voor een ander iets een ander iets; alle ietsen zijn dus allen iets anders voor elkaar.

De natuurlijke beweging moet zijn; alles wat in het heelal waarneembaar is, moet zijn en kan niet anders zijn, dan het is en is logisch verklaarbaar; het is niet zo maar een gril. In het heelal is geen rust, al

lijkt dit zo, wanneer een steen op de aarde gevallen is; hij deelt dan voortaan in de bewegingen van de aarde; tot rust komt hij niet. In het heelal komt nooit iets tot rust en kan niet tot rust komen, omdat het tijdelijk-ruimtelijk is en dus niets een plaats heeft, weshalve de eis, dat ieder een plaats zal hebben onder de zon, eigenlijk een beetje zonderling is, want er is geen vaste plaats, alleen maar verplaatsing,

De beweging in het heelal is de beweging van het een t.a.v. het andere t.a.v. iets anders, maar dan moet er ook zijn de beweging t.a.v. van niets anders, want alles weerspreekt zichzelf. Beweging als zijn in een verhouding tot iets anders brengt met zich mee beweging als zijn in verhouding tot niets anders, wat zich ook zeggen laat als niet zijn in de verhouding tot iets anders.

Wat zich tot niets anders verhoudt en zich t.a.v. niets anders beweegt, beweegt zich alleen maar ten aanzien van zichzelf. Dit begrip komt vanzelf te voorschijn en is niet weg te denken. De beweging, dus de uiterlijke natuurlijke beweging van het een t.a.v. het andere, moet zich negeeren tot een beweging van het een t.a.v. niet iets anders d.w.z. van niets anders, maar iets kan zich niet eenzijdig t.a.v. niets anders bewegen en dan moet het zich dus bewegen t.a.v. iets anders als niets anders d.w.z. van zichzelf. De beweging van iets t.a.v. zichzelf is als niet natuurlijke beweging de beweging van het niet natuurlijk zijnde. En als wij het natuurlijke als het uiterlijke vatten, dan is deze beweging de innerlijke, waarbij wij niet aan een binnenkant moeten denken; een binnenkant is in een ton en als men wil ook in ons, ofschoon de binnenkant altijd buitenkant is; het lijkt alleen maar binnenkant, doch is in werkelijkheid een verhouding van twee buitenkanten, een natuurlijke verhouding. Het ware innerlijke is niet het uiterlijke en dus nooit ruimtelijk en tijdelijk; het is ook nergens en dus overal. De beweging van het ware inner-

lijke of de tere innerlijke beweging of de innerlijke beweging der waarheid is ontkenning der natuur, die zich moet ontkennen. Omdat alle zijn worden is en het worden zelfweerspreking. Daarom moet zich de uiterlijkheid ontkennen, negeeren tot innerlijkheid. Het enkel innerlijke als het volslagen niet natuurlijke bestaat echter op zichzelf niet; het is wel, maar alleen denkbaar; bestaan als zodanig kan het niet, want bestaan uiterlijk en zo is dan vanzelf in de natuur het zich verinnerlijkende natuurlijke, dat uit den aard der zaak op natuurlijke wijze begint.

Het zich verinnerlijkende natuurlijke noemen we het levende natuurlijke. Het leven is niet anders dan zich verinnerlijken van natuur, tegensprakig worden in zichzelf, zich gaan weerspreken d.w.z. dat de natuur als de levende natuur identiek wordt met haar eigen begrip. De dode natuur is wel verschijning van begrip, maar is zelf nog geen begrip; daarom is zij de onwaarheid zelve, wat vanzelf spreekt, want het begin van de waarheid is de onwaarheid. De dode natuur is een grote leugen, een grote en eventueel grootse verschijning, maar van leegheid; een verschijning, die het begrip niet in zich heeft, doch buiten zich. De dode natuur is alleen maar uiterlijkheid, wat vanzelf spreekt, want aan het leven moet de dood vooraf gaan. Denk dit nu niet in de tijd, al zien wij het natuurlijk in de tijd, in de natuur-historische tijd, want de tijd is de innerlijke vorm van het natuurlijke zijn en wij zijn óók natuurlijk. De tijd is de innerlijke vorm, zoals de ruimte de uiterlijke vorm is, doch zie het niet alleen in de tijd, maar keer terug tot het begrip worden, dat eenheid is van zijn en niet-zijn, een oneindige omslag van het een in het ander en dat dit de waarheid is van het worden. In de natuur vult alles schijnbaar uit elkaar. Zij is verschijning van het een en het ander en daarom kunnen wij ook in de natuur onderscheiden de dode natuur als de nog niet levende, de nog niet tot leven geworden natuur en de dode natuur als niet meer

levende, en verder de levende natuur. Wij kunnen dus de dode en levende natuur tegenover elkaar stellen, maar dood en leven gaan samen. In dit leven doet de dood mee, want aan het leven is de dood voorondersteld d.w.z. de dood is het begin ervan en het begin is het einde. Dus is in alle leven altijd de dood, wat wij ook wel weten.

De dode natuur is enkel uiterlijkheid en daarom eenzijdigheid en de onwaarheid zelve; wie dus de dode natuur vereert, vereert zeker niet de waarheid, al kan men in de dode natuur wel de afspiegeling der waarheid begrijpen. Wie ze dus als symbool ziet, vereert de waarheid, maar de levende natuur is het eerste, waarin de natuur tot zichzelf komt, identiek wordt met haar begrip, waarin de natuur dus tot volkomenheid begint te worden.

Wij hebben gesproken over verinnerlijking. Verinnerlijken is als negatie van natuur opheffing van natuurlijkheid, niet-zijn van natuurlijkheid, welke negatie uiteraard zijn moet. Omdat het zijn van natuurlijkheid gegeven is als het heelal, moet dus ook zijn het niet-zijn van natuurlijkheid of het natuurlijk niet-zijn. De natuur vertoont dit al door opheffing van haar natuurlijkheid in het vervluchtigen, maar het vervluchtigen is nog maar een natuurlijke opheffing, alleen een schijnbare. De ware opheffing der natuurlijkheid is de verinnerlijking d.w.z. het zich verkeren van natuur tot niet-natuur d.w.z. geest, maar dit is een hele sprong en dus zullen wij er voorlopig van afstappen, want wel is tenslotte het volslagen niet-natuurlijke de geest, maar het opheffen van de natuur bijwijze van verinnerlijking moet beginnen op natuurlijke wijze, wat ze dan ook doet in wat wij noemen het natuurlijke leven, want leven is opheffing van natuurlijkheid.

Het natuurlijke leven is het begin als natuurlijke opheffing en in de natuurlijke lichamelijke, die tot leven komt, vinden

we het begin van de volslagen opheffing, het begin van de geest, dus nog, niet de geest.

De levende lichamelijke is de bezielde, want levende lichamelijke is de zichzelf weersprekende. De levende is n.l. degene, die de natuur opheft, verkeert tot haar eigen andere, tenslotte haar volslagen andere, het niet natuur zijn. Deze verkering is een zelfverkering en moet dat zijn, want wij spraken reeds over het feit, dat de innerlijke beweging een beweging is van het object tot zichzelf, in verhouding tot zichzelf en niet neer tot het andere. Het is een zelfbeweging en deze verkering tot zichzelf is een zelfverkering, niet meer een verkering t.a.v. iets anders, zoals in de natuur het geval is, waar het hele verkeer t.a.v. iets anders is.

In al dat bewegen der natuur is geen wijsheid te vinden; het is een blind gedwaal en geren en het Oosten weet dat eigenlijk wel op onbegrepen wijze. Het weet, dat de wijze stil heeft te zijn en dat het vele beweeg der mensen het ware niet is. Wij Europeanen hebben haast, verschrikkelijke haast en wij krijgen hoe langer hoe meer haast, zoveel, dat onze bewegingen zo talrijk en zo snel worden, dat er een verkeerspolitie is en borden en stoplichten om al deze beweging te remmen. De Oosterling doet dat uit zichzelf; hij heeft geen haast. Alle haast is natuurlijk, maar voor Europa en Amerika vanzelfsprekend, want Europa en Amerika zijn de werelddelen van het verstandelijke denken; zij zijn bijster verstandig. Het verstandelijke denken is het natuurlijke denken en aan de natuur laat zich het bewegen bedenken en daarom moeten verstandig en verstandelijk Europa en Amerika al maar drukker worden van beweging; ze kunnen niet anders en zodoende moeten ze een reactie oproepen, de ontkenning en dat is dan het stoplicht en het verkeersbord, waar de mensen op vloeken en waar de automobilisten tegen toeteren. Zodat er dan weer borden geplaatst worden met

het opschrift: "foeter niet met Uw toeter" enz. enz. Alles omdat de mensen zo natuurlijk zijn.

Waarom zouden wij haast hebben; we gaan toch wel dood. Of er dan niets te doen is? Ja veel, maar wie werkelijk heel veel doet, beweegt niet zo hard behalve innerlijk. Gij kent wel de mensen die altijd zo geafficheerd zijn, zoals het heet met een beschaafd woord, maar het betekent alleen, dat zij veel zaken doen, de mensen, die zo vreselijk geafficheerd zijn. Zij hollen van de vroege morgen tot de late avond, liefst met een actetas onder de arm, waarin allerlei onzin zit, en ze sloven zich uit en begrijpen niet, dat ze hun natuurlijkheid van de vroege morgen tot de late avond onderstrepen, ook de armzalige natuurlijkheid van hun denken. Zij begrijpen niet, waar het in de wereld om gaat. Niet om druk te zijn, te hollen en te draven, maar om stil te zijn en tot zelfinkeer te komen.

Misschien zult Gij zeggen: ja, maar ik wil nog eten ook. Dat spreekt vanzelf, maar dat komt ook wel zonder het hollen in orde en als wij niet zo natuurlijk zijn, hebben wij niet zoveel nodig. Wij hebben vreselijk veel nodig, en omdat wij zoveel nodig hebben, moeten we zo draven en omdat wij al naar harder draven, worden we steeds natuurlijker en verliezen wij steeds meer tijd met al dat gedraaf, want rekent maar eens uit het aantal uren, dat verknoeid wordt aan draven, hollen en heen en weer rennen met treinen en trans ondergrondse en automobielen, alles vanwege het zaken doen. Omdat er zo'n tekort is en het tekort wil niet weg, want we hebben steeds neer nodig.

Eigenlijk hebben wij niet zoveel nodig: eten, drinken en iets om ons te kleden is voldoende; verder moeten we mens d.w.z stil zijn en tot begrip trachten te komen, tot bewustzijn van onszelf en dat begrip trachten te beleven d.w.z. trachten als mens te leven. Meer hebben we niet te

doen in de wereld, maar dit is dan ook onze taak. Al dat hollen is maar dwaasheid; kijk maar naar het verkeer in de z.g. verkeersaders op een spitsuur.

De innerlijke beweging is de beweging t.a.v. het Zelf als het eigen andere. Het Zelf is niet iets anders, maar in het moment van het zijn moet het toch ook iets anders zijn, want het kan niet alleen maar niet-zijn, aangezien het wordt; alle zijn is immers worden. En daarom is deze zelfverkering niet anders dan de verhouding tot, de beweging in zichzelf. Deze beweging is niet ruimtelijk en niet tijdelijk, zij heeft met tijd en ruimte niet te maken, is niet tastbaar en niet voelbaar al kunnen wij er kennis mee maken wanneer de mens gaat spreken of schrijven, waar de beweging is alleen maar innerlijk; zij de zelfverkering van het ene tot het andere als hetzelfde. De levende lichamelijke verkeert zich tot zichzelf in zichzelf, beweegt zich in zichzelf in oneindige zelfverkering, zoals in het worden het zijn en het niet-zijn zich oneindig verkeren in het een en het ander. Dit doet ook de levende natuur, niet anders dan deze zelfverkering, deze oneindige, eeuwige, absolute omslag van het een in het ander, van natuur in niet-natuur en van niet-natuur in natuur.

Zo is dan het levende, anders gezegd het bezielde en het bezielende, de absolute zelfverkering en dus absolute negatie, want het is een verkering in zichzelf van zichzelf; het komt van zichzelf niet los, want is in zijn andere zichzelf. Als wij van den mens spreken (van het dier kunnen wij het ook doen en in voorlopige zinsels van planten, maar laten we bij onszelf blijven) als wij dus van den mens spreken als over de bezielde lichamelijke, begrijp dan dat de ziel niet op zichzelf bestaat, naar alleen als ons lijf, en dat zij niet anders bestaan kan, want op zichzelf is alles alleen maar mogelijkheid, in aanleg, is het nog niets. Op zichzelf is God ook niets; hij wordt pas wat door zijn

schepping, die zijn zoon is en die zich bewust wordt van zijn zoonschap als de mens. Alleen door de mens wordt God zich bewust Vader te zijn; op zichzelf echter is hij niets.

De ziel op zichzelf, zonder meer, is ook niets. Om iets te zijn moet zij zich verkeren tot haar andere, haar niet-zijn verkeren tot zijn en daarmee tot bestaan komen. Op zichzelf is zonder meer en zonder meer is volstrekt algemeen, een vat zonder rand of wand; op zichzelf is iets nog maar niets, alleen mogelijkheid, aanleg.

De ziel is alleen werkelijkheid als lijfelijkheid; ziel en lijf slaan oneindig in elkaar om, en zie dat niet in de ruimte en tijd; het is een statische oneindige beweging. Dit wil dus zeggen, dat de ziel beginsel is van de oneindige zelfnegatie, van de absolute negativiteit.

Hier werd een groot woord gesproken, want werd het woord geest gezegd. De geest is n.l. het absolute negeeren en daarom moet uit de ziel de geest te voorschijn komen, omdat de ziel in beginsel geest is. Dit kan niet anders, want alles moet zijn beginsel tenslotte openbaren. Het beginsel is in het begin besloten en komt er vanzelf uit te voorschijn. De ziel is het beginsel van het absoluut negeren en het absolute negeren is de geest, anders gezegd het denken, want denken is niet anders dan alles negeren, ook elke eigen gedachte verkeren tot zijn eigen tegendeel, omdat de waarheid is, dat alles zichzelf weerspreekt en de absolute negatie is als bewustzijn de geest, die zich laat begrijpen als het Ik.

Het levende, het bezielde lichaam is de zelfverkering, absolute negatie. De ziel op zichzelf bestaat niet; zij bestaat alleen als lijf. Vanuit de natuurlijkheid gezien, vanuit het zijn der natuurlijkheid is de ziel het niet-zijn, dus niets en niets kan alleen maar bestaan als het bestaat. Dit is geen grapje. Bestaan is natuurlijk zijn; dit is het

eenige wat wij onder bestaan verstaan.

In andere geschriften heb ik er op gewezen, dat alles wat bestaat, geen stand houdt, hoewel bestaan standhouden betekent. Het bestaan is een wijze van zijn, is op natuurlijke wijze zijn en alle zijn is worden, dus ook verworpen en daarom houdt niets stand en bestaat eigenlijk niets. Alles is altijd bezig te veranderen en in die zin laat zich zeggen dat het niet bestaat, want het is alleen maar aan het voorbijgaan.

De ziel als negatie van het zijn van natuurlijkheid is het niet-zijn ervan, een zijn van niets, dat om te bestaan lichamenteel zijn moet. Wanneer niet-zijn zich verkeert, ophoudt niets te zijn, wordt het iets.

De ziel is het beginsel des absolute negativiteit, zelfverkering; daarom komt uit de ziel de geest tevoorschijn, want de absolute negativiteit is het denken, dat zich dus laat begrijpen als het beginsel der ziel, die om te beginnen niet denkt.

Wij hebben hier natuurlijk in de eerste plaats gesproken over de menselijke ziel, maar er is ook de niet-menselijke, die er het begin van is; dat is de dierlijke. En er is de niet-dierlijke ziel, die er het begin van is, dat is de plantaardige. De plantaardige, de dierlijke en de menselijke ziel verhouden zich als voorlopige, volkomen en zich opheffende ziel, want de menselijke ziel is de verkering der ziel tot haar beginsel, dat in den beginne aanwezig is om er aan het einde uit tevoorschijn te komen. Zodoende is de menselijke ziel nooit zuiver dierlijk en kan de mens niet zuiver dierlijk zijn, wàt hij ook doet, want hij is meer dan dier.

De ziel is het beginsel van het opheffen der natuur, welke opheffing als de mens zijn voltooiing, zijn extreme toespitsing vindt.

Aan het begin van het leven staat de dood, maar in de wereld, in de kosmos moet het leven zich vertonen, omdat

eenzijdig de dood niet zijn kan; begrijp, dat, wanneer wij de dingen willen door-denken, wij alles in verhouding moeten denken. Dit is het enige redelijke denken, omdat de waarheid is, dat alles zichzelf weerspreekt en alles door zijn eigen ontkenning wordt bepaald. En om doordacht te worden moeten wij het bepalen, want denken is denkend bepalen.

Alles weerspreekt zich en zodoende is alles alleen maar in verhouding tot zijn andere te denken en niet anders. Oh, zeker, wij kunnen verstandelijk gewelddadig het ene van het andere aftrekken, maar dan plegen wij een verstandelijke gewelddaad, die niet redelijk is, en komen nooit tot werkelijk zuiver begrip. Wij kunnen wel iets uit elkaar rukken, kunnen wel zoeken naar dit of naar dat, maar we kunnen het nooit vinden, als we het niet in verhouding zien.

In de kosmos moet het leven zijn, omdat de dood niet eenzijdig zijn kan, want dit vloeit vanzelf voort uit de dialectiek van het worden.

Wie de dingen eenzijdig tot waarheid wil denken komt nooit tot de waarheid.

De meest indrukwekkende poging op dit gebied is geweest de poging van de materialisten. De mens poogt, hoe dan ook, de werkelijkheid, de veelheid der werkelijkheid, tot een eenheid te denken. Waarom? Omdat hij het niet laten kan, want hij is in wezen zelf eenheid, drie-eenheid, de zichzelf in eenheid weersprekende; de enige eenheid die is. Daarom moet hij trachten alles tot eenheid te denken en de materialisten hebben gepoogd dit te doen van de zijde van het materiële, het natuurlijke d.w.z. op eenzijdige wijze, want de natuur is eenzijdigheid, die wanneer zij tot leven komt, zich gaat vervolmaken en tweezijdig en daardoor drie-eenheid wordt.

Het materialisme heeft getracht alle onderscheidenheden weg te redeneren tot gelijkheden, maar het onderscheid laat zich niet weg redeneren, want het onderscheid is de grondgedachte van de waarheid. Alles weerspreekt zichzelf, alles is ongescheiden onderscheiden eenheid van tegendelen. Daarom moest deze geweldige poging op een mislukking uitlopen.

Men zocht naar de eenheid, maar deze kan niet anders bestaan dan als de veelheid, want alles moet zichzelf weerspreken. De eenheid kan niet op zichzelf bestaan, want zodra zij op zichzelf zou bestaan, zou ze een eenzijdigheid worden en daarom in de eenheid van de objectenwereld alleen maar te begrijpen als negatie ervan, als negatie van de veelheid der objecten, als het ene subject, dat om te bestaan lichamenlijk zijn moet en daarmee gedoemd is zich te openbaren als veelheid van het lichamenlijke is het natuurlijke en het natuurlijke laat de veelheid aan zich denken. Het subject kan niet zijn zonder tevens object te zijn en als object zit het aan de veelheid vast.

Het ene subject is alleen maar denkbaar; het is, vóór het gedacht, waarlijk gedacht werd, al gevoeld: God noemde men het.

God noemde men dit ene subject, maar wierp het buiten de schepping, wat vanzelf spreekt, omdat de mens op natuurlijke wijze begint en dus alles als om te beginnen als onderscheiden gescheidenheid opvat; want zo is de natuur,

In de natuur is alles gescheiden en onderscheiden, terwijl in waarheid alles ongescheiden onderscheiden één is. Maar de waarheid is alleen denkbaarheid.

Leven is absolute negativiteit, want leven is bezielde leven en omdat het absolute negativiteit is, is de ziel in beginsel de geest en komt uit het zieleleven ook het geestelijk leven tevoorschijn, waarbij wij

niet moeten denken aan een op zichzelf staande geest. Dat doet de godsdienst en daar zijn de Joden al mee begonnen, wat overigens de geweldige verdienste geweest is der Joden: dat zij zeiden, dat God alleen maar geest is, waarmede zij overigens de geest buiten de wereld wierpen, en wanneer wij de geest, God, of hoe we hem noemen willen, buiten de wereld plaatsten, is de wereld goddeloos.

De idee kan zich alleen openbaren door te bestaan, door het zijn der natuur en als zij tot bewustzijn komt van haar eigen bestaan, omvat ze de natuur.

In het voorgaande hebben mij reeds duidelijk gemaakt, dat de kritiek als zou Hegels tegendeligheidsleer onhoudbaar zijn, omdat er geen tegendeel van het heelal te noemen is, een vergissing is. Het tegendeel van het heelal is de geest, die het gehele heelal omvat en samenvat in zuiver begrip. Dit geestelijk heelal is niet tijdelijk en ruimtelijk, niet groot, heeft geen uitbreiding, is alleen maar zelfverkering in zichzelf, alleen maar een punt, een geestelijk punt en dit geestelijke punt is het Ik.

Aan het Ik laat zich de onderscheiding bedenken. Het levende, het bezielde lichaam doet alles zelf, is ook zelfonderscheidend, zelfvormend, zichzelf handhavend, zo is het ook zichzelf onderscheidend en dit zichzelf onderscheiden is het Ik, dat gedacht is en als gedachte denken.

Wij hebben gesproken over verinnerlijking, zelfverkering en lichamelijke; dit alles is in het leven, het levende, aanwijsbaar, het is levende werkelijkheid.

Het levende in datgene, wat zichzelf vormt, zichzelf voortbrengt en zichzelf onderhoudt. Het niet levende wordt gevormd, voortgebracht, veranderd. Het doet het niet zelf. Als een vliegtuig door de bliksem getroffen wordt, springt het uit elkaar, dat spreekt vanzelf. Als er twee sterren tegen elkaar botsen, heeft er een

ontploffing in het heelal plaats. Dit alles wordt gedaan en hiertegen is geen zelfhandhaving opgewassen.

Het levende vormt zichzelf, want de levende mens, het levende dier, de levende plant vormt mens, dier en plant, handhaaft zichzelf, doet alles zelf; de dode natuur niet.

Nu moet omdat de zelfvorming uit de natuur tevoorschijn gekomen is als levende lichamelijke, de zelfvorming al in de dode natuur aanwijsbaar zijn, want alles wat er uit te voorschijn komt, moet er in beginsel al in liggen.

Wij willen hier even over spreken om te vermijden, dat wij gedachtesprongen gaan maken, want dialectisch denken is zeer geleidelijk denken en geen sprong. Intuïtief kunnen wij allerlei sprongen maken, maar de intuïtie, is nog niet de dialectiek.

De zelfvorming als merkelijke zelfvorming in het algemeen zonder zichtbaarheid of tastbaarheid of wat ook, is het magnetisme, dat zich laat begrijpen als werkelijke lijnrechte eenheid van tegendelen. Wij kunnen het waarnemen d.w.z. niet het magnetisme zelf, maar de uitwerking ervan; wij hebben daartoe slechts een staafje ijzer bij een magneet te brengen. Van het magnetisme valt niet anders te zeggen dan dat het is werkelijke zelfvorming in het algemeen, meer niet.

Zo is ook aanwijsbaar in de natuur de werkelijke lichamelijke-ording in het algemeen, dus nog niet zichtbaar, niet tastbaar, alleen in het algemeen. Helemaal niet iets waarvan U zegt kijk daar heb je het nu. Dat is de electriciteit. Dat zij lichamelijke in het algemeen is, kunnen wij ervaren, als wij met onze vingers een elektrische leiding aanraken op de verkeerde manier, want dan krijgen wij een klap, minstens even hard, als wanneer wij een klap krijgen met een stok.

Hoe is dan electriciteit te begrijpen? Als het zich stellen en zich in het stellen tevens opheffen; eenheid van zich stellen en opheffen van lichamelijke, dus niet lichamelijke worden, want altijd zich tegelijkertijd opheffen bij het stellen. Zo verhouden zich magnetisme en electriciteit als rust tot rusteloosheid. De electriciteit is de rusteloosheid zelve, maar de lichamelijke, het begrip lichamelijke, laat zich er eventueel aan voelen, ofschoon een begrip zich nooit voelen laat. Niemand kan er een klap van krijgen.

We kunnen de electriciteit ook door een andere uitwerking waarnemen en niet alleen door die klap, bijv. door het elektrische licht. Wij zien dan natuurlijk geen electriciteit, doch alleen licht en licht is geen electriciteit, al is ook te zeggen, dat het dat wel is, zoals Einstein doet, die uitgemaakt heeft, dat alle materie niet anders is dan electriciteit, elektrische spanning. Het is wel in orde wat hij zegt, al laat het zich ook tegenspreken, maar het is ook wel in orde.

Na de electriciteit komen wij aan het zakelijk worden; electriciteit is nog niet zakelijk, al laat zich het begrip lichamelijke er aan bedenken; het is nog geen zaak, maar het zakelijk worden laat zich begrijpen als het chemisme in de natuur, want dan komt het tot allerlei samenstellingen en stoffen, die zich stellen en weer oplossen enz. enz. maar dit bereikt pas werkelijke zakelijke vorm als het kristal.

Het kristal is het grote wonder in het voorportaal van het leven. Nu ja, het kristal is niets wonderlijke en alles is wonderlijk. Wij zeggen het zo om de aandacht op het kristal te vestigen, want het kristal verandert zelf, groeit ook, maar het is alles uiterlijkheid en alleen maar uiterlijkheid en het kan zich niet handhaven. Met dat al is het zelfvorming, uiterlijke zelfvorming, waaraan zich dan laat bedenken, aangezien dit een bepaalde zelfvorming is, de negatie ervan, van de uiterlijke zelfvorming en dus

de verinnerlijkte, de levende zelfvorming. Daarom zeggen wij, dat het kristal in het voorportaal van het leven staat. Het is een zeer wonderlijk iets in zijn verschijningen, al laat het zich volkomen begrijpen voor wat het is.

Het leven moet zijn in het heelal; dat kan niet anders. Het wordt altijd; heel de kosmos is niet anders dan wording, niet anders dan menswording. Daarom behoeven wij ons niet druk te maken over een evt. vergaan van de aarde. De kosmos moet altijd de mens voortbrengen d.w.z. de mens moet altijd in de kosmos zijn, want de kosmos kan niet zijn zonder de mens, omdat de dialictiek dwingt tot deze laatste conclusie: dat de mens zijn moet. Het uiterlijk moet zich verinnerlijken in dezen zin, dat de uiterlijkheid zich in het algemeen moet verinnerlijken, niet elk ding apart. Een steen blijft een steen en het leven komt niet uit de dode natuur, al is de dood aan het leven voorondersteld en laat zich de dode natuur begrijpen als het begin van de levende.

Men vraagt altijd in wetenschappelijke en andere kringen, die willen weten: waar komt het leven vandaan? en men heeft hierop de zonderlingste antwoorden gegeven. Het leven komt nergens vandaan, het is eeuwig. Niet het leven van elk onzer, maar het leven is eeuwig en moet zich eeuwig openbaren, want het worden moet ook zijn als leven en moet dan ook bestaan, want als het leven niet zou bestaan, zou het niet zijn en daarom moeten er de levende lichamen zijn, de veelheid van levende lichamen, waaraan zich dan weer laat bedenken tenslotte het Ik, dat als het denkende subject zich in de veelheid van subjecten uiteen legt.

De mens weet dit, ook al begrijpt hij het niet; hij heeft het altijd weer uitgedrukt en altijd weer gezegd, want de mens doet wat hij is. Alles doet wat het is, ook de mens.

Wij hebben er reeds op gewezen, dat de mens zich uitdrukt in de kunst, omdat hij het niet laten kan en dat de kunst begint als niet-kunst. Wij hebben kunst beschreven als zinlijke zedelijkheid en gezegd, dat kunst altijd moet zijn schone kunst, omdat de zedelijkheid op de wijze der zinlijkheid, dus in de vorm der natuurlijkheid, harmonisch moet zijn, kosmisch en er wordt vaak gevraagd of dan elk kunstwerk mooi zijn moet. Onder mooi verstaat men dan, dat het aangenaam is voor het gemoed om het te aanschouwen of te horen. Daar echter heeft het in principe niets mee te maken. Kunst is schone kunst en wie een prostituée uitbeeldt, moet de idee der prostitutie uitbeelden in harmonische zinnelijkheid.

Vincent van Gogh schilderde het bordeel in verschrikkelijke kleuren van rose, geel, groen en hard rood en sprak daarmee de idee van het bordeel uit op zijn wijze; hier is sprake van schoonheid; Leonardo da Vinci heeft heel veel monstrositeiten getekend. Wij kunnen een verminkte tekenen en er toch een schoon beeld van maken, als we de idee tot uitdrukking brengen.

In de kunst objectiveert de mens zichzelf en hij kan het niet laten, want de mens doet wat hij is.

Het Ik is het zich tot zichzelf verhoudende, want wie Ik zegt, treedt in een abstracte verhouding tot zichzelf d.w.z. maakt zichzelf tot object van zichzelf en deze objectiviteit moet het Ik uitdrukken. Daarom heeft het de behoefte om zijn innerlijke subjectiviteit te objectiveren, zijn innerlijk te uiten en het doet zulks op zinlijke wijze als de kunst, waarin hij dus zijn zedelijkheid uitspreekt.

Maar hij weet, dat de kunst toch altijd behept is met het eindige en omdat hij zich toch ook oneindig weet, al is het maar bijwijze van gevoel, kan hij met de kunst alleen niet volstaan en heeft andere

uitdrukkingswijze nodig en komt zo vanzelf tot het Godsbegrip als het oneindige Ik, dat, omdat het nog niet gedacht wordt maar nog behoort tot de sfeer van het gevoel, niet geheel loskomt en al van de voorstelling en daarom toch meer uitgebeeld wordt op enigerlei wijze, althans voorgesteld. Maar de bedoeling is om hiermee te spreken van de oneindigheid van het Ik, want het Ik is oneindigheid in zichzelf, kan zich verkeren tot heel het heelal en alles begrijpen, alles omvatten. Het is de oneindige rijkdom van alles.

Alles laat zich denken en doordenken en alles laat zich verwerken tot zuiver begrip en elk zuiver begrip is tenslotte de idee samengevat in laatste instantie als de absolute idee, waarin heel het heelal omvat is.

De mens had God nodig, omdat hij ook dit van zichzelf moet zeggen, maar er is nog meer wat hij nodig heeft. Hij moet zichzelf altijd objectiveren, weet zichzelf de oneindige eindigheid, weet zich wezenlijk oneindig, ook al begrijpt hij er niets van en hij weet zich daardoor betrekkelijk en eenzijdig en streeft ernaar om die eenzijdigheid op te heffen en begint op vanzelfsprekend mee in de natuurlijke sfeer, waar hij het doet op de wijze der verliefdheid, waaruit, wanneer hij of zij heel erg wordt aanbeden, de droom van volmaaktheid voortvloeit van de zij of de hij en van de volmaaktheid van de liefde, want in de andere zoekt de mens zichzelf op natuurlijke wijze te vervolmaken. Dus loopt in levensden lijve het ideaal der vervolmaking door de wereld en zo kan de mens dan dromen van een volmaakte liefde en een volmaakt geluk en kan het komen tot afgodische vereering van een vrouw of soms ook wel van een man, al komt dat niet zo vaak voor, aangezien de vrouw meer aanleiding geeft tot afgoderij dan de man. De vrouw is in principe een levende afgod, want zij is in beginsel levende liefde en liefde is dat waar heel de mensheid naar hongert en al duizenden jaren voor vecht, om te

komen tot een samenleving, waarin eindelijk de liefde zal domineren.

Het is het geweldige ideaal, dat door het christendom voor het eerst duidelijk is uitgesproken maar dat nog altijd veel ruzie geeft. In de verliefdheid reeds zoekt de mens zijn volmaaktheid die hij overigens pas in de liefde bereikt, en zo komen wij tot het inzicht, dat zowel de liefde als de religie en de kunst een voorportaal zijn van de wijsheid. Wat de verliefdheid betreft, moeten wij bedenken, dat ook hierin de mens anders is dan het dier, ofschoon de verliefdheid niet is zonder begeerte, aangezien wij tot de natuurlijke sfeer behoorten. Maar het gaat bij den mens niet om de bronst.

Het dier plant zich voort uit geslachtsdriftigheid en te zeggen is, dat dit voor den mens ook geldt. Maar de geslachtsdrift is voor den mens eerder een belemmering dan een bevordering, want hij kan niet volstaan met een willekeurig object. Voor zijn liefdeleven zoekt hij een bepaald object; zelfs in het bordeel worden wat men noemt de dames voorgeleid, zodat men er een keuze kan maken. Een dikke of een magere, een lange of een korte, een blonde of een zwarte of een bruine of een rode of wat men maar wil, men kan keuze doen. Het bordeel is niet veel zaaks en in het bordeel komt de menselijkheid niet zo bijster tot haar recht.

De mens kan niet zo naar een willekeurig object kiezen. Wanneer iemand een haan heeft, koopt hij er een toom kippen bij en die haan is best tevreden; en wanneer die iemand alle kippen de nek omdraait en in de pan stopt en aan den haan een ander toom kippen geeft, dan is onze haan weer tevreden.

Wanneer er een kat is en twee katers, dan vechten ze, dat de stukken eraf vliegen, en nu zult Gij misschien zeggen, dat mannen dat ook wel doel, want dat er wel geduëlleerd wordt om een vrouw,

maar als men ze een andere vrouw geeft, gaan ze er niet om duelleren.

De mens heeft eerder hinder van zijn bronst voor zijn liefdeleven, dan dat hij er voordeel van heeft. En wij weten het wel, vandaar dat jongelui liever zeggen: wij houden van elkaar, wij zijn niet verliefd, wat natuurlijk niet waar is, want zij zijn wel verliefd, maar zij hebben het gevoel dat het voor den mens niet daarom gaat en zij voelen dat heel zuiver.

Het gaat niet alleen om de voortplanting, maar om het innerlijk, om menselijkheid ook in de liefde, waarin de mens tracht zich te vervolmaken, zijn beperking en eenzijdigheid, zijn begrenzing op te heffen en te doorbreken en tot het oneindige te komen. Daarom droomt hij ook van een eeuwige liefde en een volmaakt geluk. Dat valt meestal tegen, maar dat is niet erg; de droom was er en de droom is ook wat waard. Wij moeten niet te veel eisen van het leven, niet al te veel, het kan niet meer geven dan het geeft. Hoe hoger de illusie, des te groter de teleurstelling meestal, want die ander is niet volmaakt, maar blijft in de beperktheid en betrekkelijkheid steken.

Omdat wij over de geslachtsdrift spreken, willen wij even stilstaan bij de voortplanting, die in haar eindeloosheid de hoogste uiting is van het natuurlijke leven. Verder kan het hierbij niet komen. Daarom is elke mens of elke organisatie of elke zedeleer, die zich zo noemt en het liefdeleven koppelt aan de voortplanting, beneden de menselijke waardigheid, want het gaat niet daarom bij den mens. Maar het natuurlijke leven moet zich laten gelden en kan zich op de hoogste wijze niet anders laten gelden dan in de eindeloze herhaling van de voortplanting, waarin de mens tracht zichzelf weer te verwerklijken d.w.z. een mens te scheppen; waarin het leven tracht zichzelf te bestendigen door telkens zichzelf weer te vormen. En zo scheidt het dier een dier en de plant

een plant en de mens een mens. Dit is het hoogste, wat het natuurlijke leven bereiken kan, want in de natuur komt het nooit tot de oneindigheid, zij kan de oneindigheid alleen maar stellen als eindeloos en niet anders. Daarom gaat de voortplanting eindeloos voort en moet eindeloos voortgaan.

Het oerchristendom heeft begrepen, dat dat het ware niet is en zei dat de wereld pas gelukkig zou worden en dat pas een koninkrijk der hemelen komen zou, als de vrouwen zouden ophouden te baren, wanneer dus de voortplanting wordt stopgezet en de liefde alleen nog maar zuivere menselijke liefde zou zijn. Maar de mens is niet zonder bestaan en kan niet zonder bestaan zijn, dus niet zonder natuurlijkheid en daarom komt hij ondanks alles nooit van de voortplanting los.

Het leven moet zijn in het heelal en is, was en zal zijn, want het is er niet uit weg te denken en de mens is er niet uit weg te denken, want de mens is de levende waarheid, zelfbewustzijn Gods bij wijze van spreken, zelfbewuste idee.

Als de mens komt de Idee der schepping tot bewustzijn van zichzelf d.w.z. weet zichzelf en kent zichzelf. Eerst op voorlopige wijze, soms nog geheel instinctief, de natuurlijke liefde, intuïtief zinnelijk, de kunst, intuïtief bovenzinlijkt, de religie. Om tenslotte tot het zuiver begrijpen te komen, dat beleefd wordt als mens en liefde, menselijke liefde.

Aan het denken gaat het gevoel vooraf en de omslag van gevoel tot denken is de intuïtie. Gevoel en denken slaan als intuïtie in elkaar om d.w.z. dat gevoel en denken als intuïtie één zijn. De intuïtie is de gevoelige of gevoelde gedachte, gevoelde geest of geestelijke gevoeligheid. De intuïtie is de grens, waaraan voelen en denken één zijn. Uit het gevoel wordt de geest geboren als de gedachte en deze

geboorte noemen wij de intuïtie. Het gevoel gaat hier samen met de geest, onafscheidelijk, ongescheiden onderscheiden in eenheid. Er is zelfs een hele filosofie opgebouwd, op intuïtie. De filosofie van Bergson.

HOOFDSTUK 3

In het vorige hoofdstuk hebben wij o.m. gesproken over het leven als zelfvorming, over het levende als het zichzelf voortbrengende voortbrengsel en dus als het zichzelf verkerende.

Leven laat zich ook begrijpen als vervluchtiging van natuur, want als het levende wordt de natuur opgeheven.

Terwijl het leven zich laat begrijpen als opheffing, vervluchtiging van natuur tot niet-natuurlijkheid, is in de natuur de vervluchtiging op natuurlijke wijze waarneembaar en aanwijsbaar o.a. als de verdamping. Volslagen vluchtigheid van natuur op natuurlijke wijze is het licht, dat zich verder begrijpen laat als volslagen identiteit met zichzelf en daarmee als de grote uitzondering in de natuur, want in de natuur is alles onderscheiden.

Het licht is identiek met zichzelf, omdat het zuivere licht precies hetzelfde is als zuivere duisternis en daarom is het identiek met zichzelf in zelfweerspreking, maar op natuurlijke wijze en dus eenzijdig.

Het leven heft de eenzijdigheid op en brengt de natuur in overeenstemming met haar begrip, wat het licht nog niet doet. Omdat het licht te begrijpen is als het natuurlijke identiek zijnde, als volslagen natuurlijke maar tevens lege identiteit, is het begrijpelijk, dat in en door het licht het onderscheid kenbaar wordt, want de identiteit wordt bepaald, kenbaar door het onderscheid. Dank zij het feit dat er licht is, kunnen wij onderscheiden; was het er niet, dan zouden wij nooit tot eenige geestelijkheid in staat zijn, want het onderscheid en de onderscheiding gaan aan het begrijpen vooraf. De overige dode natuur, even dood als het licht, waaraan we desalniettemin het leven voelen, omdat het de spiegel van het leven is en waarin ook al het natuurlijke leven tot ontwaken komt, de dode natuur tegenover het licht laat zich begrijpen als te zijn in het moment van het onderscheid, terwijl het licht is in het moment van het identiek zijn.

Als het leven vervluchtigt de natuur, maar wordt daarbij tevens identiek met haar begrip, en zo kunnen wij het leven begrijpen als de ziel. De levende lichamelijke is de bezielde lichamelijke; zij begint als het plantaardige leven om zich vervolgens te vertonen als het dierlijke en daarna als het menselijke. Zie dit echter niet alleen in de tijd, want de tijd is slechts de vorm waarin we de dingen waarnemen, is de innerlijke ervaring van het worden, alleen nog maar innerlijke ervaring en nog geen begrip.

Altijd moet er leven zijn in alle vormen, omdat het leven in het heelal zijn moet, want het heelal is het hele al, overigens maar half. De andere helft is niet zichtbaar, niet voelbaar, noch waarneembaar. Zij is de geest, die niet is, maar in zijn niet-zijn alles omvat, het heelal inclusief. Het levende is het bezielde, het bezielde lichamelijke, het zich opheffende lichamelijke, het zichzelf verkerende lichamelijke.

Leven is zich opheffen en stellen in een en omdat het eenheid is van zich opheffen en stellen, absolute zelfverkering.

Het leven als het worden laat zich dan begrijpen als het absoluut worden en het absoluut worden als beginsel van het leven moet dan tevoorschijn brengen het absolute zijn op de wijze van het niet-zijn, want dit is worden; en absoluut zijn op de wijze van het niet-zijn is de geest. De geest is volslagen, is absolute negativiteit, want de geest ontkent alles; in en door de geest wordt alles verkeerd tot het andere van zichzelf en de geest zelf is het zuivere denken, dat zichzelf produceert als zijn andere, als de gedachte, zodat wij dit ook kunnen noemen het levende denken, het zuivere levende denken, het denkende zuivere leven, want hier is zelfverkering, zelfvorming en zelfhandhaving, zich voortbrengen van het voortbrengsel in een absolute verhouding, want zelfverkering in zichzelf, volslagen eenheid als drie-een-

heid en dus absolute verhouding zonder begin en zonder einde, waarin einde en begin zijn vervat als het begrip worden, waarin begin en einde zijn vervat als eenheid.

Het plantaardige leven is nog maar voorlopig leven en de plantaardige ziel is nog maar een voorlopige ziel en er kan nog nauwelijks van een ziel gesproken worden. Bij het dierlijke begint de volslagende zieligheid, maar het dier blijft dan ook in de zieligheid steken, alleen de mens niet. Al komt hij van de dierlijkheid niet los, toch is hij altijd dierlijk op menselijke wijze. De mens komt boven de dierlijkheid en daarmee boven de natuurlijkheid uit en zodoende is de natuur is het heelal als de mens overgegaan tot een andere orde n.l. de orde van het geestelijk zijn, van het zijn op de wijze van het niet zijn.

De mens is een andere orde, is negatie van natuur en verhoudt zich dus negatief ten aanzien van het natuurlijke. Dit, zijn wezenlijkheid, zijn waarheid openbaart hij onmiddellijk in ascetisme en in zelfmoord. Het verlangen naar de zelfmoord in ook zeer menselijk en zelfs gecultiveerd door schrijvers als Novalis, maar wie zelfmoord pleegt om van het natuurlijke, van zijn natuurlijk zijn los te komen, beseft niet, dat hij zich bevestigt als eindigheid, want het eindige komt aan zijn einde, zodat de zelfmoord als middel om de natuurlijkheid te ontvluchten en menselijk te worden het verkeerde is.

Wat betreft het ascetisme en dergelijken, laat zich begrijpen, dat de mens wel onmiddellijk op de wijze van het gevoel, eventueel het religieuze gevoel of wat het zijn moge, kan streven naar negatie van het natuurlijke, maar van zijn natuurlijkheid niet loskomt, omdat hij nu eenmaal bestaan moet. Hij weet, dat het natuurlijke zijn verkeerdheid is, dat hij als natuurlijk wezen, als natuurlijk zijnde, zondig is, dat heel het natuurlijk zijn van den mens vanuit het menselijk standpunt gezien zonde

is, weshalve het ook vanzelf spreekt en voor geen weerlegging vatbaar is, dat Christus nooit bestaan kan hebben, omdat hij dan zondig geweest zou zijn. In de bijbel brengt men het niet verder, dan dat hij niet bij een vrouw slaapt, maar hij heeft toch gegeten en gedronken en dus de begeerte gekend, want de honger en de dorst. Aan het kruis zegt hij nog, "mij dorst" d.w.z. aan het kruis laat hij nog blijken van zijn natuurlijke begeerten, aan het kruis wordt hij dus nog door de natuur geprikkeld.

De kerk heeft er in de bijbel helemaal een potje van gemaakt door hem wijn te laten drinken en vlees te laten eten, wat naar niets lijkt, want hij had minstens vegetariër en waterdrinker moeten zijn, wat in het oer-christendom wordt gedacht.

Bestaan is, uit de hoek van het menszijn gezien, zonde. Daarom is de vraag zo juist, wie Uwer is zonder zonde? en daarom kan ook nooit iemand een overspelige vrouw stenigen.

Het bestaan is van menselijk standpunt uit gezien de grote zonde, want de mens is de andere orde, negatie van de natuur en verwerpt dus als mens het natuurlijke. Op de wijze van het ascetisme echter komt hij nooit verder dan tot een beperking van zijn begeerten, maar het beperken heft de begeerte niet op. Of men U een hand afslaat of een arm doet er niet toe; men heeft U ernstig beschadigd en het afslaan, het verminken heeft plaats gevonden. Wie eet en drinkt zondigt; wie bijslaapt ook. Het laat zich betwisten wat grotere zonde is: bijslapen of eten en drinken, omdat aan de bijslaap de liefde zich bedenken laat, het streven naar éénwording met een mens, wat bij eten en drinken niet het geval is. Deze zijn gericht op de zelfhandhaving, dus op het onderscheid en de liefde staat uit menselijk oogpunt gezien hoger dan het onderscheid.

De mens komt niet los van de begeerte, ook niet de heremiet, al eet hij niets anders dan rapen en drinkt hij niets anders dan water, toch blijft hij aan het eten en drinken vast zitten; en al slaapt hij nooit bij een vrouw, maar geselt zich om zijn geslachtsdrift te temmen, dan komt hij toch van de geslachtsdrift niet los. Het is alles alleen maar een poging om iets niet te doen, maar de mens komt in het leven niet los van het doen, want alle bestaan is doen, natuurlijk doen; hij kan wel naar een minimum streven, dit is al een heel oude gedachte, maar wij kunnen op het gebied van het natuurlijke niets anders bereiken dan soberheid, waardoor wij het dagelijks leven een schijn geven van verzedelijking en hetzelfde streven wij na door het leven te verfraaien. Vandaar dat in de wereld ontstaan zijn de goede omgangsvormen, de beschaafde manieren en dergelijke dingen meer. Gij zult misschien zeggen, dat dit niet veel zaaks is, ach, wat is nu wèl veel zaaks? Het enige wat veel zaaks is, is nu juist helemaal geen zaak, het zuivere begrip, dat we beleven als de zuivere liefde, zeer onzakelijke zaken allebei.

Met dat al zijn goede manieren en beschaving wel van belang, omdat ze de natuurlijke grofheid verfijnen en wat willen wij meer bereiken in het gebied der natuur dan tot de verfijning te komen. In deze tijd hecht men niet zo bijster meer aan goede manieren, wat toch ook wel spijtig is, want ze maken het leven soepeler en zachter en nemen de scherpe kanten van de natuur weg; ze zijn de verfraaiing van het leven. Het is nog geen kunst, al heeft men boekjes over omgangskunst geschreven, maar wanneer wij het uit een boekje moeten leren, komen we nooit tot de goede omgang en zeggen alleen maar altijd een les op. Ook dit moet uit het innerlijk van den mens komen, anders is het niet veel waard, al kan hij hier en daar zijn licht wel opsteken.

In waarheid wordt de begeerte pas overwonnen in de natuurlijke, de zedelijke

sfeer, wanneer het daar komt tot de kunst, want de kunstenaar verhoudt zich tot het natuurlijke op begeerteloze wijze; hij kan een naakt schilderen, maar begeert het niet. Hij kan het beeldhouwen, maar begeert het niet. Het is hem alleen maar om de schoonheid, om de zinlijke zedelijkheid, het opheffen van het zinlijke te doen. Om het opgeheven zijn van zinlijkheid op zinlijke wijze, om door de natuur heen de idee te laten stralen, al komt men dan daarbij van de natuur nog niet los.

Het kunstvoorwerp streelt de zintuigen, maar begeerteloos, want door schoonheid.

De enige zintuigen die door kunst gestreeld kunnen worden, zijn het gehoor en het gezicht, niet de smaak, de reuk en het gevoel, waarmede hier het natuurlijke gevoel bedoeld is, deze zijn n.l. te dierlijk, wat geen afkeuring betekent, maar wij moeten de dingen op hun plaats zetten en de begrippen inlassen in het grote verband. Smaak, reuk en zinlijk gevoel zijn te dierlijk, de schoonheid ervan is nooit werkelijk tot schoonheid te maken d.w.z. dat wat we proeven, ruiken en voelen aan den lijven geproefd, geroken en gevoeld wordt. Wij kunnen het niet objectief waarneembaar los van het lijf stellen. Het zit altijd aan de lijfelijke regelrechte ervaring vast en is niet concreet zichtbaar of hoorbaar. Daarom heeft Bolland niet zo geheel ten onrechte, of helemaal terecht zelfs, kunnen zeggen dat smulpaperij ondergrondse schoonheidszin is, waarbij wij vooral op heet woord "ondergrondse" moeten letten. Boven de grond komt het niet uit, het blijft in de dierlijkheid, en dus komt het nog niet uit boven de grens, waar de menselijkheid begint, wat men zich niet als een streep moet voorstellen.

Wie lekker wil eten, ga zijn gang, maar betrachte soberheid; en hetzelfde geldt voor het zitten in een gemakkelijke stoel en in het algemeen het genieten van de z.g. goede dingen des levens.

Wees altijd indachtig aan het klassieke woord: "In niets teveel" dat enorme invloed heeft gehad op de Grieks-Romeinse beschaving en op de gehele ontwikkeling den geestes.

Van kunst is pas sprake, wanneer de natuur strelend maar begeerteloos strelend wordt voor de zintuigen, gehoor en gezicht, dan is er schoonheid d.w.z. harmonie. Het gaat dus niet om mooi of zoetig of wat dan ook, maar om harmonie, om evenwicht en hoe ingewikkelder des te groter de schoonheid zijn kan.

Wat de kunst betreft, die spreekt tot het gehoor en het gezicht onderscheiden wij de muziek en de plastische kunst, maar dan is er nog een kunst: de litteraire, die zich laat lezen en horen en als U ze leest, hoort U ze ook. In deze kunst is streling van gehoor en gezicht eenheid geworden. En tenslotte in er de eenheid van plastische en litteraire kunst, de toneelspeelkunst.

Laten wij bij de muziek beginnen. Muziek is hoorbaarheid, als kunst harmonische hoorbaarheid van wat niet bestaat. Muziek laat zich dus begrijpen als niet bestaande harmonie, een zich verneembaar maar niet waarneembaar stellen en zich opheffen ineen. Muziek laat zich begrijpen als een harmonische stroom, maar er bestaat niets, er houdt ook niets een moment stand, alles vloeit voorbij, wat meer voorkomt.

Hoorbaarheid is dus verneembaarheid van wat niet bestaat, terwijl zichtbaarheid aanwezigheid is van wat veraf is. Maar het zichtbare is tevens het gestelde. Te zeggen is, dat muziek alleen naar ongesteldheid is, het zichtbare is dan het gestelde en de twee plastische kunsten, tweedimensionale en driemensionale van schilderkunst en beeldhouwkunst zijn gestelde kunsten.

Er is echter ook in de plastische kunst het zich stellend opheffen. Dit is de bewegingskunst, het zich stellen en opheffen, maar nu als zichtbaarheid, niet als enkel verneembaarheid van wat niet bestaat, naar als zichtbaarheid van waarnemende bestaanbaarheid.

De bewegingskunstenaar beeldt het worden uit, stelt en heft tegelijk op. De bewegingskunst laat zich begrijpen als zichtbare muziek.

In onderscheid van de andere plastische kunsten is deze kunst levend, terwijl de anderen verward zijn; de kunstenaar is bovendien niet alleen kunstenaar, maar tevens instrument en hij is zijn eigen product, kunstproduct. Hij is de levende kunst in levenden lijve, want hij is het zich voortbrengende voortbrengsel, dat zich voortdurend stelt en voortdurend opheft. Hij is de voortdurende verkering en in de eenheid van kunstenaar, instrument en object, dus van subject, object en de bemiddeling van beide is hij drie-eenheid en inzoverre volmaakt.

Het horen laat zich begrijpen als ervaren van het niet bestaande, van klank die als harmonische klank tot, het gevoel spreekt of tot de geest. Deze laatste is de litteraire kunst. Klinkende onhoorbaarheid die zich laat verklanken, maar tevens de verbeelding oproept, als het concrete beeld, het objectieve beeld, omdat in de litteraire kunst het objectieve beeld wordt gesteld op de wijze van de zinvolle klank. Lezende hoort Gij wat Gij ziet, een zinvolle verbeelding die zich laat verklanken, want zich laat voorlezen of voordragen.

Alle kunsten schuiven over elkaar, hangen samen, denken wij slechts aan de bewegingskunstenaar, die muziekbegeleiding niet nodig heeft, want hij is levende muziek, maar ze kan gebruiken als steun om het gevoel van de toeschouwer wakker te roepen. Een directe beïnvloeding langs de weg van het gevoel ter ondersteuning van wat hij zichtbaar vertoont.

Misschien zal iemand zeggen, dat de muziek in deze verhouding dus de mindere is want de dienaren van de andere kust, maar wat is er voor bezwaar in om dienaar of dienaars te zijn. Hebt Gij wel eens bedacht, dat Gij de dienaar of dienaars zijt van Uw eigen hond, die Gij immers eten en drinken moet geven en uitlaten? Dienaar zijn is niet erg; het is zelfs het ware, wij spreken er nog over.

De litteraire kunst kunnen wij onderscheiden in de muzikale litteraire kunst, dit is de kunst der poezie en de niet muzikale, die niet in de eerste plaats tot het gevoel spreekt, maar tot de geest hetzij tot het verstand, dus de natuurlijke geest, hetzij tot de zuivere geest, de rede. Deze litteraire kunst is het proza.

In de kunst is de mens begeerteloos, de kunstenaar zowel als de mens, die de kunst geniet, en de streling der zintuigen is hier in orde omdat ze begeerteloze streling is. Met de kunst begint het dus pas menselijk te worden. Daarvóór is het hoogstens een aanloop en vóór die aanloop is het nog naar dierlijkheid, al is deze dierlijkheid nooit van menselijkheid verstoken, want de mens kan nooit anders dan op een menselijke manier dierlijk zijn.

Zoals wij gezegd hebben is niet alleen de kunst de moeder der wijsheid of des geestes, welke twee tenslotte hetzelfde zijn, omdat wijsheid zelfbewustzijn is, hetgeen reeds geschreven stond op de tempel van Apollo in Delphi als de bekende spreuk: "Ken U zelf", ofschoon de vertaling ook mag luiden: Weet U zelf". Onze zelfkennis kan, wanneer ze niet uiterlijk wil zijn, alleen maar zelf-weten zijn. Wie zichzelf weet, is zich bewust van zichzelf en wie zich bewust is, zich in waarheid bewust is van zichzelf, is zich bewust van zijn eigen waarheid en daarmee van zijn menszijn en dus van zijn algemeenheid en is dus wijs. Maar deze wijsheid kan alleen bereikt worden door zuiver te denken, door alles te verkeren

tot zuiver begrip om dan beleefd te worden als de werkelijke ware liefde.

De kunst is de moeder der wijsheid, maar de religie eveneens en tenslotte de liefde ook. Het is eigenlijk allemaal hetzelfde. De religie is onmiddellijk met de kunst, zelfs met de voorlopige, aanwezig, want bij de grottekeningen gaat het om de magie.

Het primitiefste religieuze besef is het magische, waarbij men eigenlijk van werkelijke religie nog niet kan spreken, want er is nog niet het minste besef van de eenheid van het eindige en het oneindige. De zeer primitieve mens, de oermens is daar niet aan toe, alles gaat voor hen op in eindigheden, in natuurlijkheden; hij denkt zich alles in eindigheden tot de geesten toe en alle geesten zijn natuurgeesten. Zoals hij het ervaart, is het goed voor hem. Er zijn overigens nog genoeg mensen, die in natuurgeesten geloven, wat nu niet meer zo goed te noemen is, aangezien er al een hele tijd verlopen is sinds die oermens verscheen en wij hebben langzamerhand kunnen leren, dat de zaak een beetje anders is dan de oermens geloofde.

De religie en de kunst gaan samen en beogen ook hetzelfde n.l. verzedelijking van het natuurlijke, maar verzedelijking wil zeggen bevrijding, veralgemening, vergeestelijking. In de religie gaat het om het geestelijke, dat uit den aard der zaak aanvankelijk altijd als het vreemde wordt gevoeld, want religie is een kwestie van gevoelvolle voorstelling omtrent het bovenzinlijke, het niet zinlijke, het niet natuurlijke, omtrent het oneindige dus. Zij is de gevoelvolle voorstelling omtrent het absoluut negatief zijn van den mens als in beginsel geest en dit moet beginnen in de sfeer van het natuurlijke. Daarom begint ook alles formeel. Het geestelijke heeft geen vorm op de wijze van het natuurlijke, het heeft de vorm in zichzelf, want in de gedachte in de vorm van het denken, dat

zelf gedachte is en zo zijn dan ook deze vorm en inhoud identiek en in de verhouding oneindig, dus absoluut.

In de grotten is nog maar het begin der religie; er is nog slechts magie, waaruit de religie geboren zal worden, omdat alles zich verkeert reeds als magie kondigt zij zich reeds aan, want de eindigheden, die magisch beseft worden, worden beseft als ook nog iets anders te zijn dan alleen maar die dingen, die de grotmensen voor zich hebben. Zij zijn mensen en beseffen die dingen als nog iets anders, een staan als ook nog iets anders, alles als ook iets anders. Er komt altijd iets anders bij, al denken zij het volkomen natuurlijk. Zij denken, dat er altijd een geest bij komt en dus weten zij, dat het niet alleen om het verschijnsel gaat.

Wanneer een Australische wilde (zo heten die mensen) een kano maakt, dan doet hij dat heel best, maar hij moet offeren aan de geest van de kano. Wanneer hij een boemerang maakt, dan doet hij dat ook heel best, en het is zelfs geniaal van zo'n wilde om een boemerang te maken, maar hij offert aan de geest van de boemerang. Altijd komt er een geest bij. Geesten zijn voor hem heel natuurlijk. Zij zijn een gevoelskwestie en hij weet er niet veel van te zeggen.

Er moet volgens sommige Australische stammen ook een grote geest zijn, die bisexueel is, maar daar weten ze geen raad mee en kunnen hem zich zelfs niet voorstellen. Zij zeggen niet, dat ze hem niet mogen uitbeelden, zoals de Joden gezegd hebben van God, omdat ze hem begrepen als geest. Dit is een heel ander inzicht. De Australiërs kunnen zich hem niet voorstellen, zij zijn er nog niet aan toe, het is hun te machtig. De algemene geest, die boven al die bijzondere particuliere geesten van boemerang, kano, hutten enz, uitgaat, is helemaal niet voorstelbaar. De andere geesten stelt de toverdokter nog wel voor als hij zich

toetakelt op een of andere wijze en zijn soms huiveringwekkend indrukwekkende dansen uitvoert.

Wanneer de toverdokter een geest voorstelt, dan heeft hij er een vermoeden van dat die geest iets is in de vorm van een mens. Waarmee de toverdokter op zijn wijze zegt, dat al het geestelijke menselijk is. Maar die algemene geest, die groter is dan alle bijzondere, die meer is, kan hij zich niet voorstellen. Desondanks is er een vaag vermoeden, dat er zo iets zijn moet en dus moeten wij inzien hoe geniaal het is om te vermoeden, dat deze geest bisexueel zijn moet, manlijk en vrouwelijk in één, zichzelf weersprekend, eenheid van tegendelen, liefde en rede in één. Dit alles is aanwezig bij die Australische wilden op de wijze van een heel vaag vermoeden, waar het nog zelfs niet aan de voorstelling toe is. Zij zijn mensen en de mens in absolute negatie, ook al is hij nog zo primitief, al heeft hij een cultuur, zoals deze wilden van 30.000 jaar geleden, toch is hij mens en altijd doet zijn menselijkheid mee, al is hij nog zo laag op de menselijke ladder. In beginsel is hij het geweldig grootse, de andere orde. Daarom moeten wij eerbied voor hem hebben. Voor dezen wilde, voor zijn toverdokter, die op hun onbeholpen wijze zeggen, wat wij ook zeggen.

Religie en kunst gaan uitteraard samen, want ze zeggen hetzelfde en beiden zijn negatie van de begeerte, beide eisen de begeerteloosheid, want deze is immers vanzelfsprekend in de religie. Alleen de natuurlijkheid prikkelt de begeerte, het niet natuurlijke doet zulks niet.

Religie en kunst, beide begeerteloos zijn beide hetzelfde en gaan samen. Zo is de kunst dan ook om te beginnen religieuze kunst, maar kan hierbij niet blijven. De religieuze kunst moet tenslotte ontkend worden d.w.z. het religieuze moet erin ontkend worden.

In de religieuze kunst gaat het om de religiositeit, maar de mens moet tevoorschijn komen, en zo wordt het religieuze dan ook op den duur ontkend, wat niet zo gauw gaat maar heel traag. Het is een langdurig proces, maar telkens opnieuw zien wij, dat de religiositeit teloor gaat, omdat het geloof teloor moet gaan.

Alles verandert. De Grieken hebben hun religieus besef uitgedrukt in hun schone goden, waarvan vele beelden de Griekse stadsdelen versierden en de Griekse tempels, maar de Griekse religie ging voorbij, omdat de mensheid zich ontwikkelt en op steeds hoger plan komt. Tenslotte moet het zelfbewustzijn zich verkeren tot begrip, maar het begrip begint altijd weer onmiddellijk en elk begrip begint religieus; de oude religie is ten onder gegaan, maar er komt een nieuwe. Eerst als het christendom opkomt en de mens begint in te zien, dat hij eigenlijk de eenheid is van goddelijkheid en natuurlijkheid, van idealiteit en realiteit, dat hij God en Satan in een is, dan is de mogelijkheid geschapen om de religieuze kunst definitief te boven te komen.

De negatie der religieuze kunst kan zijn het kunstzinnige atheïsme, maar dat is nog het ware niet, want slechts een extreme verwerping van het oorspronkelijke. Het ware is, dat men tot verzoening komt. Slechts mogelijk is sinds het christendom, omdat hierin God en mens verzoend worden, wat dan om te beginnen op kinderlijke wijze wordt verteld in het verhaal van die ene figuur, die zich zou geofferd hebben voor ons allen, opdat God zich met de mensheid zou verzoenen. God verzoent zich altijd en is altijd verzoend met zichzelf, maar voor de kinderlijke voorstelling moet er een bepaald feit zijn in casu een godenzoon die zich geofferd heeft, wat ook alweer geen oorspronkelijke gedachte is, men denke bijv. aan Prometheus enz.

Als de christelijke gedachte uitgesproken is, is de waarheid omtrent den

mens onmiddellijk gezegd op de wijze der religie, van de gevoelvolle voorstelling en dan pas kan de kunst merkkelijk a-religieus worden en tevens religieus zijn, een opheffing van religie, waarin het religieuze moment blijft voorondersteld, want alleen het christendom heeft het zuiver aangevoeld. De Grieken deden het nog maar aanvankelijk in hun Oedipus-legende. Zij gaven het eerste antwoord op de vraag van Egypte, hoe gaan geest en natuur samen, hoe idealiteit en realiteit? Het was nog maar het eerste antwoord, dat zich vervolgens in het Grieks-Romeinse imperium moest ontwikkelen en zich ontwikkeld heeft, want in het Grieks-Romeinse imperium was de god op aarde neergedaald en keizer geworden, maar hij was een zeer ongoddelijke god. Er waren echter ook in dit imperium de Grieken en er waren de Joden en zo werd dan Christus geboren uit de Grieks-Romeinse geest, waartoe ook de Joodse behoorde en toen wist men op de wijze der religie de waarheid van den mens.

Het was nog maar een gevoelvolle voorstelling, nog maar een religieus besef, een onmiddellijk besef der eenheid van oneindigheid en eindigheid en helemaal niet begrepen.

De eerste, die het onmiddellijk zuiver wist in de sfeer van de kunst, was onze landgenoot Rembrandt. Hij heeft voor het eerst geweten en gezegd in de sfeer van de kunst, de mens is Christus en zo heeft hij dan meer en meer alleen maar het portret en hoofdzakelijk zichzelf geschilderd, want er waren niet zoveel mensen te vinden in het rijke Amsterdam, wel veel, die ter kerke gingen en God den Heer loofden en hun vijanden haatten, zoals Jehova dat bevolen heeft, maar Jehova is de God der christenen niet. Wel waren er veel mensen in Amsterdam wier leven opging in het verzamelen van rijkdom en onder hen waren de regenten, die trachtten verdraagzaamheid te prediken, maar de ware verdraagzaamheid is alleen in het levende

christelijke besef, dat niets meer met een historische Christus te maken heeft. Christus kan niet geleefd hebben, omdat hij zondig zou geweest zijn als hij geleefd had en de Christus van het Nieuwe Testament is immers zonder zonden.

Rembrandt heeft voor het eerst gesproken op zijn wijze van den mens als Christus. Rembrandt is als schilder de levende Christus geweest op aarde, die de boodschap van den mens aan de mensheid verkondigd heeft en hij was in zijn sfeer de voorloper van Spinoza.

Rembrandt heeft het gezegd, maar hij werd niet begrepen en niet geacht, want de Christus is niet geacht in de wereld, nog altijd niet; alle kerken ten spijt wordt hij veracht, over het hoofd gezien, zo niet gehaat. Rembrandt ging bankroet en moest armoede lijden in het van rijkdom overstromende Amsterdam. Christus ging door Amsterdam in de gedaante van een schilder en de mensen hebben hem niet opgemerkt.

Rembrandt behoort tot de geschiedenis van de wording des geestes, hij heeft de geest uitgebeeld, maar kon niet begrepen worden, evenmin als Spinoza die immers uitgebannen was. Heeft men niet het rijmpje gemaakt: "Souw op dit graf. Hier ligt Spinoza. Was zijn leer daar ook bedolven! Wrocht die stank geen zielpest meer".

Aan Rembrandt is uiteraard het renaissancisme voorondersteld. De renaissance is de erkenning, onmiddellijk op kunstzinnige wijze, dat de mens het ware is, en zij heet renaissance, omdat zij wilde zijn de wedergeboorte van den klassieken mens d.w.z. de mens die op Griekse wijze wist van de eenheid van God en mens, van oneindigheid en eindigheid, van natuur en geest. Het was een wedergeboorte, maar Europa was christelijk geworden en zodoende was deze christelijke wedergeboorte zeer onchristelijk en

was de renaissance zo wreed. Voorzover klassiek, was ze negatie van het christendom.

Haar kunstuitingen zijn dikwijls verbluffend. Boticelli schilderde een kruisafname, waarop de Christus geen Christus is maar een jonge Griekse held, neergeslagen door zijn vijanden. Hij is niet zachtmoedig, niet de liefde, maar trots, heel trots, ook in zijn dood, een jonge god.

Onchristelijk was de renaissance en moest het zijn, omdat zij was de wedergeboorte van den mens, maar voorlopig, op de wijze der Grieken in een christelijke wereld, een tegenspraakigheid.

Aan de renaissance is uiteraard de middeleeuwse kunst de zgn. primitieve kunst voorondersteld, dat is de vrome kunst. De renaissance was niet vroom meer, maar heidens d.w.z. de renaissance negeerde het christendom in christelijke vorm, vandaar de onchristelijk Christus-zoon, die zij gecreëerd heeft. Daarvóór was Europa nog christelijk, een aanvankelijk christendom, dat eigenlijk alleen maar uiterlijk was en uitdrukking gevonden had in de katholieke kerk, die nog altijd voortbestaat als versteend moment uit de middeleeuwen, als de roomse kerk. Alles was er uiterlijk en dit is om te beginnen in orde, want alles moet uiterlijk en natuurlijk en formeel beginnen en zich dan op den duur verinnerlijken, omdat alle zijn zich moet verkeren tot niet-zijn. Want het zijn is het niet-zijn; alles is worden en daarom moet alles zich verkeren,

Aan de renaissance was dus vanzelfsprekend de middeleeuwse kunst, de vrome kunst voorondersteld. Vroomheid is zelfinkeer op religieuze wijze, op gelovige wijze, op de wijze van het merkkelijk geloven, van de belevens van het geloof, want in de middeleeuwen leefde het geloof in Europa. De middeleeuwse mens was intens levend gelovig, maar moest zich uitdrukken in uiterlijkheden, formeel.

Ondanks alle vroomheid kon men het oneindige slechts uitdrukken in eindigheden. In gevoelvolle voorstellingen en daardoor was het eenige, wat men doen kon, de vroomheid uitbeelden door soberheid, uiterlijke zelfinkeer als zich terugtrekken. Dit is het kenmerk der middeleeuwse kunst. Dit is de uitdrukking der vroomheid in de middeleeuwse kunst. Het zich terugtrekken in zichzelf en het zich ook terugtrekken op het doek; alles is er "gereserveerd".

De waarheid van den mens is negatie van natuurlijkheid en dus moet in de werkelijke religieuze kunst, waarin het geloof levend is, de natuurlijkheid zoveel mogelijk genegeerd worden, waardoor het element van de soberheid overheerst, het terugtrekken. Daarom heeft de middeleeuwer geen perspectief. Men zegt, dat hij dat nog niet kende, ze konden en konden het niet, want ze waren vroom en het perspectief is schijn van dimensionaliteit, dus schijn van ruimte, van uitbreiding en van natuurlijkheid, tegenstelling van vroomheid, van het bovenzinnelijke, van het oneindige, van het heilige. Zij konden het niet kennen. Het was niet de kwestie, dat ze een lesje moesten leren, maar van vroomheid, innige vroomheid.

Toen echter de wereld gevat werd als Gods woning, zij het dan onbewust en onbegrepen, met de renaissance dus, kwam vanzelf het perspectief, want toen moest de wereld uitgebeeld worden en moesten dus de ruimte en de diepte, de wijidheid en de uitbreiding in het schilderij gebracht worden en was het afgelopen met het teruggetrokkene, met het vrome uiterlijk.

De renaissance is evenals in Griekenland het huwelijk van verschijnsel en schoonheid, zinlijke verzedelijking, en nu kan het proces der verinnerlijking beginnen. Zodoende is de renaissance psychologisch en ontwikkelt zich de portretkunst de verinnerlijking van het masker, waarin

het innerlijk van den mens tot uitdrukking komt.

Rembrandt gaf den mens naar zijn innerlijk, zijn mens-zijn en het meest gebruikte hij daarvoor zichzelf. Wie had hij anders moeten gebruiken? Hij besepte, dat God Satan in zich heeft en dat dit het tragische van den mens is. Dat hij niet zonder zonden zijn kan, dat hij altijd daartegen te strijden heeft en ondanks alle strijd om het hoogste, dat in hem is, nooit van de zonde los komt, dat hij altijd is de vallende engel, etend, drinkend en bijsla-pend. Dit is de tragiek des mensen en zo heeft de kunstenaar dan ook, wanneer hij den mens schilderen wil, het tragische te schilderen. Iedere mens is tragisch; zelfs de meest bolwangige domkop, die juist door zijn bolwangige domkoppigheid tragisch is, want een aanfluiting voor het menszijn. Hij zondigt in levenden lijve tegen de gedachte mens-zijn in zijn bolwangige rondhold en hij weet het niet.

De kunstenaar kan deze zaak uitbeelden op belachelijke d.w.z. op luidruchtigheidwekkende wijze en hij kan het ook uitbeelden op tegengestelde n.l. verstillende wijze. Ook de lach kan uitdrukking zijn van erkenning van het tragische.

De mens is de tragische figuur en niet alleen die z.g. Christus. Rembrandt heeft dat gezegd, en hij stond alleen als de grote hervormer in dit land, maar men heeft hem niet begrepen. De grote hervormers worden nu eenmaal niet begrepen, behalve heel laat, meestal na hun dood. Hegel wordt nog altijd niet begrepen behalve door een enkeling. Sokrates werd pas begrepen, toen hij vermoord was door de Atheners. Zo is het altijd en zo moet het ook zijn, want de menigte is traag. Daarvoor is zij de menigte, het massale. De geest is de absolute snelheid en daarom komt de menigte altijd achteraan, dikwijls een heel eind achteraan ook in de z.g. leiders van welk kaliber die ook zijn mogen.

menselijkheid, toen het christendom er was en dat christendom had om menselijk te worden het protestantisme nodig, maar daar praten wij nu verder niet over. Slechts willen wij erop wijzen, dat Rembrandt in een protestants land leefde en alleen in een protestants land mogelijk was, want hij moest het geloven ontkennen. Het protestantisme is in principe de ontkenning van het geloof en heeft als voornaamste moment het denken. En wie denkt, denkt het geloof stuk. Wie begrijpt, gelooft in zoverre niet meer, daarom is het protestantisme zeer terecht volgens de roomse kerk een bedreiging van het geloof, althans voorzoverre het niet verward is. Geleidelijk is het meer en meer ingekapseld in dogma's leeft niet meer en is dood, behalve in de enkele vrijzinnigen, die de kant der wijsbegeerte opgaan. Dat deze er zijn, spreekt vanzelf, want het protestantisme is in wezen denken en het resultaat van het denken is de wijsbegeerte, moet dit zijn, want het denken moet zichzelf ontwikkelen. Denken is negatie en als het denken begint met het geloof te negeren, negeert het dit tenslotte ten volle en maakt zich tenvolle vrij en wordt zelfstandig. Dan alleen is er sprake van geest. Dan alleen is de geest niet meer verzonken in de natuur, is hij los van alle gevoelvolle voorstelling, dus van alle natuurlijkheid, want hoe bovennatuurlijk men de inhoud dier voorstelling ook aanvoelen of stellen moge, begrepen wordt er eigenlijk niets en daarom blijft het natuurlijk.

Zolang er van geloof sprake is, blijft de geest verzonken in de natuur en dus in zijn eigen onwaarheid. Wil hij zuiver worden, dan moet hij zich onafhankelijk maken, waarmede hij begonnen is in Griekenland, want dit is het eerste land, waarin het denken tot zelfstandigheid begon te komen.

Er wordt veel gesproken van Oosterse filosofie en het laat zich ook zeggen, dat er Oosterse filosofie is, maar deze is mystisch, de Westerse filosofie

is logisch en het begin van de logica is Griekenland.

Thans moeten wij nog spreken over de liefde, die wij in de derde plaats genoemd hebben als moeder der wijsheid.

De liefde begint uit den aard der zaak als verliefdheid en dus als een en al begeerte, een en al zonde. Willen wij tot werkelijke menselijke liefde komen dan moeten wij komen tot de begeerteloze liefde. Het is niet de bedoeling propaganda te maken voor het ascetisme of afschaffing van het vrijen, want dit laat zich evenmin afschaffen als eten en drinken. De begeerte laat zich niet afschaffen, want is in het bestaan voorondersteld. Zodoende laat zich ook het vrijen niet afschaffen.

De verliefdheid, de geslachtsdriftigheid, de bronst is een belemmering voor het mens-zijn, want de begeerte is niet zuiver menselijk maar menselijk-dierlijk. Begeerteloosheid is menselijkheid en de kunst en de religie spreken ervan. En de begeerteloze liefde is ook de werkelijke menselijke liefde. Wij moeten de werkelijkheid durven zien, zoals ze is. In de liefde gaat het om de begeerteloosheid, wanneer zij menselijk zijn zal en hetzelfde geldt voor de religie en voor de kunst, drie aspecten van menselijkheid. Daarom laat het menselijke zich samenvatten in het begrip, dienen. Wie vrijwillig dient, begeert niet.

De verliefdheid is begeertevolle zelfopoffering, dus is zij ook dienen, want de een dient de ander als instrument voor het bevredigen van begeerten, die geprikkeld zijn door de ander, het is dus ook dienen, maar begeertevol. Men dient om van de ander iets te krijgen, terwijl de zuivere dienst is, dat men niets anders ontvangt dan de dienst die men geeft. De begeerteloze zelfopoffering is het dienen, waarbij de beloning de dienst is, het mogen dienen, omdat we in de ander

onzelf erkennen en dus onszelf dienen. Kenmerk van liefhebben is de dienst. Christus heeft dat volgens het bijbelverhaal op de avondsmaalavond doen blijken door de apostelen de voeten te wassen. Deze handeling heeft een diepe betekenis. Hij stelt zich onder meer in de positie van de dienstknecht of dienstmaagd, waarop Petrus natuurlijk gaat protesteren; en als Jezus dan zegt, dat hij het toch zal doen, verlangt Petrus ook de wassing van zijn handen en hoofd. Petrus snapte er niets van. Petrus heeft natuurlijk nooit bestaan evenmin als Jezus en zijn overige discipelen zodat de apostolische afkomst van de paus een vervalsing is, wat ons hier niet verder interesseert.

De voetwassing betekent, dat de mens, waar hij de aarde raakt, gereinigd wordt, opdat hij gereinigd wordt van het natuurlijke, anders niet. Verder maakt Christus zich in dit verhaal tot dienaar of dienstmaagd, wat hetzelfde is, al vinden sommige mannen het misschien niet aardig, dat het hetzelfde is of men dienstknecht al dienstmaagd is. De maagd is niet minder dan de knecht en de knecht niet meer dan de maagd. De Oosterse dansers weten het wel, want de mannen dansen ook vrouwenrollen en de vrouwen mannenrollen. Daar is het alles hetzelfde, begeerteloos, geabstraheerd.

Liefde kenmerkt zich als en door het dienen, als en door de begeerteloze zelfopoffering en zoals liefde, religie en kunst alle drie ditzelfde hebben n.l. de begeerteloze zelfverloochening (wat niet hetzelfde is als zelfvernietiging, want de zelfvernietiging is verkeerd) is deze ook voorwaarde voor de wijsheid en is aan de wijsheid het dienen vanzelf verbonden.

In de dienst der wijsheid zit de beloning, wie wijs wil worden moet niet machtig, niet rijk willen zijn, niet heerlijk veel kunnen eten en drinken, al behoeft hij niet in een kluis te gaan wonen, geen heremiet te worden. In de wijsheid is alle religie,

alle kunst, alle liefde voorondersteld. In het zuivere begrip worden zij opgeheven tot zuivere gedachte, tot idee en zo verklaard. Misschien zullen er zijn, die bij het lezen van het bovenstaande zich afvragen: "Heer hoe kan ik dan zalig worden?" een oude vraag, die men eeuwen lang gesteld heeft en die steeds gesteld wordt. Toch is het antwoord niet zo moeilijk.

Wij hebben gezegd, dat de dienst essentieel is voor de liefde en dat het erom gaat, dat de mens, die lief heeft, zijn ik en zelfzucht overwint door zich te verkeren tot de andere, in welke andere hij zichzelf onderkent. Dat hij dus van zichzelf afstand doet. Liefde is zelfverloochening als zelfzuchtverloochening, maar geen zelfvernietiging, omdat degene die zichzelf vernietigt, wat op de meest radicale manier kan geschieden door rechtstreeks zelfmoord te plegen, zichzelf bevestigt als eindigheid. De ware opheffing van het natuurlijke is opheffing ervan tot en in waarheid.

Wij hebben gezegd, dat vanuit de menselijke hoek gezien het natuurlijke doen zondigen is, maar natuurlijk doen is sowieso nog geen zondigen. Een dier kan nooit zondigen al eet een tijger Uw liefste lieveling op, dan is het dier nog niet zondig, want de natuur kent de zonde niet. Alleen de mens kent haar en de zonde is in zijn geest, wat reeds in Genesis staat als het verhaal, waarin de rede van Eva, de onmiddellijke, het onmiddellijke bewustzijn, het onmiddellijke weten, de geest van Eva dus, Adam verleidt. Dan zegt Adam, dat hij het onderscheid weet van goed en kwaad, al zegt hij het niet rechtstreeks, want God zegt het voor hem, als hij zegt, dat "de mens ons gelijk geworden is, kennende het onderscheid van goed en kwaad". Dit is de zonde. Het kwaad denken is zonde en daarom is de begeerte zonde.

Hoe wordt dit nu verzoend? Door het natuurlijke te verkeren tot het zedelijke d.w.z. door de natuurlijke begeerte te verkeren tot liefde, die alles verzoent. In en als de liefde is de zonde opgeheven, maar liefde is dienende liefde en dit geldt wederkerig, niet slechts voor de een, maar ook voor de ander. Het is niet zo, dat de een altijd moet dienen en de ander altijd commanderen; dan is er geen liefde, want dan is de liefde eenzijdig en eenzijdigheid is verkeerdheid zonder meer. Liefde moet wederkerig zijn, wederzijde dienstbetoon.

Wanneer wij nu zeggen vanuit de menselijke hoek gezien, dan stellen wij het menselijke tegenover het natuurlijke, maar hierbij, bij deze tegenstelling kunnen wij niet blijven staan, want in zuiver denken moeten we alle tegenstellingen opheffen en verzoenen tot een eenheid van ongescheiden tegendeligheden. Wel onderscheiden dus, maar ongescheiden, tot een eenheid, die we drie-eenheid noemen en deze is als belevens de liefde, waarin het natuurlijke wordt opgeheven tot middel om de liefde te beleven.

Natuurlijk kan de mens ook op andere wijze zijn begeerte opheffen n.l. door ze rechtstreeks te bevredigen, alleen dus van de natuurlijke kant, maar dat helpt weinig, want zij komt weer terug. Het is reeds hierom begrijpelijk dat in de wereld in principe zoveel gehecht wordt aan het huwelijk als duurzame trouwverhouding en wederzijds dienstbetoon, wat het dient te zijn, ofschoon veel huwelijken heel iets anders zijn; maar de gedachte van het huwelijk is het wederzijds dienstbetoon als duurzaam dienstbetoon in liefde.

Wij moeten den mens als een eenheid zien en kunnen dus zeggen, dat hij zondigt, wanneer hij alleen maar natuurlijk is, alleen maar begeert. Dit besef, zelfs onbewust als vermoeden, is oorzaak, dat zoveel mensen bezwaar hebben tegen zelfbevrediging, omdat deze alleen stillen is van begeren, omdat hier alleen maar de

begeerte in het spel is. Inderdaad is het een armzalig gedoe, maar in ieder geval wordt de begeerte er tijdelijk in opgeheven.

Waarom het gaat is om haar op te heffen in de liefde d.w.z. om het natuurlijke te maken tot middel, opdat de mens een eenheid zij. De mens kan niet anders bestaan dan op natuurlijke wijze. Anders zou er immers geen mens zijn.

Wat voor den mens geldt, geldt voor heel de kosmos, openbaring van de idee, die alleen als de mens tot zelfbewustzijn komt en aanvankelijk op natuurlijke wijze, onbewust, verzonken is in haar tegenstelling, in haar eigen andere, waaruit zij heel langzaam ontwaakt, heel langzaam wakker gaat worden als mens, om ten lange leste tot zichzelf, tot zelfbewustzijn te komen. Dit echter was een lange weg.

Wij hebben gesproken over de religie, de kunst en de liefde en dat alles natuurlijk begint, dus op verkeerde wijze, zodat het aanvankelijk geen religie, geen kunst en geen liefde is en we hebben gesproken over de grottekenaars en hoe bij de zeer primitieve mens heel het leven van man en vrouw opgaat in sexualiteit, hoe de vrouw ook niet anders wordt gezien en niet anders uitgebeeld dan als een brok sexualiteit en dat ook dit langzaam gegroeid is, totdat Europa, en daarmee de wereld, eindelijk de liefde kende. Het christendom heeft daarvan het eerst gesproken en al dit zoeken in kunst, religie en liefdeleven, welks uitingen aanvankelijk met liefde niets te maken hebben, dit alles, is het duidelijkst en eenvoudigst te zien in kunst en religie, is te begrijpen als uiting van het verlangen van den mens om zichzelf te leren kennen, van het verlangen der idee en zich bewust te worden van zichzelf, zich eindelijk uit de verzonkenheid in de natuur op te heffen. De begeerte om zichzelf te weten en dus wijsbegeerte.

Wat in dit geschrift gezegd wordt, is geen wijsbegeerte, maar wijsheid. voor degenen, die naar wijsheid begerig zijn. Het is een ontzettend lange weg geweest, die de mensheid moest afleggen om tot wijsheid te komen, naar altijd heeft ze er iets van vermoed en altijd is zij er begerig naar geweest.

De ware wijsbegeerte vinden wij eigenlijk in het Oosten, want het Oosten is aan de logica nog niet toe; het gaat daar om wat anders, voornamelijk om mystiek en dus om gevoel, doch ook dit begint heel erg nuchter in China.

China weet en stelt de onmiddellijke eenheid van natuur en geest, van natuur en idee en drukt dat uit in het begrip Tao, waarin natuur en idee onmiddellijk één zijn, niet eens onderscheiden maar hetzelfde. Later zal op een veel hoger plan Spinoza, van oorsprong ook een Oosterling, deze gedachte weer uitspreken, maar op een ander plan, veel rijper, want toen hij leefde was de geest der mensheid al door zoveel fasen gegaan.

China zegt het onmiddellijk, voelt het onmiddellijk, Tao. Wanneer het land in vroeger tijd door een grote natuurramp getroffen werd, ging de keizer naar de tempel van zijn voorouders en bad om zichzelf en daarmee het volk te reinigen van de zonde, zo versmolten, zo volstrekt één is het begrip geest en natuur in China. Er is een onmiddellijke eenheid, waarin beide momenten geest en natuur aanwezig, maar nog niet onderscheiden zijn.

Dit vindt plaats in India, waar de idee zich uitelkaar denkt, zich onderscheidt in natuur en geest.

De idee dus gaat zich uit elkaar denken in zijn en niet-zijn. Gij moogt het ook omkeren en zeggen, dat de geest is en dat de natuur niet is, want dit is hetzelfde begrip. Herinneren wij ons slechts wat wij in het begin van dit geschrift hebben

gezegd over het zijn en niet-zijn in één als het worden, want ook niet-zijn is.

India is echter aan dit inzicht nog niet toe in zoverre, dat het het niet-zijn alleen ziet als negatie van zijn en wel van het op natuurlijke wijze zijn en daardoor als het Niets, wat dan wordt verbeeld in de religieuze verbeelding als het Nirwana, maar in werkelijkheid volstrekt niets is.

Intussen had India de idee uit elkaar gelegd in zijn twee momenten en nu ging het verder om de verzoening, want tenslotte moesten ze weer tot een eenheid gedacht worden. Ook dit echter was een heel lange weg, dat liep over Perzië, eerst zelfs over Assyrië-Babylon, later Perzië-Babylon en dan over Egypte en over Griekenland en niet te vergeten Israël, om dan tenslotte tot de eenheid te komen in de Christusgedachte. India had gezegd dat de twee momenten geest en natuur er waren en had ze tegenover elkaar gesteld, maar ze zijn toch samen, gaan toch samen. Perzië had het betrekkelijk eenvoudig opgelost door de lichtcultus, het licht dat alles overstraalt. Dit is typisch Oosters en doet ook nog mee in de Joodse godsdienst. God is het ondoorgrondelijke licht. En het doet ook mee bij Philo van Alexandrië het wezen van God in het doel van het licht. De lichtgedachte is typisch Oosters. Het licht dat alles overschijnt, leest Gij in de bijbel; "Hij laat zijn zon opgaan over bozen en goeden", en volgens Perzisch besef was het licht hetgene, dat al het boze en goede, groot en klein, heerlijk en onheerlijk overscheen en in zijn eenheid verbond, maar tevens onderscheidde. Want alleen door het licht kunnen wij de onderscheiden, waarnemen. Doch het was nog naturalistisch en dus nog geen werkelijk antwoord op de vraag: hoe gaan ze samen?

Deze vraag was het, die Egypte stelde en eindeloos herhaald uitdrukte in zijn beelden van mensen met dierenkoppen en dieren met mensenkoppen en in

zijn sphinx, het grote dier met het drome-
rige mensenhoofd, dat uitkijkt in de onhan-
digheid, gesymboliseerd als de woestijn.
Hoe gaan ze samen natuur en geest?
Egypte vermoedde het wel, hetgeen blijkt
uit de combinatie van dier en mens, want
dit is de combinatie van het dierlijke en
het menselijke, van het natuurlijke en
het menselijke dus d.w.z. het geestelijke.
Maar Griekenland pas gaf het antwoord.

De Joden hadden gezegd:
God is geest, maar daarbij hadden zij
het gelaten. In werkelijkheid hadden zij
het niet begrepen en dit kon niet anders.
Komende uit de naturalistische sfeer
van het Oosten, levende onder de gewel-
dige invloed van Assyrië-Babylon en
Babylon-Perzië, alsmede van Egypte kon
het Jodendom de geest niet anders vatten
dan als en in onmiddellijke verkering van
het natuurlijke d.w.z. dat als het Joodse
godsbegrip de natuur onmiddellijk is,
waardoor de God der Joden theoretisch
wel geest is, maar tevens nog de onwaar-
heid zelve. Als Christus dan ook later in
het Evangelie van Johannes tot de Joden
zegt: "Gij zijt uit den Vader, den duivel",
dan zegt hij de waarheid omtrent de Jo-
dengod, want hij is nog de verkeerde want
nog zwaar belast met natuurlijkheid en
eigenlijk nog een halve afgod, die reuk en
brandoffers wil hebben en wiens dienaren
steeds weer vervallen in dezelfde zonde
n.l. dat zij het natuurlijke prefereren boven
het geestelijke. Jahwe is nog niet bij
machte ze in de geestelijke sfeer te trek-
ken, want hij is zelf nog niet zuiver gees-
telijk geworden, maar nog overal belast
met de natuurlijkheid waaruit hij geboren
is, zoals later de Griekse filosofie belast
zo blijven met de schoonheid, waaruit ze
geboren was en niet los kon kunnen
komen van het beeld.

Dit is alles vanzelfsprekend, want
de geestelijke ontwikkeling is dialectisch.
Wanneer het een zich in het ander ver-
keert, geschiedt dit om te beginnen als
onmiddellijke tegenstelling, die zelf weer

in de identiteit moet worden opgeheven;
daarom ontwikkelt zich de wereld schijn-
baar zo vreselijk langzaam, waarbij dan
nog komt, dat elke verworvenheid, dat
alles, wat we aan zedelijkheid verwerven,
betaald moet worden met een toeneming
van de boosheid der mensen, want alles
brengt zijn eigen ontkenning aan zich
mee; het grote goede het grote kwade.
Misschien begrijpt Gij daardoor iets van
de verschrikkelijkheid van onze tijd,
waarin het grote kwaad door de wereld
schreed, al moeten wij dat niet eenzijdig
aan de Duitsers verwijten, want ditzelfde
grote kwaad deed het volk der Nederlan-
ders in Indonesië.

Het grote kwaad dat door de wereld
schrijdt, is de tragiek van de mensheid, de
tragiek, dat ze altijd alles moet betalen,
alles tot de laatste stuiver toe en dat elke
verworvenheid, waar we zo trots op kun-
nen zijn en waar wij eventueel ook zo blij
om kunnen zijn, wordt betaald met verdor-
venheid. Het een brengt het ander aan
zich mee.

Geloof niet in heilstaten, maar geloof
wel in een opwaarts gaan van de mens-
heid, geloof wel dat de geest zuiverder en
zuiverder en tot levende werkelijkheid zal
worden. Wij zijn gekomen tot het dialecti-
sche denken, dat steeds verder en verder
wordt gezuiverd van alle natuurlijkheid.
Denk niet, dat Hegel het laatste woord
gesproken heeft. Hij is degene die ons
gezegd heeft hoe het denken zuiver zijn
kan en zuiver zijn moet, wil het zuiver
denken zijn en sindsdien zijn wij verder
gegaan. Wie alleen maar Hegel napraat,
wie een Hegeliaan is, is niet zo ver, staat
op een analoog standpunt als de gerefor-
meerde dominee, die een andere gerefor-
meerde dominé napraat als kerkvader.
Waarom het gaat is, dat we zelf de dingen
zuiver doordenken en dat we trachten
alles verder te doordenken. Daarom
komen mij er nooit mee klaar en als we
dood gaan, weten we, dat we ons werk
niet volbracht hebben, al hebben wij het

tevens tòch gedaan. Het gaat immers niet om ons, helemaal niet, maar om de mensheid en die komt wel op hoger plan, maar ze betaalt eventueel met gasovens.

De Joden hadden hun godsbegrip en ze wisten dat God geest was en zeiden daarom dat hij niet mocht worden uitgebeeld: "Gij zult U geen gesneden beeld enz." en in het heilige der heiligen was dit ook niet, maar er was veel primitivisme en het was van het natuurlijke in werkelijkheid niet los; dit deed er nog overal in mee. Desondanks hadden zij het eerste woord gesproken, het eerste woord van de bevrijding des geestes, en het Oosten, dat zo'n grote invloed op Griekenland Uitoefende, kon in Griekenland eindelijk De geest door de natuur laten schijnen, maar dank zij de Joden, want zij hadden gezegd, dat God geest is en dat hij de werkelijkheid geschapen had.

Met dat al dachten zij de wereld Dualistisch en dus bleef de (Egyptische) vraag hoe gaan ze samen?

Volgens de legende gaf Oedipus het antwoord, toen hij antwoord gaf aan de sphinx, dat de mens het wezen is, waarnaar deze vroeg. Maar als het de mens is, dan moet aan den mens ook de geest te stellen zijn volgens de Grieken, dan moet de mens toch te vergeestelijken zijn.

De Joden hadden dat zo niet begrepen en de Grieken vergeestelijken hen om te beginnen op natuurlijke wijze, want anders kan het niet, omdat alle begin natuurlijk is. En zo maakten zij hem tot een schonen mens volgens hun inzicht, dat het goddelijke, dus het menselijke, want dat is hetzelfde, het ideële, schoonheid is, harmonie, kosmos, sieraad. Hun goden zijn alleen maar goddelijk door en vanwege hun schoonheid, dat is hun goddelijkheid en zo gaat dan de idee door de menselijke natuur heen stralen.

De Griekse goden zijn mensen, zij het met dit onderscheid, dat zij onsterfelijk zijn. En hierin verschillen zij van de Noorse goden, waaruit blijkt, dat de Grieken hoger stonden, want inderdaad in het goddelijke, het geestelijke, het ideële onsterfelijk, omdat het niets is op zichzelf en dus buiten tijd en ruimte omgaat, geen duur heeft, maar absoluut is. Dit beseften de Grieken, toen ze zeiden dat hun goden onsterfelijk waren en dat hun goddelijkheid de schoonheid was.

Maar de schoonheid is nog zinnelijk en als schoonheid is de geest nog niet bevrijd, want nog onmiddellijk één met de natuur, waarvan hij vrij moet komen om zich tot werkelijke vrijheid te ontwikkelen. Griekenland kende dan ook wel de vrije individu, maar tevens de slavernij, die eerst door het christendom onmogelijk werd, want in het christendom komt de geest in principe, op religieuze wijze n.l. tot zijn vrijheid, wat natuurlijk niet begrepen werd.

Uit de Griekse schoonheidscultus ontstond de Griekse wijsbegeerte. Hier voor het eerst is sprake van zuivere wijsbegeerte in den zin van denkend trachten te komen tot wijsheid, wat men nog nooit gedaan had, ook niet de Joden. In Griekenland gebeurde het voor het eerst. Denkend trachten te komen tot wijsheid.

Schoonheid is nog niet vrij van zinlijkheid, van het natuurlijke en is dus natuurlijkheid, die zich verkeert tot zijn andere. Wanneer dit proces voortschrijdt, wordt het natuurlijke totaal opgeheven, maar omdat de Griekse wijsbegeerte uit de schoonheid ontstaan is, bleef zo met het natuurlijke belast, evenals de God der Joden en daarom spreken de Griekse wijsgeren, ook Plato en Aristoteles, toch altijd nog in zinlijke beelden, o.a. over het logisch sperma, waarvan wij een overblijfsel vinden in de Bijbel, wanneer wij lezen van een zaaier, die uitging om te zaaien. Deze zaaier is God. Hier wordt nog de

spermatische logos ten tonele gevoerd. Natuurlijk laat zich dat volkomen overdrachtelijk gebruiken. De wijsgeer kan zich werkelijk als zaaier voelen, geheel overdrachtelijk gevat, maar het komt uit de Griekse wijsbegeerte en heel de Griekse wijsbegeerte zit vol beeldsprakigheid, ofschoon Plato toch wel wist, dat God, de eenheid, het Zijn is, het Alene. Daar was hij wel toe gekomen maar het was het Zijn zonder meer.

Deze gedachte wordt dan overgenomen door de volkomen vergriekste Jood Philo van Alexandrië.

Het Jodendom heeft een merkwaardige taak in de wereld. Het is in geestelijk opzicht altijd het begin. Aan het begin van de wording des geestes staat het Jodendom, als het zegt: God is geest. Aan het begin van het christendom staan de Griekse Joden in Alexandrië, waarvan Philo een der belangrijkste, zo niet de belangrijkste is. Aan het begin der dialectische wijsbegeerte in Europa staat de Jood Spinoza. En aan het begin van de nieuwe maatschappelijke orde, die bezig is zich baan te breken in de wereld, het communisme, staat de Jood Marx.

Altijd is de Jood het begin en dat is zijn tragiek, want omdat hij het begin is, is hij nooit de volle waarheid en zoals de Jodengod een onwaarheid is, door Christus genoemd Satan, zo is ook Philo van Alexandrië nog niet aan de waarheid van het christendom toe, waarmee wij niet willen zeggen, dat het in de evangeliën in waarheid staat. En ook spinoza is niet aan de waarheid toe van de dialectiek en tenslotte Marx niet aan die van het communisme, want het communisme is nog iets anders dan marxisme, al begint het uit den aard der zaak zo.

Dit is de tragiek van het Jodendom, dat het altijd de waarheid vermoedt en altijd Johannes de Doper blijft, maar nooit Christus wordt. Dat het altijd in de kerker

van Herodes komt en gedood wordt. In Alexandrië ontstond het christendom en daarom spreken wij wel van het Alexandrijnse evangelie, maar dit bestaat niet als zodanig.

Er zijn nog papyri gevonden, ook papyri waarin geschreven wordt over Christus, maar heel anders dan in de evangeliën, want in de Egyptische geschriften is hij nog niet historisch.

Van Philo zijn geschriften bekend, waarvan een deel, indertijd is uitgegeven in Frankfurt in de 17e eeuw. Zij bevatten geen Egyptisch evangelie, doch leerstellingen, zoals er ook elders leerstellingen van gnostici te vinden zijn, want Philo behoort tot hen.

De Alexandrijnse Joden wisten eigenlijk van de Joodse godsdienst heel weinig af. Philo maakt allerlei fouten. Hij kende trouwens geen Hebreeuws en sprak alleen Grieks. Later heeft hij ook Latijn gesproken naar alle waarschijnlijkheid, want hij werd als gezant door de Alexandrijnse Joden afgevaardigd naar keizer Caligula in Rome omdat daar zo'n ongunstige mening heerste over de Joden, die vreselijk zwart gemaakt waren bij den keizer. En Caligula was geen vriendelijk mens.

Philo had opdracht om de positie der Joden te versterken en daartoe heeft hij enige jaren in Rome geleefd.

Zoals gezegd kende hij geen Hebreeuws en wist bijv. niet dat het Griekse woord kurios, dat heer betekent, niet dezelfde betekenis had als de naam van de God der Joden, die als Adonai werd aangeduid, maar wiens naam Jhw (Jahwe) was, welke niet mocht worden uitgesproken. Daarom werd hij Adonai, Heer genoemd, hetgeen in het Grieks Kurios luidt, welk woord wij ook vinden in den naam van den Perzischen heerser Cyrus. Philo wist het niet en het was niet

het enige, waardoor allerlei begripsverwarring ontstond.

Trouwens ook uit het nieuwe testament, dat grotendeels door de Romeinen geschreven is, blijkt allerlei onkunde omtrent het Jodendom. Noemen wij slechts het proces, dat tegen Jezus gevoerd zou zijn, en dat een onmogelijkheid is. Zo heeft nooit een Joodse rechtbank recht gesproken. Maar dit is bijzaak. Men wist het niet.

Het z.g. Aegyptische evangelie, dat als zodanig niet bestaan heeft, behalve in de vorm van een mysterie en dat ook in de vorm van gesprekken ter tafel was gebracht, is dus voor een groot deel te danken aan Philo van Alexandrië en andere gnostici.

Philo zelf was bij Plato in de leer geweest en bij Pythagoras, maar vooral bij Plato en hij ging uit van de gedachte, dat het wezen van God het oerlicht, typisch Oosters, en dat God het Zijn is.

Het wezen van God dus is het oerlicht, God is alleen maar het Zijn zonder meer. Door te schouwen in onszelf, mystiek dus, kunnen wij wel God ervaren in dien zin, dat we ervaren dat hij is, maar niet, wat hij is zegt Philo terecht, want aan het lege Zijn valt niets te ervaren, want het is als volstrekt Zijn zonder meer, als algemeen, totaal onbepaald Zijn, dus als niet-bepaald, geen iets en dus is er niets van te zeggen, want het is volstrekt algemeen.

Het evenbeeld van God zou dan ook niets moeten zijn, maar dat zegt hij niet; het evenbeeld van God is de logos. En nu verwijzen wij naar het evangelie van Johannes, dat sterk door de gnostici beïnvloed is; "in den beginne was het woord" staat er, wat in het Grieks luidt, de logos. "In den beginne was het woord en het woord was bij God en het was God". Dit is zuiver Alexandrijns christendom, evenbeeld van God is de logos, die bij Philo

twee betekenissen heeft n.l. als eerste, de rede, de logos in rust met alle onderscheidingen in zich, maar nog in rust als zodanig is de logos de zoon van God, woont bij God en heet ook Adam Kadmon, de hemelse (ideële) mens, de mens in God d.w.z. Christus en hier komt dan al tot uitdrukking die wijsheid, die eigenlijk de bijbel zegt, wanneer Christus komt om de zonde te verzoenen en God te verzoenen met de wereld, wanneer hij dus de zonde van Adam opheft en Adam weer met God verzoent d.w.z. zichzelf, d.w.z. den mens met God verzoent. Dit wordt zo niet begrepen door de kerk.

De tweede betekenis van logos is dan het woord. Het woord is een daad en het woord in scheppingsdaad bij de gnostici, want het is klank en de enige mogelijke veruiterlijking, verschijning van God als de onzichtbare, want het woord is niet lichamenlijk, maar wel zinlijk te ervaren en spreekt tot den geest. Daarom is het woord altijd scheppingsdaad en de eenige werkelijke veruiterlijking van God zelf, waarmee dan tevens gezegd is, dat heel de schepping dus wezenlijk ideëel is, want het woord, is het wezen van alles. Zodoende is dan, omdat God is, de natuur niet en dus is zij het niet-zijn.

Hier hebben wij een geweldige vooruitgang op India, want in India was het niet-zijn negatie van zijn zonder meer, terwijl het nu te begrijpen is als het Zijn van het niet-zijn. Philo zegt dit nadrukkelijk.

Had hij doorgedacht, dan zou hij tot het worden geconcludeerd hebben maar hij heeft het niet gedaan, wat wij hen zeker niet zullen verwijten, omdat hij in den aanvang verkeert.

Het is een wonderlijke wijsheid, die deze Philo van Alexandrië op zijn wijze schouwende en mystisch dromende heeft gezegd omtrent God en zijn zoon, zijn evenbeeld, en denk nu weer aan Spinoza, die zegt, dat de schepping inclusief de

mens Gods zoon is, wat eigenlijk Philo van Alexandrië reeds gezegd had.

Het doet er niet toe of Spinoza ooit van Philo gelezen heeft, want in den geest der mensheid leeft Philo de gnosticus voort.

Indertijd leefde hij in een stad, zoals er geen tweede ter wereld was, een stad met een enorme bibliotheek, centrum van alle geleerdheid, wemelende van hoogleeraren in de filosofie, die allen door de regering der stad werden betaald en alleen naar behoeften te denken en te publiceren. Er was een academie van wetenschappen, maar een waarachtige, waarin alleen maar gezocht werd naar God, de waarheid, de wijsheid. Men was begerig naar wijsheid, want de mens als degene in wie de idee tot zelfbewustzijn komt, moet doen, wat hij is en moet dus zich bewust worden van zichzelf en dit zelf is het eeuwige zelf, is de idee.

De Christus van Philo en de gnostici stemt bij lange na niet overeen met de figuur, die we in de bijbel vinden, want de mens in God, de hemelse mens, is het evenbeeld van God, maar helemaal nog niet aards, want hij is als de logos voor het zelfbewustzijn de leraar, zodat het alleen maar op het denken van den mens aankomt. Later is dat allen terwille van het grote publiek in een verhaaltje omgezet, want het grote publiek heeft verhaaltjes nodig, moet houvast hebben. Het wil een zekerheid hebben en zeker is alleen maar, wat men zintuigelijk kan waarnemen. Het moet waar gebeurd zijn anders is het niet echt. Dat heeft de Romeinse clerus al begrepen en die heeft dan ook zowel Philo als de gnosis en ook de kabbala verwerkt op zijn manier en geschikt gemaakt voor het grote publiek.

Volgens orthodoxe Joden is de kabbala verschrikkelijk oud en door God gegeven aan Adam, nadat de arme stakker uit het paradijs verdreven was als troost,

bij wijze van stichtelijke lectuur op zijn vrije middagen. Het is een aardig verhaal, maar het is niet waar, want de kabbala is helemaal niet zo oud, doch sluit aan bij Philo, die in het jaar 20 voor Christus geboren werd, en zij is afkomstig van den rabbi Akiba, die in de geschiedenis bekend geworden is, omdat hij heeft deelgenomen aan een opstand tegen de Romeinen onder keizer Hadrianus. De Joden hadden toen 200.000 man te velde gebracht, omdat ze een messias (Bar Kocheba) wilden doordrijven.

De messias-gedachte is uiterst hardnekkig onder de Joden. Ook in de tijd van Spinoza hebben zij, natuurlijk op grond van allerlei voorspellingen omtrent botsingen van sterren (waaraan trouwens ook de niet-Joden geloofden) geconcludeerd, dat de messias toen weer eens zou verschijnen, en in de Jodenwijken brandden overal lichten, want hij moet met licht en in feestkledij ontvangen worden, hij kwam niet, ook niet ten tijde van Hadrianus. Het leger van 200.000 man word door de Romeinse legioenen vernietigd, wat vanzelf spreekt. De Romeinse legioenen vernietigden alles, want Rome was de geweldadige macht en welke twisten het ook mochten verdelen, wanneer het rijk in gevaar was sloten allen zich aaneen.

Zolang de Romeinen geloofden, dat Rome de macht was, hebben zij altijd alles neergeslagen; naar toen ze christelijk werden, geloofden ze niet meer in de macht en dus niet neer in Rome en toen was het afgelopen.

Onder Hadrianus was dit niet het geval, al was er toen wel een christelijke gemeente in Rome. De Joden werden vernietigd. Akiba gevangen genomen en, wat meer voorkwam in die tijd en ook in de middeleeuwen, gecastreerd, waarna hij nog enkele jaren geleefd heeft, in welke hij, grotendeels in zijn eentje, de kabbala schreef. Het geschrift is gnostisch maar de schrijver verliest zich op Oosterse wijze in

grenzeloze phantasterij, komt niet van beelden los en zoekt het in getallen en nog eens getallen, in reusachtige onbeschrijflijke getallen, waarin hij toch - en dit pleit voor hem - tot de eenheid tracht te komen.

De eenheid is voor hem de oergrond van alles, ook van het getal, wat juist is, want de eenheid van alle getallen is 1, alle getallen zijn eruit opgebouwd. Maar overigens is het phantasterij en heeft niets te maken met den geest; het is een vervloeien in het eindeloze.

De Joden komen in kun orthodoxie nooit los van het natuurlijke en zelfs Spinoza is er nooit van losgekomen, want hij zegt, dat het denken van den mens wel zich steeds meer kan bewegen in de richting van Gods wereldbewustzijn, maar dat de mens nooit van de veelheid loskomt en daardoor nooit tot deze zuiverheid kan komen.

Wie van de veelheid niet loskomt, blijft erin steken en dus in de natuurlijkheid en kan zijn denken nooit zuiver maken, want zuiver denken wil zeggen, dat het gezuiverd is van elke natuurlijkheid, elk gevoel en elke voorstelling. Dat het alleen, maar zuiver denken is, een geheel van zuivere gedachten als zuiver begrepen begrippen, niet alleen de vorm, ook de inhoud is begrip en dit noemt men de idee.

Philo, de gnosis en zeer bijkomstig de kabbala behoren tot dezelfde tijd, zo omstreeks het begin van onze jaartelling, als het christendom opkomt. Maar het christendom moest een verhaaltje worden en Rome heeft er een verhaal van gemaakt. Toch bespeurt men bij het lezen der evangeliën overal nog het oorspronkelijke christendom, dat er doorheen schemert, zoals in het evangelie van Johannes, dat begint met de woorden: "In den beginne was het woord en het woord was bij God en het woord was God". Maar de menigte en ook de Romeinse clerus,

waarvan velen dachten, dat domheid de ware voorwaarde voor het geloof is, wat nog niet eens zo gek gedacht is, maakten er heel wat andere van n.l. een verhaal van een godenzoon Jezus Christus genaamd. Nu is Christus de Latijnse vorm, zowel van het Griekse Chreistos als van Chrostos, wat niet hetzelfde betekent. Chreistos betekent de gezalfde; Chrestos de voorbeeldige, de navolgingswaardige en dit in de betekenis, die Philo er aan hecht. Maar de clerus veranderde hen in den godenzoon, die op aarde kwam, wat een bekende gedachte is in de antieke wereld, en die de mensen door zijn zoendood verlost heeft.

Hoe kwamen zij aan die Jezusfiguur? Alweer door Philo van Alexandrië, die daarmee een geheel andere bedoeling had. Hij wilde n.l., omdat hij toch ook een Jood was, zij het een vergriekste, die geen hebreuws meer verstond, toch in de joodse wetgevingen, de Joodse profeten en de Joodse geschiedenis, aantonen, wat de diepere zin ervan zijn Christusidee was.

Nu hebben wij gezien, dat voor hem de logos is de leeraar van het zelfbewustzijn, maar ook de vorlosser. De logos is immers als het woord de ideële inhoud van alle werkelijkheid en dus zit in alle werkelijkheid een diepere en ideële zin, die dus ook in de werkelijkheid aantoonbaar zijn moet. Zo komen wij aan de naam Jezus Christus, Jenua Christus, want Josua was de opvolger van Mozes, die het volk van Israël in het beloofde land leidde en dat beloofde land was dan in de diepere betekenis het geestelijk leven het zuiver geestelijke leven en Josua, Jesua, Jezus Chreistos of Chrestos is dan degene, die de mensheid zal voeren in het beloofde land des geestes, maar deze Jorua Chreistos of Chrestos is de zoon van God doch niet als een wereldlijke figuur. Hij begrijpt den mens als en in bet goddelijke. Dit is zijn logos in de zin van rede, hij begrijpt den mens. In God doet

de mens mee, de mens is in God, vandaar dat Christus Chrestos is en niet Chreistos, want hij is de voorbeeldige.

Zoals deze goddelijke logos zich laat denken, moet de mens leven; maar daar heeft de menigte niets aan en daarom wordt Jezus Christus tot een historische figuur verklaard, waarvan de onhistoriciteit vaststaat, want er is niets van hem bekend, behalve dat hij uit Nazareth komt, dat in die tijd nergens te vinden is, in geen boek, geen beschrijving van enig historicus of reiziger, of wat ook. Hij is er niet geboren, want dit geschiedde in Betlehem, maar zijn vader en moeder kwamen uit Nazaneth.

Dit is alles geschikt voor de kinderlijke verbeelding, maar met dat al is de diepe zin verloren gegaan, al blijft hij toch ook weer behouden, omdat hij een verworvenheid der mensheid is en alles wat de mensheid geestelijk verworven heeft, kan nooit meer ondergaan. Daarom kan de idee van de vrije, de zedelijke persoonlijkheid nooit meer ondergaan in de wereld, welke dictaturen of machten zich ook mogen voordoen, want ook dit is een verworvenheid van de menselijke geest, een inzicht, een begrip, een zuiver begrip geworden in de geest des mensen en wat de geest omvat heeft, laat hij nooit meer los, want hij is het zelf en hij is de onaantastbare, de absolute en zijn waarheden zijn absolute waarheden.

Niemand behoeft bang te zijn voor de ondergang van de zedelijke persoonlijkheid in de wereld, wat er ook gebeuren mag en welke verschrikking er ook moge zijn.

De verschrikkingen zijn noodzakelijk, omdat door het leed der mensheid, d.w.z. van het zelfberustzijn, de geest gedwongen wordt in te keren in zichzelf om zich van zijn fouten en zonden bewust te worden en zichzelf te corrigeren. Ieder is verplicht zichzelf te corrigeren heel zijn leven

lang tot aan zijn dood toe, want wij maken altijd fouten. Wie dit niet wil inzien, wil geen mens zijn.

Het leed is onvermijdelijk en het is het goede kwaad tevens, want het goede ervan is, dat het de geest dwingt om tot zich in te keren en de geschiedenis der mensheid toont dit altijd weer aan. En telkens weer is er dan het heimwee van de idee om zichzelf bewust te worden. De idee zijn wij en wanneer het lijkt, dat de wereld van God verlaten is d.w.z. van de idee, dan groeit het heimwee naar zuiverheid, wijsheid, schoonheid, het heimwee om toch nog te kunnen knielen innerlijk voor het geweldige, het eeuwige, dat in ons woont en het is er ook in deze tijd vol verschrikking, platvloersheid en ordinairheid, vol grof en bruto geweld en materialisme. Weer rijst het heimwee op in de ziel der mensen, het heimwee naar het eeuwige, dat schijnbaar verloren is in de veelheid van bepaaldheden, van natuurlijkheden. Het heimwee naar de schoonheid en de liefde, die schijnbaar verloren zijn in losbandigheid en liederlijkheid maar niet verloren kunnen gaan omdat de idee zichzelf niet kan verliezen, en wat wij verworven hebben blijft, want het is eeuwig.

Het christendom word dus ge vulgariseerd en dit moest plaats vinden, maar het steunt op Philo en de gnosis en daardoor ook op de Griekse wijsbegeerte. Dientengevolge is het aanvankelijke katholicisme niet geheel van wijsbegeerte verstoken. Eerst later neemt het een vijandige houding hiertegenover aan, in de middeleeuwen, die zo vroom waren en ook zo verschrikkelijk. Men had toen de idee van den Christus, van den vrijen mens, den godmens (dat zijn wij) gevangen in dogma's en de kerk stond alleen maar toe, dat men filosofeerde met inachtneming van het dogma. Zo ontwikkelde zich de scholastiek, waarin de filosofie bedreven werd binnen het kader van de kerkleer.

Er zijn grote scholastici geweest, waarvan wij er twee willen noemen; Anselmus en Abelardus. Anselmus is wereldberoemd geworden, omdat hij het bewijs van het bestaan van God geleverd heeft. Toen hij eraan wilde beginnen, is hij van zichzelf geschrokken, want hij dacht, dat het een inblazing van den duivel was om God redelijk te willen bewijzen. Wat hij eigenlijk wilde, zag hij toen nog niet in n.l. de rede verzoenen met de theologie. Deze dus met de rede doordenken, wat pas gebeurd is, toen het protestantisme kwam, ofschoon niet terstond. Toen eerst kòn het gebeuren en wel zo grondig dat tenslotte de rede de theologie als zodanig opruimde en de geest vrij maakte van elk geloof en dus ook van alle bijgeloof.

Anselmus was de eerste, die op de gedachte der verzoening kwam, maar zoals gezegd, schrok hij van zijn eigen voornemen en heeft er veel en lang over getobd en gedacht, maar tenslotte heeft hij het bewijs geleverd, het wereldberoemde bewijs van Anselmus, dat als volgt luidt:

De volmaakste gedachte van het allervolmaakste moet in zich sluiten, dat dit allervolmaakste is, want als het niet is, is het nog niet het allervolmaakste, omdat er niet alleen de gedachte is, maar ook het Zijn. Wanneer wij dus het allervolmaakste alleen naar in onze gedachte zouden hebben, zou het niet het allervolmaakste zijn, dus moet God ook zijn. Hij verzoent aldus de begrippen denken en zijn, maar op onmiddellijke wijze, want hij stelt voorop, dat God in ieder geval als denkbaarheid is, maar deduceert niets en verzoent dus ook niet werkelijk, wat wij ook niet van hem verwachten, omdat hij een begin is.

Alles is altijd ook begin, ook de zuivere rede, die het begin is der liefdevolle werkelijkheid. Abelard heeft soortgelijke denkbeelden verkondigd. Ook hij behoort tot de groten der katholieke wereld en hij vond een zeer ruim gehoor, tot wel twee

duizend mensen toe, want hij was een boeiend redenaar, godsdienstleraar en tevens prediker.

Het meest is hij beroemd geworden door zijn liefde voor Heloïse, welke Joan Jaques Rousseau geïnspireerd heeft tot de roman "La nouvelle Heloïse", waarin hij de liefdesverhouding overigens anders stelt en wel op hoger plan. De grondgedachte echter is dezelfde n.l. van twee gelieven, die niet kunnen trouwen. Abelard en Heloïse echter hadden elkaar zeer lief, weshalve hij in het geheim met haar trouwde. Zij kreeg een kind van hem, waardoor alles uitkwam en wel trachtte zij hem te redden, maar dit mislukte. Hij werd gecastreerd en verdween evenals Heloïse in een klooster.

Dit was een zeer gewone maatregel tegen monniken en andere geestelijken, die hun gelofte braken, reeds sinds het begin van de christelijke tijd. Origenes is ook gecastreerd. Men deed dit om de overtreders dan van de zonde des vlezes definitief te bevrijden.

De gedachte is oerchristelijk, want in het oerchristendom komt zij reeds voor, en in het nieuwe testament staat, "er zijn er, die van nature van moeder af besneden zijn en er zijn degenen, die door mensenhand of door zichzelf besneden zijn". Het zijn degenen, die zich van alle natuurlijke begeerte op dit gebied wilden ontdoen, opdat zij zich alleen zullen kunnen wijden aan het goddelijke.

De fout hierbij is, dat het sexuele de natuurlijke grondslag is van de liefde in de hoogste zin des woords en dat men door de natuurlijke grondslag te verwoesten de liefde abstraheert van zijn basis en dus tot een abstractie maakt. Maar er moeten fouten gemaakt worden en degene, die zo handelen, waren diep levende en voelende mensen, die het wel degelijk te doen was om wijs te zijn en tot de waarheid, de idee, volgens hun opvatting tot God te komen.

De scholastiek permitteerde zich naar aanleiding van de gedachtegangen van Anselmus en Abelard alle mogelijke vrijheden en kwam zo bijv. tot de conclusie, dat wat in de filosofie waar kon zijn of was, eventueel in de theologie onwaar was. Nu begon de kerk te protesteren, want het werd te gek, wanneer datgene, wat de kerk d.w.z. God zelf aan de mensen verkondigde, door de mensen tot een onwaarheid bestempeld zou worden, en dus verbood de kerk om te filosoferen over de geloofsartikelen. Dit verbod was een doodzonde tegen het christendom, want de kerk sneed daarmee de geest af van het katholieke dogma, dat daardoor tot een geesteloze formaliteit gemaakt werd, maar dat besepte men niet. De kerk was allang ondergegaan. Het koninkrijk der hemelen, dat als de kerk op aarde aanzijn had, was verlopen en verzonken in natuurlijkheid, in rijkdom, bezit en macht, die uitgeoefend werd door angst in te boezemen.

Ondergegaan was de kerk, en daarmee het koninkrijk der hemelen en intussen hongerde de mensheid in haar heimwee naar een werkelijke goddelijkheid op aarde. Het was nog niet zo lang geleden, dat men overal het besef had, dat het goddelijke aanwezig was en nu stond men voor een wereld, waar alles vernatuurlijkt werd. En de scholastiek werd een aanfluiting, een belachelijkheid, want de scholastici mochten over alles discussieren, mits zij de geloofsartikelen niet aantastten. Welnu er stond in de bijbel, dat Eva en Adam van een appel gegeten hadden, dus werd ter discussie gesteld wat voor soort appel dat geweest was, een goudrenet of een bellefleur of iets dergelijks, dagenlang discussieerde men daarover.

Er gebeurden nog zonderlinger dingen. Bijvoorbeeld, God is almachtig en kan dus zijn zoon in elke gedaante naar de aarde sturen. Hoe had Christus moeten prediken, als God hem in de gedaante

van een ezel had laten verschijnen. Dit is een discussiepunt geweest van de scholastici te Parijs. De geloofs-artikelen werden niet aangetast, want God had zijn zoon gezonden naar hij had hem eventueel wel eens in de gedaante van een ezel kunnen sturen en hoe had hij dan moeten prediken. Het spreekt vanzelf, dat een dergelijke scholastiek in het geheel geen invloed meer had op het volk, waaronder niet alleen het lagere volk te verstaan is, maar ook de aristocratie, de hoge op de lage edelen, zij, die rond den koning stonden en die iets anders vroegen dan een in het natuurlijke verzonken kerk, die zich uitgaf voor het aanzijn van het koninkrijk der hemelen op aarde, met een paus die toch alleen maar stedehouder was, meer niet. Hij is niet de godheid zelf.

Waar was dan de goddelijke werkelijkheid, als de kerk verliep? Men besloot ze te gaan zoeken en ging naar het heilige land, waar men ging vechten om het heilige graf te veroveren. En toen men het had, was het leeg, de goddelijke werkelijkheid was er niet.

Zo kwam men terug gedesillusionneerd, met lege handen. Eeuwenlang echter was gezegd en de Grieken hadden 't reeds uitgesproken in hun schoonheids-cultus, dat het goddelijke aards is. Waar is dan het goddelijke te vinden? Vraagt het heimwee, waar? En men gaat zoeken, eerst op een bepaalde plaats, de beroemde plaats van het graf en den berg, waar Christus gebeden had, en de hof van Getsemaneh, waar hij geleden had. Er is immers altijd wel iets aan te wijzen, wat er voor door kon gaan. Maar het was alles leeg en toch moest het goddelijke in de wereld te vinden zijn, wat de Grieken reeds wisten. Het moest er zijn, moest in de mensenwereld te vinden zijn.

Zo kwam de renaissance, want dit is de geestelijke grondslag der renaissance. Het zoeken van den mens naar God. Men ging hem zoeken, nu niet meer op een

bepaalde plek maar in den mens en men begon evenals de Grieken hen te zoeken in de schoonheid. Maar het christendom was in de wereld gekomen en al lijkt ook de Christusfiguur op de kruisafname van Botticelli op een neergevelden Grieksen held en al is alles nog zo klassiek van vorm het is toch de Christus met het kruis en de doornenkroon, de doorboorde handen en de wond in de zijde. Hij is nog altijd de mens die, zoals Prometheus aan de natuur genageld is, maar hij is innerlijk niet meer Grieks.

Men ging den geest weer stellen in schoonheid. Dit is het begin en het moest zo zijn. En dit is de renaissance.

Voor het overige was de wereld nog liederlijk. De enige geestelijke macht, die er was als werkelijke wereldlijke macht, het pausdom, dat nog alle andere wereldlijke machten overschaduwde, was een liederlijke troep geworden, verzonken in machtswellust en hebzucht, in de grofste genietingen, voor niets terug deinzende, voor geen moord en doodslag. Later zal Luther zijn felle beschuldigingen sturen naar Rome, altijd weer, zijn aanklachten dat het monnikwezen verrot is en dat de paus aan het hoofd van een verrotting staat.

De wereld was verder niet beter. Het verstand had zich meester gemaakt van alles, want Rome had immers de geest uit de godsdienst verbannen en dus bleef alleen het verstand over d.w.z. dat alles meer en neer verbrokkeld werd, opgelost in veelheid, dus in natuurlijkheid. En wanneer alles opgaat in natuurlijkheid, dan neemt de liederlijkheid toe en de wreedheid en de genadeloosheid, want de natuur is genadeloos en zij is zo in orde, maar de mens mag niet genadeloos zijn. Wanneer hij echter verloopt tot het natuurlijke, is ook hij genadeloos en zo was dan ook de tijd van de renaissance, die grote tijd, die ingeluid werd door Boccaccio en Petrarca, gekenmerkt door een ruwheid en liederlijkheid, die alle grenzen overschreed.

Er was alleen de kunst, maar daaraan had de mens niet meer genoeg. Er moest ook komen de bezinning, het denken en het kwam, eveneens in klassieke vorm. Dit was onvermijdelijk, omdat de Grieken het eerst den mens als levende goddelijkheid hadden beseft. Het christendom had het onderscheid tussen het goddelijke en het natuurlijke gevat, maar was begonnen met ze uit elkaar te denken, waardoor het goddelijke uit de wereld verdwenen was.

Het herstel der eenheid als tevens een zich opheffen uit het eenzijdig natuurlijke, waarin de wereld verzonken was, leidde tot de terugkeer tot de Griekse gedachte, maar de wereld kon van het christendom als verworven inzicht niet neer loskomen en dus was de wedergeboorte van den goddelijken mens meer dan klassiek.

Dit geldt zowel voor de kunst als voor de nieuwe bezinning. Het humanisme, welks opkomst in de hand gewerkt werd door de val van Constantinopel vanwaar de geleerden naar Europa vluchten en er Artstoteles brachten en hier Plutarchus en Plato. En zij onderrichtten het gedisciplineerde klassieke denken. De filosofie ging weer mee doen, maar nu buiten de kerk om.

Er waren ook denkers, die niet zo gedisciplineerd zijn, van wie wij slechts één zullen bespreken, Giordano Bruno, een monnik, zeer geleerd, ongedisciplineerd in klassieke zin, een mens bruisende van honger naar waarheid en vitaliteit. Deze man betwistte alles. Hij had met Aristoteles kennis gemaakt, had Plato gelezen, maar hij hield zich niet aan hen, hij betwistte de onbevleete ontvangenis zowel als de geboorte en de betekenis van de heilige maagd. Hij betwistte de betekenis van het misoffer, hij betwistte de transsubstantiatie. Van dat alles wilde hij niets weten. Hoe verder van het oerlicht af, zegt hij, des te dieper de duisternis. Dit is een grote wijsheid.

Hij zwierf door geheel Europa, werd in Duitsland protestant, ging naar Frankrijk, naar Engeland en eindelijk terug naar Italië, waar de inquisitie hem in handen kreeg. Hij eindigde op de brandstapel als een man, die volkomen staat voor alles wat hij gezegd heeft, zonder een spier te vertrekken, zonder eenig teken van verontwaardiging te uiten eindigde Giordano Bruno.

Rome, het verliefderlijkste Rome vocht als een bezetene, want voelde het gevaar komen. Het handhaafde niets meer, noch het christendom, noch het koninkrijk der hemelen, wat het beweerde te zijn. Het was in de modder verzonken en het wist, dat het eigenlijk niets te doen had, niets meer had te betekenen. Daarom werd het bang en daarom vlamden de brandstapels overal en raasde de inquisitie. Zij bedreigde ook een geleerde monnik in Duitsland, Martin Luther, die een stroom van klachten naar Rome had gestuurd en tot de conclusie was gekomen, dat het niet ging om wat Rome leerde.

In Luther spreekt de geest zich uit over zichzelf en zegt, dat het niet waar is, dat de gehoorzaamheid zijn wezen is maar de vrijheid. In Luther vraagt de geest om zich zelf en om zijn recht. Hij vraagt het van den paus, van het pausdom, dat vernatuurlijkt en dus tot onrecht, ongeestelijkheid, onheiligheid en onchristelijkheid vervallen was. In Luther vraagt Christus, om de geest. Daarom was hij natuurlijk voorbestemd voor de brandstapel, maar hij kwam er niet op dank zij de bescherming van bepaalde vorsten.

Martin Luther is een keerpunt, een begin en daarom is enerzijds het Lutherisme weer niet zo heel veel zaaks, omdat het naar een begin is, maar anderzijds is het het principe van de geest, van de vrijheid des geestes en daarom is het ook voor zo heel veel als beginsel.

Het is ons erom te doen summier de lijn te laten zien, waarlangs de geest worstelende met zichzelf tenslotte aan het licht komt en zich bevrijdt van alle natuurlijkheid, alle voorstelling en alle gevoeligheid en tenslotte alleen maar wordt de zuivere rede, wat dan ten lange leste bereikt is in Hegel en voortgezet wordt door degenen, die het beginsel van het Hegelse denken hebben begrepen.

HOOFDSTUK 4

Langzaam aan komt de Gods idee tevoorschijn uit de geschiedenis en dit is niet alleen een kwestie van denken, maar ook van doen. Deze twee moeten wij niet uit elkaar houden. Vanzelfsprekend kunnen wij verstandelijk wel alles uit elkaar trekken, wat dan abstraheren genoemd wordt, omdat we het een van het ander trekken, maar in wettelijkheid gaan ze samen. Altijd moeten er bepaalde omstandigheden zijn en die omstandigheden zijn n.l. niet alleen uiterlijk, al schijnt het zo en al denkt het verstand de omstandigheden als enkel uiterlijkheden. De omstandigheden leven in de mens verder en wat de omstandigheden vertonen, is vertoning van wat in zijn innerlijk leeft. Glordano Bruno, is niet denkbaar zonder de Renaissance. Erasmus niet zonder het humanisme en zonder het verval van het pausdom, evenmin als Luther zonder dat alles.

De tijd brengt altijd die individuen voort, waardoor de geest van de tijd zich uitsprekt, want alles wat gezegd wordt en alles wat gedaan wordt, wordt door individuen gedaan, door subjecten. En alle denken is subjectief wat niet wil zeggen, dat er alleen naar subjectief denken is, want het subject objecteert zichzelf denkende en dus gaan de subjectiviteit en objectiviteit in het zuivere denken samen, maar daarover spreken wij later.

Martin Luther, de hervormer, is natuurlijk ondenkbaar zonder de situatie in Europa van die tijd, de tijd van het enorme rijk van de jonge keizer Karel de Vijfde, dat niet een eenheid was, maar innerlijk verbrokken en dat bovendien voortdurend te strijden had tegen de Fransen en de Turken, en dat ook in zichzelf zo verdeeld was. Oorlog na oorlog was er in Europa. Ons werelddeel heeft trouwens niet veel anders dan oorlogen gekend, wanneer wij het aantal jaren optellen waarin er vrede was in Europa, werkelijk overal vrede, dan is dat een heel klein aantal vergeleken bij de honderden jaren waarin oorlog gevoerd

werd. Ook toen vocht Europa overal en ook toen was de oorlog verschrikkelijk, al verbeelden wij ons wel eens, dat wij het erger dan ooit gehad hebben. Ook de couranten beweren het graag, want sensatie is iets heerlijk. En als men in niets gewichtig kan zijn, dan moet het in godsnaam maar in dit opzicht, dat men leeft in een tijd, dat het zo erg is, als nooit tevoren. Maar de tijd van Karel de Vijfde en de middeleeuwen en zovele andere tijden waren niet erg prettig. Er waren vreselijke verschrikkingen, hongersnood en pestilentie, en er was moorden en branden, plunderen en schofferen. Overal waren de soldeniers, die de burgerij uitzogen en roofden, wat deze met noeste vlijt verzameld had. En ook waren er de brandstapels en de inquisitie en de folterkelders en dan was er de totaal verdorven kerk, dat koninkrijk der hemelen op aarde, vastgelopen en verzonken in het natuurlijke, in politieke en economische belangen, alleen nog bedacht op geld. Wel predikte de kerk gehoorzaamheid, kuisheid en vrijwillige armoede, maar niet voor zichzelf, want Rome en zijn prelaten en hoogwaardigheidsbekleders ook elders dan in Rome, alsook de meeste gewone priesters leefden in overdaad, wellust, corruptie, gemeenheid en wat men op dit gebied ook maar wil. Gehoorzaamheid, kuisheid en vrijwillige armoede waren goed voor de leken, die dan ook danig werden uitgeknepen.

Zoals wij echter reeds gezegd hebben, breekt het grote heimwee los uit de ziel der mensheid, het heimwee naar de geest, naar het zuivere, wanneer de wereld zo verdorven is en verloren in de natuur, in begeerte. Want de geest zoekt altijd zichzelf d.w.z. dat de mens altijd toch zijn zuiverheid zoekt, omdat hij zijn waarheid niet geheel en al in de steek kan laten. Nooit kan de wereld volslagen van de geest verlaten zijn, hoe diep zij ook in het moeras gezonken is, omdat de mens nooit kan ophouden mens te zijn. Mens zijn is geestelijk zijn en dus moet in enkele

individuen, in enkele tien-, honderd-, duizendtallen toch het heimwee opstijgen naar de zuiverheid, de waarheid, naar de geest zelf.

Een van de vooraanstaande individuen, die dit heimwee vertolkten was Martin Luther. Hij had zo lang geschreven naar Rome, zo veel geprotesteerd, en tenslotte ging hij er zelf heen, kwam terug duizelend van zoveel gemeenheid. En toen predikte hij openlijk de opstand. Hij wilde geen afscheiding, alleen hervorming, en het is hem gelukt, maar heel anders dan hij bedoelde aangezien protestantisme o.l.v. Martin Luther de kerk gedwongen heeft zich te bekeren, te hervormen en Spaans te worden, waarmede wij fanatiek, fel en zeer streng bedoelen. Het was uit met de Borgia's, met de Pauli en de Julii, met een figuur als Clemens VII, de zgn. bastaard op de pauselijke stoel, de man met de duistere afkomst, aan wie alles duister was, die alleen maar corrupt en wiens woord nooit te vertrouwen was, zijn verkiezing was zelfs niet in orde. Men wist dit alles wel, maar de paus kon smijten met geld, omkopen en laten moorden. Hij kon doen, wat hij wou, en hij had zijn maitresses, die ook weer haar invloed hadden. Zo bleef hij op de stoel van Petrus, zoals dat heet. Luther wilde een hervorming, maar de paus zei neen, en de politieke leider van de hervorming in Saksen, de keurvorst van Saksen, zei ook neen, niet tegen Luther, maar tegen de paus en zo kwam de breuk. Luther wilde niet weten van gehoorzaamheid, ascetisme en vrijwillige armoede. Hij leerde, dat de vrijheid van de mens, zijn werk en het huwelijk de zedelijkheid en dus de goddelijkheid is, maar niet wat Rome daarvoor uitgeeft. En wat Christus betreft zei hij, dat de paus niets kan doen, omdat zelfs de historische Christus niet voldoende is. Wij moeten hem in ons beleven, altijd weer, en het beste omdat te doen is het Avondmaal. Hij ging er van uit, dat de mens altijd zinlijke dingen nodig had om herinnerd te worden aan het leven

en lijden van Christus en zich dat tegenwoordig te maken, in het heden te plaatsen in zichzelf.

Dit was zijn gedachte, vandaar dat de Lutherse kerk meer zinlijkheid vertoont dan de Calvinistische.

Martin Luther wilde het huwelijk, hij is ook zelf getrouwd, ofschoon hij oorspronkelijk Augustijner monnik was. Verder wilde hij het werk en de vrijheid van het subject, en hij zei, dat de paus te zeggen had, wat er geloofd moest worden en niet de kerk, maar dat het enige, waar men zich aan te houden had, Gods woord was, dat in gecompromeerde vorm als een geloofsbelijdenis aan de gelovigen medegedeeld werd. Als men zich daaraan hield, bezat men alle wijsheid. Van filosofie behoefde geen sprake te zijn, Gods woord was voldoende zonder interpretatie van mensen. Daarmee sneed hij het protestantisme af van het vrije denken en veroordeelde het tot dogmatiek. Wat er overbleef voor de mens was, dat hij tot zichzelf zou inkeren in berouw en boetedoening en zich in Christus zou verzinken in zichzelf. Hij mocht niet filosoferen, niet vrij denken. Wat bleef dan anders over dan die beroemde geloofsbelijdenis d.w.z. dat de mens helemaal niet vrij was.

Het werd dan ook in hoofdzaak een ethische beweging en gemoraliseer, hetgeen nog een kenmerk is van de protestanten en is er iets verrukkelijker voor de kleine burger, de kleine man dan de brave mens uithangen? Dit soort gemoraliseer is typisch protestants en niet rooms, al heeft Rome zich dan bekeerd onder invloed van Luther. Overigens was hij niet de enige die in opstand kwam en zich grondde op Gods woord, al deed hij het op zijn manier. Hij was een merkwaardig mens, een beetje boers, geweldig vitaal, het leven spatte uit hem en hij heeft gelanceerd de woorden: "Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang, der bleibt ein Narr sein Leben lang", en de roomse kerk heeft gezegd,

dat hij een wellusteling was een vraat, zuiper en hoereerder, en dat hij daarom uit de kerk gelopen is, maar dat is een kwa-jongensargument, dat we niet eens opnemen, maar het zo in de papiermand laten vallen. Want een mens als Luther, die alles inzette, heel zijn ontzagwekkende energie, is niet te verklaren uit alleen maar karbonaden en vrouwenlijven. Zo'n man is bezeten door de ziel zelf, bezeten door de geest van God, al kan deze zich nog niet vrij in hem uiten, omdat hij nog naar een begin is.

Aristocratischer dan hij is Calvijn met zijn Franse geest, strenger ook dan Martin Luther. Geen sprake van zinlijkheid in de kerken, alleen God is nodig voor de mens, God als geest en verder niets. Al het zinlijke moet uit de kerk geweerd worden. De muren zullen kaal zijn en het liefst wit. Niets zal het oog afleiden, terwijl de mens luistert naar de prediking. Er is maar een waarheid: God's woord.

Noch Calvijn, noch Luther achtte het een bezwaar, dat dit woord van God opgesteld was op de concilies van het zo gehate Rome, noch dat ze op deze wijze Rome in het protestantisme haalden.

Niets komt van zijn oorsprong los en wat zich verkeerd heeft heeft het oorspronkelijk als opgeheven moment in zich. Daarom doet ook Rome mee in het protestantisme op de wijze van de bijbel.

Streng was de leer van Calvijn, ontzettend streng. Heeft hij niet verkondigd, dat alles is voorbestemd. Hij is hierbij uiterst consequent, ook zijn aanhangers, de Calvinisten, deinzen nooit terug voor consequenties.

Hij zegt, dat in God alles is, ook het kwaad en dat elke misdadiger door God is geschapen. In zijn raadsbesluit heeft hij reeds vóór de schepping beslist, wie geschapen zal worden ten eeuwigen leve en wie ter verdoemenis. Dit is de leer der

praedestinatie. Het klinkt heel hard, maar is geen klinkklare onzin.

Wanneer wij het hele geval van God in zijn ondoorgrondelijk raadsbesluit en dit alles reeds van voor de schepping weglaten, dan in er toch wel de erfelijke belasting als de neiging tot het kwade, tot misdadigheid, en zo kan de mens met misdadigende aanleg geboren worden. Misschien zullen er zijn, die zeggen, dat zo'n mens vrij uit gaat, aangezien hij zo bepaald is, maar wij moeten bedenken, dat hij alles zelf doet. Hierin zit het verschil met Calvijn, die zegt, dat het Gods wil is. Wij zeggen, het is de wil van die mens, die het kwaad, dat hij aanricht, zelf doet en daarom is hij aansprakelijk.

Zeker moet er kwaad gedaan worden in de wereld, want zij kan niet eenzijdig goed zijn en dus moeten er boosdoeners zijn, maar het boze, dat zij doen, doen zij zelf. Niemand doet het voor hen en daarom, omdat zij het zelf doen en óók een vrije wil hebben (al is de wil ook alweer afhankelijk, maar daar willen wij nu niet over spreken) daarom zijn zij aansprakelijk.

Calvinisten deinzen niet terug voor consequenties, en komen soms tot krankzinnige conclusies, dientengevolge. Abraham Kuyper is bijv. eens tot de conclusie gekomen, dat na den dood de mens zal moeten eten en drinken. Welke conclusie volkomen juist en consequent is, indien men een individueel voortbestaan na de dood aanneemt, want wat individueel voortbestaat, is een bepaaldheid en zal zich moeten handhaven, en voor de handhaving van het bepaalde levende is eten en drinken nodig. Wordt er echter gegeten en gedronken, dan in ook het tegengestelde daarvan noodzakelijk, maar daarover heeft hij niet gesproken, al had hij die consequentie ook moeten trekken.

De gereformeerden deinzen niet gauw terug en daarom hebben zij hard en

consequent alle kunst uit de kerk verdreven. Maar ook uit de meest nuchtere Calvinistische kerk laat zich de kunst niet geheel keren.

Er is een gezegde dat luidt: het bloed kruipt waar het niet gaan kan. De paus en zijn afgodendienst zijn paperijen en zijn misserijen, dit alles was verboden, maar niet de muziek. Aan het protestantisme hebben wij de geweldige opbloei der muziek te danken. In de z.g. klassieke muziek kwam God de kerk binnen, onzichtbaar zoals hij alleen zijn kan, en onzichtbaarheid en niet een bepaaldheid, een gesteldheid, onzichtbaar en ontastbaar, als een schone klank een zich opheffend stellende werkelijkheid, een werkelijkheid, die alleen hoorbaar is. Is dit niet volkomen in overeenstemming met de Godsidee, dat de geest als het zuivere begrip niet zichtbaar is en nergens te stellen en dat hij alleen maar is het vloeiende en het zich stellend opheffen en het zich opheffend stellen, wat de muziek is.

Zo kwam dan dus God toch kunstzinnig de kerk binnen op de enige zuivere wijze, waarop zulks kunstzinnig doen kan. En zo bracht het protestantisme ons Joan Sebastiaan Bach. Na hem kwamen anderen, ook buiten de kerk, want God is aan geen kerk gebonden aangezien een kerk maar een bepaaldheid is en in geen enkele bepaaldheid gaat God op, ook in geen enkele leerstelling, want hij is de idee, die alles omvat en alles te buiten gaat.

Het protestantisme was het begin der vrijheid, maar het heeft haar niet kunnen brengen, althans niet als de vrijheid van het denken, doordat het zich afsneed van de filosofie, van het vrije denken en verkondigde, dat alleen Gods woord het ware en dat er verder geen waarheid was in de wereld. Dit was een vergissing, maar het begin is altijd verkeerd, ook het begin van het vrije denken, omdat het nog maar begin in en dus nog geen vrijheid.

En het bracht vervelende dingen mee n.l. bracht die eigengereide burgertjes, die door de wereld lopen met uitgestreken gezichten, omdat zij het heil van God in hun zak hebben en zeker zijn, dat ze naar de hemel gaan, dat ze uitverkoren zijn, een ongenietbaar mensenras, dat door de wereld gaat met gezichten van wij hebben de zaligheid in pacht en jullie paganisten varen ter helle. Iedereen kent ze, vooral ook in dit, ons land, dat helemaal vercalviniseerd is tot in de roomse wereld toe, en zelfs in die der communisten. Wij zijn nu eenmaal het volk, dat het Calvinisme heeft aanvaard.

Vandaar de schrikwekkende neiging tot moraliseren van den Hollander. Hij is er dol op en houdt van zedepreken, al zijn er uitzonderingen zoals vanzelf spreekt, maar in het algemeen is hij er verzot op en heeft er een open oor voor. Nu zedepreekt de burgerman in het algemeen graag, maar de Hollander heeft zijn specifieke Calvinistische zedeprekerij lief, al gaat het Nederlandse volkskarakter daar niet in op. Groot is immers altijd hier ook nog de geest van Erasmus, de koudbloedige, visachtige Erasmus, die zich altijd verre hield van al het wereldse gewoel, die zich nergens in wou mengen en geen verantwoordelijkheid op zich wou nemen. Al riepen keizers en pausen om zijn advies en zijn verschijning op een rijksdag, hij verscheen niet, want dan zou hij verantwoordelijkheid moeten aanvaarden. Liever wrong hij zich in duizend kronkels. In alle bochten, die denkbaar zijn, om maar niet te moeten komen. En toen de hele rijksdag zei, dat hij moest komen, antwoordde hij, dat hij niet ging. Hij was geen grootse verschijning in dit opzicht, maar wel was hij degene, die de verdraagzaamheid verkondigde en ook dit is specifiek Nederlands. Altijd heeft in Nederland ook de geest der verdraagzaamheid geleefd als ommezijde van het Calvinisme, waardoor dit werd teruggedrongen. Wij spraken over Martin Luther en Calvijn en willen verder nog Zwingli noemen en

Melanchton. Melanchton, de zachtmoedige, die maar eens zich liet opzweepen tot toorn op de rijksdag, en zulks in tegenwoordigheid, des keizers in zijn discussie met Granvelle. Melanchton, die altijd wilde verzoenen en daardoor vaak in botsing kwam met Luther, evengoed als Zwingli, de rustige rationalist, die van de geweldige hartstochtelijkheid van Luther niet weten wilde.

Het was een grote strijd en allerlei stemmen lieten zich horen. Melanchton, de zachtmoedige, Luther de vuurspuwende, Zwingli het koele verstand, gesneuveld in de strijd tegen de Zwitserse Kantons. Calvijn de strenge onverbidde-lijke, de rechtlijnige, scherp als een scheermes, voor geen enkele consequentie terug deinzende.

Dit waren in hoofdlijnen de aspecten van de hervorming, dat grote verzet tegen de r.k. kerk, die van schrik zichzelf hervormde.

Er was gezegd door Luther, dat geen paus en geen kardinaal, dat niemand ter wereld het recht had om de mens voor te schrijven, wat hij had te denken en dit is nog een specifieke gedachte van de Nederlands Hervormde kerk, waar in principe alles gepredikt mag worden, al verzet men zich wel eens tegen bepaalde preken. Het is nog altijd een geldende gedachte, maar men had ze de geloofbelijdenis gegeven en de geest laat zich niet vangen in een geloofsbelijdenis, ook niet al heeft men het recht ze desnoods te interpreteren.

In die tijd was er van interpretatie nog niet zoveel sprake, want men stond in een bittere strijd tegen keizer en paus. Het was vechten om het leven en dus was men orthodox streng en bond zich aan elkander door de strengheid van de leer. Een grote tucht werd de hervorming en dit is een van zijn geweldigste voordelen, want tucht betekent gemeenschap en zo

ontstond vanzelf de protestantse gemeenschap en was ze in staat ondanks het feit dat zij verre in de minderheid was, om stand te houden tegen vorsten en paus. Maar in deze sfeer kon de geest niet gedijen. Hij kon het daar toch niet vinden en dientengevolge ging hij buiten de kerk weer zoeken zonder direct God in de steek te laten. Dat gebeurde pas later.

Wij hebben dan in dit verband een paar filosofen te noemen, om te beginnen Baco graaf van Verulam, een Engelsch filosoof en een vreemde figuur, een man n.l. die met zijn ellebogen werkte in het maatschappelijk leven, in de politiek was gegaan en volkomen corrupt was als het moest. Die zijn vrienden in de steek liet en zich schatrijk wist te maken door allerlei louche handelingen. Die zich in de gunst wist te dringen van Jacobus, dientengevolge in de gevangenis werd geworpen en bovendien tot veertigduizend pond sterling boete veroordeeld, een ontstellend bedrag voor dien tijd. Kort na daarna werd hij weer door den koning bevrijd. Ondanks dit alles heeft hij zijn waarde als empirisch filosoof d.w.z. dat hij uitging van de feiten, maar hij verwierp God niet, integendeel. Hij zei zelfs, hoe dieper een mens doordringt in de wetenschap, des te dichter hij tot God komt. Alleen een weinig wetenschap voort van God af, veel wetenschap naar hem toe. Deze gedachte is juist.

De oppervlakkige mens, die wel hier en daar wat heeft opgestoken uit cursussen voor algemene ontwikkeling en brochures en dgl. dingen zegt al heel licht dat God niet bestaat en dat het allemaal onzin is, maar wie verder gaat, komt vanzelf bij God terecht, al noemt hij hen tenslotte niet meer God, doch idee, geest, zuiver begrip, het alene.

Baco heeft het begrepen en ook had hij een historische kijk op de werkelijkheid, wat niet altijd het geval is geweest. Hij heeft zelfs een zeker schema gegeven

voor het leven van de staat, die naar hij zegt als militaire macht begint, daarna een half militair, half politiek bestaan lijdt en in de derde en laatste phase overgaat tot handel en industrie-staat, wat wel goed gezien is. Een volk, evenals een mens is in zijn jeugd agressief, maar als hij oud wordt, wil hij zorgen, dat hij zijn koetjes op het droge heeft, dan wil hij wat op zij leggen, het beroemde appeltje voor de dorst, sommigen leggen een schuit met appelen opzij.

In welke mate dit geschiedt, is verschillend, al naar gelang van mens en volk. Dit echter gaat zich wijden aan handel en industrie, wil niet meer vechten en dus geen oorlogen meer voeren. Het wil met rust gelaten worden. Dan is het volk oud geworden.

De gedachtengang is iets te schematisch, op elk schema zijn uitzonderingen, maar Baco praatte zo over deze dingen en hij was niet de enige. In Duitsland was zijn tegenvoeter Jacob Böhme, helemaal geen graaf en evenmin een geweldige figuur in de politiek, integendeel schoenmaker in Görlitz, mystisch aangelegd, wars van zuiver abstract denken, een Godzoeker, half middeleeuws nog. Dit alles is typisch voor die tijd en ook voor de tegenstelling Engeland-Duitsland, de tegenstelling die er altijd was en die er nog is. Engeland, het altijd nuchtere zakelijke en zijn voordeel zoekende Engeland, wat in de figuur van Baco zo sterk naar voren komt, Engeland bijgenaamd het perfide Albion, welke betiteling reeds dateert uit Friesland in de negende eeuw, toen werd het al genoemd het perfide Albion. Stellen wij hiertegenover Duitsland, dat nooit tot eenheid kon komen, maar steeds verbrokkeld bleef, waardoor het zich niet kon uiten naar buiten en er ook niet naar streefde. Elk streven naar politieke macht was voor Duitsland uitgesloten, ondanks zijn geweldig aantal inwoners. Toen in 1648 de vrede van Münster gesloten werd, waarbij wij zelfstandig

werden en ons definitief afscheidten van het Duitse rijk en ook van de invloed des keizers en natuurlijk van Spanje, wat wij feitelijk al tevoren gedaan hadden, werd de vrijheid van Nederland gevestigd, en men vertelt, dat toen eindelijk ook Duitsland zijn vrijheid kreeg, maar niets is minder waar. Er was daar te lande geen sprake van vrijheid in de zin van Nederlandse, wat er geregeld was aan rechten, betrof de particuliere rechten der vorsten. Duitsland echter bleef onmachtig onder zijn dozijnen vorsten en vorstjes en geen staat kan de leiding krijgen, ook niet later die van Frederik de Grote, want hij had nog Oostenrijk tegen zich.

Maar dit is juist het grote voordeel geweest voor Duitsland op geestelijk gebied, dat het zo verbrokkeld bleef en zo onmachtig. Nederland en Engeland konden uitzwermen over de zeeën, wereldrijken stichten en zich naar buiten uitbreiden, maar voor Duitsland was dat niet doenlijk. Dit land kon alleen maar zoeken naar binnen. Het kon alleen maar de oorspronkelijke Germaanse innigheid als steeds toenemende verinnerlijking ontwikkelen en zich uitbreiden in het rijk des geestes, niet in dat der werkelijkheid.

Daarom zijn in Duitsland tenslotte de vier filosofen opgestaan, maar ook hierbij is een voorgeschiedenis, waarin een der eersten de nog half middeleeuwse Jacob Böhme was, de mystische Godzoeker.

Critisch begint de filosofie een beetje te worden in Frankrijk, alweer vanzelfsprekend. De Franse geest is luchtig en vlug. De Fransman is een bewegelijk mens en zo is ook zijn geest, niet verzonken in zichzelf. Zo komt in Frankrijk de geest bij monde van Descartes tot de eerste critiek op zichzelf. Het denken wordt kritisch denken, maar nog niet zichzelf kritisch doordenken, want dat zou eerst Kant doen. Het is vooralsnog niet meer dan een algemeen kritisch worden.

Descartes zegt dan: laten wij nu eens beginnen met ons los te maken van alles, wat wij slechts kunnen doen door aan alles te twijfelen. Hij was overigens geen scepticus. Het scepticisme is Grieks en had de twijfel tot doel. Descartes echter niet.

Hij redeneerde dan verder: Als wij jong zijn, vestigen we al een oordeel en lopen daarmee rond en zijn vreselijk verzekerd, maar als we ouder worden, moeten we toch beseffen, dat al die oordelen voorbarig waren. Laten we dus nu zeggen, dat wie eigenlijk absoluut niets weten, helemaal niets. Dat wij geen enkel zeker oordeel bezitten, laten we aan alles gaan twijfelen. Maar als ik aan alles twijfel, blijft één ding over, dat ik weet, n.l. dat ik twijfel, en twijfelen is denken, dus ik weet dat ik denk, en als ik denk, moet ik er zijn. Daarmee had hij dan bewezen, dat hij er was: "ik denk, dus ben ik" Nu gaat hij verder en zegt; wij zijn maar betrekkelijk gebrekkige mensen en ons denken is gebrekkig, maar wij hebben desalniettemin een vermoeden, een weten van een bestaan van een volmaakt en hoger wezen, dat we God noemen. Deze gedachte kan nooit uit onszelf te voorschijn gekomen zijn, omdat we zo gebrekkig denken, en dus moet hij door God in ons gelegd zijn, weshalve God moet bestaan.

Vervolgens zet hij zich ertoe om het bestaan der natuur te bewijzen. Hij redeneert nu als volgt; wij zien de natuur en hoe deze zich op een bepaalde manier aan ons voordoet. God heeft die natuur geschapen, dat spreekt vanzelf, maar hij kan ons niet bedriegen, want anders zou hij geen God zijn. Dit is een vergissing van hem, maar hij vergist zich helemaal, wat er hier niet toe doet. Zijn redenering is erg kinderlijk, maar erg aardig. God kan ons niet bedriegen, dit zou in strijd zijn met het goddelijke wezen en dus moet de natuur zijn, zoals wij die zien, daar behoeven we dus niet over te discussieren.

Zo valt dan voor Descartes de wereld uiteen in God en natuur incl. de mens, en blijft hij dualistisch. Hij heeft bewezen dat hij er is, al heeft hij daarmee niet bewezen, zoals hij zelf opmerkt, dat het Zijn algemeen is. En het denken heeft hij helemaal niet bewezen. Hij zegt alleen "ik denk dus ik ben" en dit mag iedereen toepassen, zegt hij, maar in het algemeen laat hij het niet gelden, maar de wereld uiteen vallen in natuur en denken. Bij elkaar kan hij ze niet brengen en zodoende is Descartes dualistisch. Op hem volgt Spinoza, die het dualisme niet aanvaardt, maar zegt, dat God het denken is en dat hij ook de natuur geschapen heeft. Uitbreiding en denken zijn dus twee emanaties van God, twee wijzen van zijn van God, twee attributen. God is eenheid, weshalve hij spreekt over God natuur.

Hoe nu de attributen uitbreiding en denken logisch uit God moeten voortvloeien heeft hij nooit beredeneerd. Hij bewijst tenslotte niets en stelt het alleen maar. Echter kunnen wij niet meer van hem verwachten, want hij leefde enige eeuwen geleden. Het denken moet de tijd hebben en de omstandigheden om zich te ontwikkelen en de ene denker gaat verder op grond van wat de ander gezegd heeft. Laat toch niemand geloven, dat ooit iemand iets gedacht heeft, wat niet steunde op wat een ander reeds gezegd had.

Men heeft de gewoonte om te zeggen, dat er zoveel filosofische scholen zijn en dan wordt er dikwijls bij gezegd, dat elke school wel de een of andere waarheid bevat, dus moet men maar gaan uitzoeken. Een dergelijke gedachte is nogal armzalig. Inderdaad zijn er veel scholen, maar geen enkele kan ontbreken en alle scholen tesamen zijn de ontwikkeling van de geest der mensheid tot het zuivere begrip. Geen enkele school kan gemist worden en al deze scholen hebben gezegd, wat gezegd moest worden in de dialectiek van de geestelijke ontwikkeling, opdat tenslotte de absolute idee als de

volstreekte eenheid te voorschijn komt. Er zijn niet vele scholen er is maar één denken, dat uiteen valt in zijn momenten, zijn gedachtemomenten en die gedachtemomenten zijn, wat men noemt, de scholen, maar dit is dat ene denken dat zich ontwikkeld heeft van nog onbewust tot volslagen zelfbewustzijn toe.

Spinoza spreekt over God-natuur en al bewijst hij niets, toch was daardoor een zeer belangrijke kwestie aan de orde gesteld n.l. die van God en de natuur. Descartes zegt, dat deze twee uiteen liggen maar Spinoza zegt, dat ze twee modi, twee wijzen van zijn van de ene substantie God zijn, dus toch twee en nu had het denken twee objecten om zich op te werpen, God en de natuur. En het kon zijn, dat het zich op de natuur wierp en zei, dat God er niet is, maar ook dat het zich op God wierp en zei, dat wij niets met de natuur te maken hebben.

Dientengevolge komt het atheïstische denken op, wat ook alweer goed is, al is het hard, want het denken moet zich tenslotte losmaken van elk kerkverband, als Godsgeloof, het moet helemaal zichzelf willen worden, helemaal vrij zijn, alleen maar zichzelf, en alleen maar zichzelf willen produceren zonder enige vooronderstelling van een God en een schepping en al die dingen meer. Het moet klakkeloos zeggen, ik begin met mijzelf. Daarom behoort ook het atheïsme in de ontwikkeling van de filosofie. Er zijn nog veel meer, die erbij behoren o.a. Leibnitz, de man van de monadenleer, een pluralist dus, die alles uiteen laat vallen in monaden, psychische centra, als het ware psychische ruimteloze atomen, die alle gecoördineerd zijn, zodat ze de schepping opleveren inclusief het denken. Al deze opvattingen waren er en misschien zal iemand zeggen, dat het nogal verward was, doch dit lijkt alleen maar zo. Het moest allemaal precies zo verlopen en niet anders, evenals het vanzelf sprak, dat geen enkele kerk van het een, noch van het ander

iets wilde weten. Spinoza was hier niet bepaald gezien door de kerkelijken, moest zich zelfs zo'n beetje opbergen in den Haag, waar hij de bescherming genoot van de De Witten. Descartes heeft in ons land vertoefd, omdat het het enige was waar hij rustig kon werken, want hij zat in een streek, waar de humanistische regenten zorgden, dat hij zijn werk doen kon. Aan de dominees lag het niet. En wat het denken zelf betreft, dat was nog niet volkomen zelfstandig en had nog niet werkelijk over zichzelf gedacht, i.z. politieke toestand valt op te merken, dat men tot de monarchale idee gekomen was, waardoor Europa min of meer tot rust was gekomen. Maar er was ook ontzaggelijk veel ellende, armoede en onrecht.

Na de hervorming trad de verstarring in op geestelijk gebied behalve in de wereld der filosofen. Descartes, Spinoza, Malanchton, Leibnitz noemden wij reeds, maar ook in Engeland vindt de wijsbegeerte haar vertegenwoordigers. Locke, Hobber, bisschop Berkeley en er was de tegenstelling tussen hen, die van de natuurlijke kant en hen die van de goddelijke kant, het denken, uitgaan. De een zegt, de mens is een onbeschreven blad papier, verder niets en hij schrijft zijn ervaringen op. Een ander, alle ervaringen zijn maar losse ervaringen. Wij maken ons alleen maar wijs, dat ze samenhangen doordat we het post in propter veranderen (het na, en wegens), enzovoort.

Het volk interesseerde er zich niet voor, het Engelse volk, zo prat op zijn vrijheid, kende wel volkomen vrije denkers, los van elke kerk en van elke geloofsovertuiging, elke Godsvoorstelling maar het luisterde niet naar hen, doch ging op in puritanisme, braafheid, in alle mogelijke kerkelijkheden. En verder in politiek, wereldmacht, veroveringen, oorlogen.

Frankrijk en Nederland waren stil geworden evenals Duitsland, maar Frankrijk was het ergste, en omdat Frankrijk het

stilst was, was er het heimwee van de geest om uit deze verstarring te breken, want de geest is de bewegelijkheid zelve en kan in geen enkele kerker gevangen worden. Zwaar drukte ook de kerk op Frankrijk en de corruptie, in Frankrijk de roomse, in Nederland de Cavinistische kerk. Er was een hunkering hier en daar ginds, dat de geest weer bevrijd zou worden. Het grote heimwee was er weer.

Het begon in Frankrijk vulgair, want de Fransman is niet zo bijster filosofisch aangelegd. Het begon er met Voltaire en met de encyclopedisten, want ook zij behoren tot de wordingsgeschiedenis van de geest, maar zij waren niet veel bijzonders. De encyclopedisten noemden zich wel filosofen en Voltaire eveneens, maar hij had weinig vermoeden van cultuur, evenmin als de encyclopedisten. Zij waren op zijn hoogst beschaafd, want beschaafd was men in Frankrijk überhaupt. Daar had de adel voor gezorgd, die immers tot hofadel was verlaagd en niets anders meer te doen had dan zijn goede manieren, zijn beschaving te verzorgen tot het uiterste. Dit is inderdaad een verworvenheid en dit hebben wij aan Frankrijk te danken. Onze goede manieren en al die beschaving. Maar cultuur was het niet en van een historische kijk was bij de encyclopedisten geen sprake. Diderot schetste, dat hij van de darmen van de laatste monnik een strop zou maken om de laatste koning aan op te hangen, en dit is een pracht van een demagogische uitroep, waarmede men een donderend applaus kan halen uit een volle zaal, maar daarmee is nog geen cultuur gebracht, met de darmen van die monnik, waaraan de laatste koning bengelen moet. Toch zit er iets in, het is barbaars, cultuurloos vulgair gezegd, maar desalniettemin zegt hij, dat kerk en monarchie elkaar eigenlijk moeten ombrengen, omdat zij de schuld zijn dat er geen cultuur is.

Zoals reeds gezegd, misten zij ook de historische kijk op hetgeen geschiedde,

vandaar dat zij de grootste onzin vertelden over Rome, hetgeen gedurende de gehele Franse revolutie voortduurde, zodat de mensen stierven met allerlei malle uitdrukkingen op de lippen, die de Romeinen z.g. gezegd zouden hebben. Er heeft nooit een Romein geleefd, die er zo uitzag of zo handelde als de Fransen zich voorstelden in die tijd, maar zij beschouwden de Romein nu eenmaal als het ware, doch wisten niets van de geest van Rome.

Een maar was er die een historische kijk had, n.l. Montesquieu en terwijl de invloed der encyclopedisten vrijwel geheel verloren gegaan is en hun taak slechts bestaan heeft in loswoelen en stormlopen, doch aan Claude Henri graaf de Montesquieu hebben wij veel te danken aangezien alle staatsinrichtingen in Europa en wel in de hoogste mate die der Verenigde Staten met zijn evenwicht van machten op Montesquieu's leer is gebaseerd. En nog altijd zijn zijn denkbeelden van belang, juist doordat hij een historische kijk, alsmede cultuur bezat.

En verder was er die zonderlinge wonderlijke vagebond Jaen Jacques Rausseaux, die weliswaar ook niets wist van geschiedenis maar bij wien dat ook niet gepast zou hebben, omdat hij niet met zijn verstand werkte, niet van het denken uitging, maar van gevoel en intuïtie. In hem ging het hart der mensheid weer kloppen; hij vroeg weer om liefde, naastenliefde, mensenliefde en ook om liefde voor het kind en hij vroeg om zuivering van de liefde.

Beroemd geworden is de liefde van Abelard en Heloise, die een kind van hem had. Jean Jacques Rousseau schreef "nouvelle Heloise", een liefdeeroman waarin de vrouw Heloise, nadat zij getrouwd was, een vriend leert kennen, waarvan zij zielsveel gaat houden, maar hij gaat op reis, want zij wil haar man trouw blijven. Het is een simpel verhaal. Na vele jaren komt hij terug en wordt dan

de opvoeder van haar kinderen en dan leven zij gedrieën in goede harmonie, terwijl haar man alles weet.

Dat was de nieuwe Heloise, zoals Rousseau zich die droomde, en het was een reactie op de zedenverwording van de tijd onder de laatste Lodewijken.

Hij wilde ook terug naar de natuur, waarover hij allerlei onzin verteld heeft, wat echter niet zo belangrijk is. Waarom het gaat is, dat zijn gedachte terug te gaan naar de natuur een reactie was op de overbeschaving van het Frankrijk der laatste Lodewijken. Zo wilde hij, dat men ophield met het kind te drillen als een klein mevrouwtje of meneertje, en dat het kind een kind zou zijn. Zijn gedachten over het kind hebben heel de opvoedkunde in Europa gerevolutioneerd tot in onze tijd, zoals veel van wat Rousseau gezegd heeft revolutionerend gewerkt heeft en nog doorwerkt.

De encyclopedisten met Voltaire aan de spits mochten hem niet. Zij haatten hem als de pest en hebben op hem gescholden, wat toch ook een voordeel was, omdat hij in zijn waanzinnige spanning voortdurend schiep, aangezien bij zich ontladen moest.

Niets is eenzijdig verkeerd, ook niet als mensen een mens vervolgen, het kan zijn, dat hij het nodig heeft zoals Rousseau. Wel heeft hij allerlei dwaze denkbeelden verkondigd over het leven in natuur. Zo dacht hij, dat de natuurvolken in volle vrijheid leefden, dat zij volkomen gelukkig waren. Hij droomde van een oer-toestand waarin alle mensen in vrede en vrijheid geleefd hadden en waarin verandering gekomen was toen zij toen zij een "Contrat social" gesloten hadden, dat het begin was van alle ellende, en narigheid. En zo stelde hij zijn eis van teruggang naar de natuur. De gedachte van het "Contrat social" is fout, maar zij is ook weer niet zonder meer te verwerpen,

maar wij zullen deze kwestie hier laten rusten. Belangrijker is voor ons, dat hij, menselijker dan de anderen, na het hart der mensen vroeg en niet, alleen in het verstand, waarin bij geen vertrouwen had en terecht, want het gaat niet om het verstand, maar om de rede. Hij hoopte, dat het hart der wereld weer zou gaan kloppen en dat zij weer menselijk zou worden.

Europa was verstart; alles liep in vaste banen en in deze starheid voelt de geest zich niet thuis, want de geest is de oneindige zelfbeweging in zichzelf en kan niet in starheid leven. Wij spraken over de Eyclopedisten, die zich filosofen noemden, ofschoon ze met filosofie niets te maken hadden, aangezien zij niets anders deden dan een protest te laten horen waarbij hoogstens het cynische verstand te pas kwam. Mephisto speelde bij hen een grote rol. En wij spraken over Jean Jaques, die het hart der wereld weer tot leven trachtte te wekken. Zij alle waren slechts voorbereiders van de revolutie, die alles in splinters sloeg, het massieve blok der monarchie, waarna de splinters niet wisten, wat ze beginnen moesten. Zij hadden links en rechts vermoord, maar ze wisten niet wat te beginnen en zo wachtten zij, verzonken in verdeeldheid. Alles was stuk, het oude was doorbroken, maar de eenheid kan niet blijven ontbreken, omdat tenslotte de gebrokenheid zich weer herstellen moet tot eenheid, zij het dan uit den aard der zaak een hogere eenheid. De idee der eenheid moest toch weer te voorschijn komen, want dit was het doel geweest van de doorbreking, al had men dat niet begrepen en de idee der eenheid kwam in levenden lijve tevoorschijn als Napoleon, die de daad was van die idee en tevens een gericht, een oordeel over de wereld. Napoleon, die door Hegel genoemd werd de wereldziel te paard, de man, die met kronen goochelde en gooide, de man, die zich om niets bekommerde, die torenhoog boven alles uisteedg alsof hij naar de hemel streefde, volkeren verdeelde en bij

elkaar voegde, koningen opzij veegde en dozijnen Duitse staatjes definitief uitwiste. Een dergelijke figuur kan natuurlijk niet blijvend zijn, maar dat is ook de bedoeling niet. Hij moest alleen maar de idee den eenheid aan Europa brengen en overal het oude stukslaan en daarom moest hij door de wereld gaan, de wereldziel te paard, de idee van de eenheid en hij moest alom het oude stukslaan en een nieuwe eenheid geboren doen worden. Daardoor moest hij oorlog voeren tot het niet meer nodig was en toen kon hij gaan, want de wereldgeest heeft altijd iemand die zijn woordvoerder is, maar als hij gezegd en gedaan heeft wat er te zeggen en te doen is, dan kan die iemand verdwijnen. In de geschiedenis is geen medelijden.

Ergens anders in Europa ging de geest met zichzelf te rade. Napoleon is degene, die het gericht en de verwerkelijking van de idee der eenheid is, politieke werkelijkheid, maar de geest moest ook voor zich tot zijn eenheid komen en dat gebeurde ook, maar kon alleen gebeuren in dat grote Duitsland, dat zich nooit naar buiten had kunnen laten gelden en alleen maar verinnerlijkt kon zijn, dat zo ontzettend zwak was, dat het volkomen weerloos lag tegenover de keizer der Fransen, die er mee kon doen wat hij wilde.

In dat Duitsland, dat geen politieke macht kende, geen uitbreiding naar buiten, bleef alleen maar de weg naar binnen over en daarom kon in Duitsland, in dit Germaanse volk met zijn hang naar innerlijkheid, het zuivere denken ter wereld komen.

Alvorens hier verder op in te gaan, zullen wij even spreken over Engeland en over ons eigen land. Wat dit laatste betreft zij opgemerkt, dat zijn taak al vervuld had. Het had Erasmus gebracht en Willem de Zwijger erkend en het was zijn object geweest ter zelfverwerkelijking en het ten slotte de grootste van allen, Rembrandt

voortgebracht, die in licht als kleur zei, wat er te zeggen is omtrent de mens en zijn waarheid. Daarmee had Nederland alles gezegd, wat het zeggen kon, want het had zich naar buiten uitgebreid, in tegenstelling tot Duitsland en had zich altijd naar buiten laten gelden. Alleen in de kunst, die specifiek Hollands is, kon het spreken van de waarheid van de mens. Ook dit is een wijze van veruiterlijking. Rembrandt had de waarheid gezegd omtrent de mens, had alles gezegd wat in de geest van de Nederlander leeft omtrent de verdraagzaamheid en omtrent menselijkheid. En hij had dit gezegd met zijn penseel. Engeland had geen politieke grond om revolutie te maken en Engeland was ontzettend in zijn verburgerlijking, zoals trouwens ook Nederland het was en Duitsland, want heel Europa was verburgerlijkt. Door de revolutie kwam de Bourgeoisie aan de macht, maar de Bourgeoisie was platvloers. De Hollandse heeft reeds de traditie der regenten, d.w.z. het Erasmianisme, hooggehouden en dat is haar onsterfelijke verdienste. Het heeft zich ook laten gelden als het Hollandse liberalisme, dat zo verdraagzaam was, maar meer kon zij niet doen.

Engeland deed zaken, was nuchter en realistisch, naar de filosofen werd niet geluisterd. Men had wel wat anders te doen en toch was in Engeland het denken vrij. Maar niemand interesseerde zich ervoor. De goegemeente sjouwde voort, zaken doende en ter kerke gaande, uitbuitende en veel schone psalmen zingende tot Gods eer. Engeland was een culminatiepunt van schijnheiligheid, maar ook daar kan de geest niet eenzijdig ondergaan in zaken, schijnheiligheid en vroomgedoe, dat in werkelijkheid geen vroomheid is; ook daar moest de geest gaan protesteren en van zich doen spreken, maar poliliek was zulks uitgesloten en de ware filosofie is niet voor de Engelman, omdat bij nooit loskomt van de realiteit en niemand er naar luisterde. Wilde er naar iemand geluisterd worden in de

sfeer der cultuur, dan moest hij tot een andere categorie behoren, namelijk tot de dichters, de enige opstandelingen destijds in Engeland en van hen is de grootste Lord Byron, de grote opstandige. Byron, de cynicus, de innerlijk verscheurde, de pessimist, de grote hater ook dikwijls, die wel schrijft, "ik houd van Engeland" en zelfs schrijft, "ik houd van de prins-regent". Maar iedereen weet dat het niet waar is, want anderzijds hield hij zo heel veel en had zo'n ontstellende bewondering voor Napoleon en de Franse revolutie. Deze mens schreeuwt het uit, altijd weer op zijn pessimistische, cinische, verscheurde wijze, dat het maar om één ding gaat in de wereld, om vrijheid, en dat er nog iets anders nodig is ook. Liefde, liefde die hij niet vinden kon, want hij joeg door Europa en hij joeg van vrouw tot vrouw en zocht het overal en stierf, zesendertig jaar oud in de zeeslag bij Missolongi in de vrijheidsstijd der Grieken tegen de Turken. Dat was een waardig einde van lord Byron, een waardiger kon hij nooit vinden dan te sterven in de strijd van een volk om zijn vrijheid, want altijd had hij om de vrijheid geroepen, om de geestelijke vrijheid en hij had Engeland tot de diepste diepte vernederd. En dat wist Engeland wel en het haatte en belasterde hem en het belastert hem nog wel, want hij sprak het oordeel uit over zijn volk, het oordeel dat in 900 al uitgesproken was door de Friezen, dat Albion perfide is.

Hij sprak een oordeel uit, hij, als Engelsman, en de Engelsman houdt daar niet van. Maar desniettemin heeft hij een enorme invloed gehad, want wel hebben zij zijn stem gehoord en dat het om de vrijheid ging, om geestelijke vrijheid, hetgeen betekent, dat de geest zichzelf wil bevrijden uit de verstarring en dat hij wereldlijke werkelijkheid wil worden, als vrije wereldlijke werkelijkheid. Daartoe moest hij zich ook op zichzelf bezinnen en dit gebeurde in Duitsland in 1724. Vijfentwintig jaar voor Goethe werd in Koningsbergen Emanuel Kant geboren.

Terloops zij opgemerkt, dat Goethe, de universele genie, ook leefde, omstreeks 1800 en ook altijd sprak over vrijheid. Ook uit hem trad de geest flonkerend naar buiten op kunstzinnige wijze, ook hij heeft de Franse revolutie toegejuicht en de kanonnen van Valry die der vrijheid genoemd. In een uithoek van Duitsland, in één der verste uithoeken, zat een man, Emanuel Kant, geboortig uit een streng orthodox puriteins geslacht. Zijn moeder was van Engelse afkomst en hij ging denken over het denken en wij zijn er nu al zo lang over aan het redetwisten of het empirisme zijn moet. Of we moeten uitgaan van de feiten of dat we moeten uitgaan van het denken, maar zouden we het niet combineren, want het zijn toch twee kanten van hetzelfde. Hoor hierachter Spinoza, want Spinoza was er ook weer niet voor niets geweest. Ik heb bij Spinoza erop gewezen, dat zonder hem het zuivere begrip niet wel mogelijk zou zijn, omdat Spinoza een onontbeerlijke factor is, zoals elk filosofisch stelsel onontbeerlijk is in het geheel. Ik bedoel hiermee niet elke warhoofd, die zich voor filosoof uitgeeft, maar elk filosofisch stelsel, dat logisch is doordacht en ondanks zijn fouten en mede dank zij zijn fouten, onmisbaar is in het geheel. Kant wilde dus beginnen met over het denken te denken, waarin hij wel gelijk had, want dat had men nooit gedaan. Iedereen was erover gaan praten, zoals bijvoorbeeld Descartes, die ervan uitging dat hij dacht, terwijl een ander weer iets anders zei, maar niemand had er nu eens over nagedacht, waarom het nu eigenlijk ging en niemand had zich afgevraagd, hoe wij eigenlijk aan een oordeel komen. Ik zal U Kants gedachtegang in gewoon Hollands vertellen, want hij gebruikt vreselijk geleerde uitdrukkingen.

Zo spreekt hij van de synthetische eenheid der apprehensie en de synthetische eenheid der apperceptie en over noumens en noölogemens, enz., maar dat

zullen wij achterwege laten en in gewoon Hollands spreken. Het gaat hem er dus om hoe een oordeel tot stand komt en dus zegt hij, wij moeten beginnen met het feit, dat de buitenwereld op onze zintuigen inwerkt, waarop we reageren. Hij neemt dus de wisselwerking van subject en buitenwereld aan, van Ik en buitenwereld, er is dus een prikkeling van de zintuigen van het gezicht of van het gehoor, het doet er niet toe, en daarop reageert het subject, het Ik en dit Ik beschikt dientengevolge over een waarneming, waaraan het iets van het denken, een gedachte toevoegt, waardoor een samenstelling, een synthese ontstaat, die we oordeel noemen, dat hij een synthetisch oordeel noemt. Hiertegenover staan de analytische en dus uiteenrafelde oordelen, zoals bijvoorbeeld, dat alle lichamen uitgebreid zijn, wat een analytisch oordeel is, omdat aan het begrip lichaam zich het, begrip uitbreiding direct bedenken laat en er dus in voorondersteld is. Hij haalt alleen deze kwaliteit eruit en zet ze apart, dus heeft bij een eigenschap eruit getrokken, geanalyseerd, maar hij zegt, als ik zeg: alle lichamen zijn zwaar, dan doe ik dat niet, want dan heb ik een waarneming, die ik erbij voeg, waardoor ik een synthetisch oordeel krijg. Het Ik, het gewone subjectieve Ik komt dus tot verschillende oordelen. De waarneming geschiedt door de zintuigen en de vorm waarin de zintuigen waarnemen zijn die van ruimte en tijd, die in de zintuigen liggen en dus subjectief zijn. Het denken verloopt volgens bepaalde vormen, denkvormen, die hij categorieën noemt en dus is zowel de waarneming A priori vastgesteld, omdat nu eenmaal de waarnemingsvormen in de zintuigen liggen, als van het oordeel, dat ook oorspronkelijk is vastgesteld, doordat de denkvormen (de categorieën) in het verstand liggen. Dit is het beroemde oordeel "à priori" van Kant, hetwelk niets anders betekent dan dat het oordeel à prioritisch is, omdat èn de waarnemingsvormen ruimte èn tijd èn de denkcategorieën (de denkvormen) à priori, oorspronkelijk,

gegeven zijn. Dit is echter allemaal subjectief, want zowel de denkvorm als de waarnemingsvorm noemt hij een ervaring. Nu echter zegt hij, dat er behalve het subjectieve denken, dus het subjectieve ik, ook een algemeen, het algemene Ik is, als het algemene denken, dat eveneens volgens bepaalde categorieën verloopt. Kant stelt zich de vraag, "Wat kunnen wij van de dingen weten? Wij nemen ze zintuigelijk waar, zien, horen, tasten, ruiken, proeven ze en kunnen op die wijze de eigenschappen ervan onderscheiden, waardoor wij de dingen in al hun verschijnsel en leren kennen, bijvoorbeeld van een stang zwavel, dat hij geel is en korrelig en breekbaar en een zeker gewicht heeft en dat hij brandbaar is enzovoort maar, zo vervolgt hij, als ik nu van al die eigenschappen abstraheer, dan houd ik het Ding an Sich, het ding op zich (zelf) over en dat kan ik niet kennen, want ik kan het niet op enigerlei manier waarnemen, dus ken ik er helemaal niets van weten is het een onkenbaar iets. Deze gedachtegang schijnt bij eerste kennismaking juist te zijn, maar is het niet, want weliswaar "weten" we er niets van, in die zin, dat we het niet kennen door zintuigelijk waar te nemen en daarna een synthetisch oordeel te vormen, maar anderzijds zegt hij er wel iets van te weten, n.l. dat hij er niets van weet, dat het onkenbaar is.

Op dezelfde wijze worstelt hij met het Ik, want hij zegt, Ik is het subjectieve, het empirische, gegeven Ik, het feitelijke Ik en dit geldt voor alle bijzondere Ik's, maar er is natuurlijk ook een algemeen denken, het begrip "ik denk" en hij weet niet, wat hij daarmee beginnen moet en zegt er van alles van, bijvoorbeeld, het denkende ik moet alles vergezellen, elk oordeel, en verder, het is de hoogste spits, waaraan het oordeel zich moet hechten, het vergezelt al mijn oordelen, het is een begrip in het algemeen, volstrekt in het algemene, nauwelijks een begrip, het is een onbekende, het is een X, enzovoorts.

Hij zegt dus, dat hij niet weet wat het is. Wel echter zegt hij en dit is essentieel, het is het hoogste oordeel, dat alle oordelen moet vergezellen, het is het vehikel, dat overal bij meegaat en waar uit eigenlijk alles moet worden afgeleid. Maar wat het is, weet hij niet, zoals uit het voorafgaande blijkt, want hij geeft het allerlei benamingen, maar weet tenslotte toch niet, wat hij er van zeggen moet.

Kant heeft dus twee onbekenden: het zuivere Ik en het Ding in Sich, het ding aan of op zich (zelf), waarvan hij zegt, dat wij er niets van weten, ofschoon dit wel het geval is, zoals wij reeds opmerkten. Desalniettemin is het logisch, dat hij nog tekort schiet, want hij is het begin. Als hij zegt, we Kennen er niets van, en kunnen er niets van kennen, dan heeft hij het Ding an Sich op een bepaalde manier bepaald, n.l. negatief en in zoverre volkomen juist, want als ik van een ding alles abstraheer, elke eigenschap, elke bepaling, dan moet ik niet meer vragen wat het is, want als ik zulks vraag, dan vraag ik juist naar bepalingen. Zoals reeds opgemerkt, laat zich zijn uit spraak ook positief opvatten, n.l. als een verklaring. Dat wij er iets van weten. Maar daar gaat hij niet op door.

Kant werkt dus met twee onbekenden; het zuivere Ik (niet meer het feitelijke, maar het algemene, het algemene denken) waar hij geen raad mee weet, en met het ding op zichzelf, waar hij evenmin raad mee weet. Op deze wijze is geen filosofisch stelsel te ontwikkelen en Kant vindt het resultaat ook wel een beetje droevig.

Kant heeft drie critieken geschreven: de "Kritik der reinen Vernunft", de "Kritik der praktischen Vernunft" en die der "Urteilkraft".

In de eerste spreekt hij over het denken en concludeert dat de mens eigenlijk ongelukkig is, omdat hij in de subjectiviteit blijft steken en er nooit van loskomt, zodat

hij eigenlijk nooit weet hoe het met de dingen gesteld is en evenmin of hij goed of kwaad zal doen. Maar in zijn "Kritik der praktischen Vernunft" komt hij ineens tot iets anders n.l. tot de ethiek, want hij zegt, dat in ons het geweten is en dat ons zegt wat we wel en wat we niet mogen doen en zo is er dan in ons de moraal, waarvoor hij zegt een even grote eerbied te hebben als voor de sterren hemel boven zich. Hierdoor heeft hij goed protestant van oorsprong, alle moralisten een riem order het hart gestoken of een hart onder de riem en hen ertoe verleid veel te zedepreken, wat ook trouw in de naam van Kant gedaan wordt en wel in zijn aard lag, in zijn burgerlijk provincialisme. Hij is geboren, getogen en gestorven in Koningsbergen en nooit elders geweest, bleef ongetrouwd en heeft, sinds hij tot denken kwam alleen maar gedacht en vrijwel nooit iets anders gedaan. Hij leefde volgens de klok, zodat de bureu de mensen, wier woningen hij op zijn dagelijkse wandeling passeerde, de klok gelijk zetten op het voorbijkomen van Kant. Zó precies was hij altijd. Achter hem liep dan de huisknecht met de parapluie onder de arm voor het geval dat het ging regenen.

Zo heeft Kant zijn leven doorgebracht en het is natuurlijk een zeer bijzondere leefwijze van een volkomen verstild mens, die niets anders doet dan denken en die zich verder ver de wereld niets aantrekt. Zo was hij volkomen een provinciaal en een denkreus tegelijkertijd, een zeer opmerkelijke combinatie.

Kant vroeg een stelsel, maar zei het zelf niet te kunnen leveren.

Het volmaakte is alleen maar te vinden in het ware en het goede alleen in het geweten en wij zijn eerbied verschuldigd aan de moraal, maar het phillosophische stelsel, dat uit het zuivere ik zou moeten worden afgeleid, kon hij niet leveren. Hij weet, dat het moet voortvloeien uit het zuivere ik, want dit ik, het zuiver denkende

ik, is het allerhoogste. Tot deze conclusie was bij gekomen.

Het is goed hierbij op te merken, dat Kant alleen staat en dat het fout is Fichte, Schelling en Hegel in één adem met hem te noemen. Zij hebben op zich genomen te volbrengen, wat Kant niet volbrengen kon. Er zijn nog steeds Kantianen en neo-Kantianen, mensen die zich vreselijk druk maken over Kant en zeggen, dat hij het laatste van alle wijsheid is, wat hij helemaal niet is, zoals hij trouwens zelf gezegd heeft, want hij zegt; het stelsel moet nog geleverd worden en het moet volkomen vrij zijn van alle hypothesen en axioma's, er mag niets in verondersteld worden en het moet alles uit zichzelf voortbrengen, mag alleen maar gedachten zijn en niets aan iets anders ontleen. Dus verwerpt Kant zijn eigen werkwijze n.l. het werken met de categorieën van de logica van Aristoteles. Deze ontleent hij immer aan een ander en brengt ze niet uit het zuivere Ik zelf voort, naar dit lag in zijn lijn.

Kant laat zich vergelijken met Johannes de Doper, hij is de voorloper. Alles moet voortvloeien uit het Ik. Fichte zet zich ertoe om van het Ik uit te gaan, daarbij rekening houdende met wat Kant gezegd had, dus ook dat het niet wiskundig zijn mocht, ofschoon Kant een grote bewondering had voor de wiskunde en over wiskundige begrippen sprak, hetgeen in den grond der zaak fout is, omdat de wiskunde alleen met abstracte kwantiteiten werkt en dus eigenlijk niet met begrijpen, maar desondanks verbood hij de wiskundige manier; omdat de wiskunde met hypothesen werkt terwijl alles uit het Ik komen moet.

Fichte besluit dus geen hypothesen te nemen, maar het Ik te stellen. Dat mag hij doen, zonder tegen Kant te zondigen. Fichte redeneert nu als volgt; "Als ik zeg, ik ben ik, dan heb ik het Ik gesteld. Daartegenover staat het niet-ik, en daar doe ik hetzelfde mee, niet-ik is niet ik. Maar als ik zeg, ik is ik, dan heb ik daarmee een iden-

titeit uitgesproken en als ik zeg, niet ik is niet-ik, dan zeg ik, dat ik niet niet-ik is en heb daarmee de kategorie van het onderscheid uitgesproken.

Zo komt hij tot de kategorieën van de identiteit en van het onderscheid, maar hoe gaat het nu verder. Ik en niet ik verhouden zich dus volkomen negatief en vernietigen elkaar dus eigenlijk, maar in werkelijkheid vernietigen zij elkaar niet, want het ik en het niet-ik, de natuur, verdragen elkaar bijster goed. Als ze echter elkaar niet vernietigen, dan kunnen ze elkaar hoogstens beperken en dit is mogelijk, omdat ze bij alle onderscheid in de grond der zaak identiek zijn.

Zo komt hij tot de kategorie; grond. Hij deduceert dus werkelijk, de kategorieën uit het ik, maar als hij nu over de beperking gaat praten, loopt hij vast, want doordat hij over de beperking gaat spreken, gaat hij spreken over het beperkte Ik en noemt dit het empirische, zonder te bespeuren, dat hij nu van het zuivere algemene Ik is afgedwaald naar het beperkte deelbare Ik, zoals hij het noemt, en dus van het algemene naar het bijzondere is gegaan. Hij redeneert nu verder alsof hij nog over het algemene Ik spreekt, raakt de weg kwijt, en loopt vast. Wij zullen daar verder niet over praten, maar deze belangrijke filosoof in de sfeer van het zuivere denken moet ik summier even aanduiden, ook om u te laten zien, hoe dit uit het eerste werk van Kant geboren is. Fichte had gezegd; ik stel het Ik en dit is de these; daar stel ik de antithese tegenover; hun samengaan is dus de synthese. Dit is het zogenaamde drieslagstelsel. Gemeenlijk zegt men dat Hegel de man is van de drieslag, maar dit is niet waar. Hegel heeft de drieslag becritiseerd, want zegt, dat, wanneer wij spreken over these, antithese en synthese, wij eigenlijk construeren, terwijl het zuivere denken niet constructief mag zijn, wat Kant ook heeft gezegd. Hij eiste immers een organisch geheel, en terecht, want organisch wil

zeggen, dat elk deel zijn plaats heeft in het geheel en tot het geheel behoort, terwijl er bij de constructie in werkelijkheid geen geheel is, maar een constructie. Bovendien is de drieslag gevaarlijk voor liefhebbers van de zogenaamde dialectiek, omdat men met de drieslag alles kan uitspoken, wat men wil. Altijd kan de drieslag worden toegepast, wat dan wel aardig staat, maar waar niets van terecht komt. Ook hierop wijst Hegel. Fichte heeft ons echter behalve de drieslag doen begrijpen, dat men uit het ik kan deduceren en was gekomen tot de begrippen van identiteit, onderscheid en het samengaan van these en antithese. Desondanks vervalt hij in de verdeeldheid, in de verbrokkeling en gaat dan zeggen, dat na oneindige tijd de zaak wel in orde komt, maar oneindige tijd betekent nooit en daar heeft hij gelijk aan, want zoals hij redeneert, komt het nooit in orde.

Fichte heeft gezegd, ik is ik en omdat ik ik is, is A A; de identiteit moet uit het ik worden afgeleid en iets is dus alleen identiek met iets anders, omdat ik ik is.

Schelling zegt nu op zijn beurt: laten we uitgaan van A is A en dan abstraheren, dan houden we alleen over het zijn der identiteit. A is A, betekent dat A identiek is met A; als we nu de beide A's abstraheren, houden we alleen het zijn der identiteit over. Verder heeft Schelling opgemerkt, dat we alleen maar dat weten, wat identiek is met onszelf. Spreek de waarheid zegt men en bedoelt dan dat een reeks van woorden moet produceren, wier zinvolle inhoud identiek is met de reeks van feiten en daden, die geschied zijn, anders spreekt men de waarheid niet.

De waarheid is alleen maar overeenstemming van het een met het ander en is dus in de identiteit gegrond. Aangezien Schelling A en A abstrahert en alleen het zijn van de identiteit overhoudt, noemt hij dit de absolute identiteit, wat natuurlijk juist is, want elke bijzonderheid is geab-

straheerd. En dan zegt hij, de absolute identiteit is, en dit is volgens hem de rede, want alleen dank zij de absolute identiteit kunnen wij weten. Anders zouden wij nooit weten. Verder loopt hij dan vast, evenals Fichte.

Schelling is in zijn jeugd medewerker geweest van Hegel, maar Schelling was gefortuneerd en Hegel niet, zodat deze de kost moest verdienen als huisonderwijzer en eventueel gedwongen was om ergens heen te gaan, waar hij een baan kon krijgen. Dientengevolge kon hij niet met Schelling blijven samenwerken, wat wel goed was, omdat zij geestelijk toch uit elkaar gingen, wat Schelling slecht verdragen heeft, ofschoon Hegel hem alle eer geeft. Schelling heeft zich later wel eens laatdunkend over Hegel uitgelaten en ook wel tegen hem geschreven op een wijze, die een filosoof niet past, maar men moet een mens zijn zwakheden vergeven en dus vergeven wij Schelling, want hij had toch wel iets geweldigs gebracht, al kwam hij tenslotte niet verder dan de absolute identiteit, maar hij begrijpt dan niet hoe de absolute identiteit en de relatieve identiteit nu samen moeten gaan, maar dat ook deze identiek zijn begrijpt hij niet en derhalve houdt hij ze altijd gescheiden, d.w.z. dat hij het denken en de natuur gescheiden houdt en over twee reeksen spreekt. En nu dompelt hij wel elke natuur-kategorie in de absolute identiteit, maar Hegel zegt terecht, dat de absolute identiteit van Schelling tenslotte zoiets geworden is als de nacht, waarin alle katten grauw zijn. Schelling komt er niet uit en blijft in zijn twee parallel lopende reeksen steken.

Als dan Napoleon gevallen is, vlucht Schelling, zoals heel Europa, in de romantiek, want het levende was nuchter geworden. Overal was reactie en regeringen en kerken maakten zich weer breed en wilden weer gaan onderdrukken. Tevergeefs echter, want Napoleon was er niet voor niets geweest, zodat de reactie alleen

maar tijdelijk zijn kon. Inmiddels vlucht men in de romantiek en Schelling ging heel ver terug tot naar de Middeleeuwen, waarbij hij zeer dichtertelijke dingen schrijft, die echter met filosofie niets meer te maken hebben.

Schelling was ontzettend gedesillusioneerd door de reactie en doordat in Frankrijk weer de monarchie werd hersteld, die door Hegel "eine 15-jährige Fratze" genoemd werd. Hij is niet gedesillusioneerd, zegt alleen maar dit en schuift het opzij; het is niet de moeite waard, het gaat voorbij, het is maar even en duurt niet. Maar Schelling kon er niet tegen op en ontvluchtte de realiteit, die Hegel aanvaardde, zoals hij alle realiteit aanvaardde. Hij was een uitzondering in zijn tijd, want niet romantisch. In die tijd dweepten men in Duitsland en ging zich te buiten aan alle mogelijke excessieve gedachten. Men zwom weg in de romantiek, allerlei stelsels, allerlei enthousiasmen en denkbeelden kwamen op en werden met hevigheid beleden. En temidden van deze Sturm und Drang zit rustig en alleen Frederich Wilhelm Hegel, die slechts op de voorhanden en andere werkelijkheid lette en deze in zich opnam en daarbij tevens een fantastische studie pleegde, want hij heeft veel gestudeerd, ook wiskunde en natuurkunde, theologie en geschiedenis.

Dit moet ook wel, want anders hoeft niemand eraan te beginnen om de Kosmos te begrijpen. Hegel heeft van Alles gestudeerd en onder anderen ook enige keren college gegeven in de wiskunde en examens afgenomen in natuurkunde, toen hij nog leraar was. En verder heeft hij college gegeven in de paedagogiek, maar hij was eigenlijk leraar in de filosofie aan een gymnasium. Zo was het toen nog in Duitsland, dat er leraren in de filosofie waren aan een gymnasium. Het was een verplicht vak, terwijl het tegenwoordig niet eens meer verplicht is aan de universiteiten.

Hegel is zo van alles geweest, ook huisleraar, want hij had geen geld, maar hij wilde desondanks niet alles accepteren.

Toen een grote vriend hem schreef dat hij voorlopig maar een baantje van godsdienst-onderwijzer moest aannemen, heeft hij geantwoord, dat hij wel professor wilde worden in de godsdienst-philosophie, maar dat men niet van hen kon eisen, dat hij op een hoop lijken zou gaan staan dansen. "Here, laat deze drinkbeker aan mij voorbijgaan" Met deze woorden besloot hij zijn brief. Godsdienst-onderwijzer was ook wel het ergste, wat hem beschoren kon zijn, want betekent dat men, moet uitkauwen, wat al enige honderden jaren in allerlei geloofsbelijdenissen en dogmatiek is neergelegd. Van vrijheid des geestes kan geen sprake zijn. En deze man, die de geest bevrijd heeft, die genoemd wordt de verlosser der gedachte, kon zich niet opsluiten als godsdienst-onderwijzer. Hegel heeft ons geleerd wat zuiver denken is en wij dienen veel eerbied voor Hegel te hebben, dat wij hem kritisch doordenken en niet alles klakkeloos accepteren. Zo is bijvoorbeeld zijn natuurphilosophie niet belangrijk meer, behalve de grondidee, want sinds Hegel is de natuurwetenschap bijkans volkomen gerevolutioneerd en het is onze taak ook de gegevens en feitelijkheden van de wetenschap te doordenken en die logisch samen te denken tot een groots geheel. Wat de wetenschap niet doet omdat het haar taak ook niet is. Daarom moeten wij natuurlijk veel van de wetenschap afweten al behoeven wij natuurlijk niet alle wetenschappen in de grond der zaak en in details en finesses te kennen.

De grondgedachte der wetenschap moeten we echter wel kennen, evenals de hoofdlijnen. Wie Hegeliaan is, leert Hegel uit zijn hoofd en kan hen misschien citeren en is misschien vreselijk knap en kan zodoende een geweldige indruk maken, maar hij heeft hem alleen maar uit zijn

hoofd van buiten geleerd en toont daarmee geen eerbied voor Hegel te hebben, want wie hem van buiten leert, heeft hem niet tot iets innerlijks van zich gemaakt, hem niet verwerkt tot zichzelf, zodat hij op andere wijze weer te voorschijn komt. Tenslotte is het krankzinnig om bij Hegel te blijven staan, juist bij Hegel, die ons geleerd heeft hoe wij zuiver moeten denken, wat we dan ook te doen hebben als we ons tenminste zijn leer eigen willen maken.

In en als Hegel is de geest geboren, volkomen zuiver, en als men nu zegt, Kant had het stelsel geëist en wat is dan het Hegeliaanse stelsel, dan luidt het antwoord, de geschiedenis der filosofie, want elke filosofische school, elke filosofische richting, is een moment in het totale zuivere denken van de mens, dat, onzuiver beginnende, dank zij deze onzuiverheid en deze in zich opheffende en daardoor zuiverende, is gekomen tot de eenheid van de idee als het zuivere begrip.

Dit is Friedrich Wilhelm Hegel, die ook omstreeks 1800 leefde in Duitsland, dat vernederd was, geen politieke macht had en alle grootheid naar binnen moest zoeken, en zich ten ondergang doemde, toen het zich tot politieke macht maakte en zijn grootheid naar buiten ging zoeken.

Zolang Duitsland zwak was, kon het Germaanse karakter volkomen tot ontwikkeling komen, het Germaanse karakter met zijn hang naar verinnerlijking, zijn hang naar tragiek en zijn honger naar de geest. Toen Duitsland groot werd naar buiten, ging het onder, want die grootheid is niet het ware van Duitsland en niet zijn waarheid. Hegel is de laatste en hoogste waarheid van Duitsland en in en als Hegel werd de geest in de wereld geboren, de zuivere geest.

Kant was de wijsgeer, die getracht heeft de tegenstelling tussen de zoge-

naamde nologen en empiristen, d.w.z. zij die alles uit het denken en zij die alles uit de feitelijke ervaring wilden verklaren, te verzoenen en dat hij dit gepoogd heeft door te zeggen, dat wij eerst het denken zelf moesten gaan onderzoeken, want wij praten altijd over het denken en over ervaring, maar het eerst nodige is toch, dat het denken zichzelf doordenkt. Dit was een uiterst belangrijke stap en daarom is Kant een typische éénmalige verschijning in de wijsbegeerte en tevens een keerpunt en staat hij apart. Typisch is dat ook zijn leven dit apart-zijn volkomen uitdrukte, want hij heeft alleen meer geleefd in Konigsbergen, ongehuwd, met als enige gezelschap een huisknecht en in zeer bescheiden omstandigheden. Ook in die tijd werd het intellect niet zo buitengewoon goed gehonoreerd, wat vanzelfsprekend is, want waarom zou men het intellect zo bijzonder goed honoreren? Natuurlijk kan een intellectueel zich dienstbaar maken om veel geld te verdienen en dan bijvoorbeeld directeur worden van dit of dat, maar dan is hij geen intellectueel meer, doch heel iets anders, namelijk een zakenman of iets dergelijks. Maar het ware intellect is niet zo belangrijk, want het zakendoen is voor Europa belangrijker omdat de Europeaan in nuttigheid gelooft en niet inziet, dat het intellectuele werk, de zuivere intellectuele bezigheid haar eigen nuttigheid heeft, die niet in geld is uit te drukken, maar toch nuttigheid heeft voor de geest, geestelijke nuttigheid, dus dat de mens door intellectueel werk weer menselijk wordt.

Kant leefde dus in uiterst bescheiden omstandigheden en is begonnen met te trachten het denken zichzelf te laten doordenken - zijn drie kritieken - waarin hij met twee onbekenden blijft zitten, namelijk het algemene ik en het Ding an Sich. Over het algemene, het zuivere Ik zegt hij van alles, onder anderen dat het een begrip is, Maar in het algemeen, en eigenlijk ook nog helemaal geen begrip, dat het een ding is, een hij, een het, een onbekende

enz. Hij weet er geen raad mee, wat logisch is, want als men het algemene op zichzelf stelt, dan is het niets. Om te kunnen zeggen, wat het is, moet men bepalen, d.w.z. begrenzen en als het begrensd is, moet men het negeren, maar daar komt hij niet toe. Hij zet het apart, zoals hij ook het Ding an Sich apart zet, want hij zegt, dat wij het Ding an Sich niet kunnen kennen, maar hij vergist zich, want dat ding op zichzelf is een ding voor Kant en hij zegt wel, dat hij er niets van weet, maar hij denkt het zelf, het is een product van het denken van Kant. Hij weet er dus wel wat van, bijvoorbeeld, dat hij er niets van weten kan, dat is al een heleboel waaraan hij had moeten vasthouden, maar hij heeft het niet gedaan. Wanneer iemand werkt met twee onbekenden, het zuivere of algemene Ik en het ding aan zich, die beiden onkenbaar zijn, dan kan men natuurlijk niet tot een resultaat komen. Later is hij wel een beetje veranderd, want in zijn Kritik der Urteils-kraft begint hij toch al iets meer van het Ding an Sich te zeggen, zelfs, dat het misschien wel eens zou kunnen zijn, dat het een subject was, waardoor hij gaat zondigen tegen zijn oorspronkelijke stelling, wat een neo-Kantiaan, een zogenaamde Kant kenner, er toe verleid heeft om te zeggen, dat dit een bewijs is van seniele aftakeling van Kant, wat niet netjes en niet elegant is.

Toegegeven, dat de Kritik der Urteils-kraft moeilijk is, want Kant had niet de gave van de taal, niet de gave van het woord. Hij worstelde met de taal, wat vanzelf spreekt, want hij worstelde met de begrippen en hoe zou hij de begrippen zuiver hebben kunnen stellen, waar hij met onbekenden moest werken. Maar om nu, als men hem niet snapt, te zeggen, dat hij vroegtijdig seniel in afgetakeld, is onsympathiek, want hij was helemaal niet vroegtijdig seniel, al is hij wel kinds geworden.

Zijn huisknecht liet hem toen voor een fooi zien aan vreemdelingen, wat te

begrijpen is, aangezien niemand een held is voor zijn huisknecht of kamerdienaar, zoals het Franse spreekwoord luidt, wat dan volgens Hegel niet aan de held ligt, maar aan de kamerdienaar.

Kant's huisknecht had een soort zonderlinge papegaai in huis, die hij liet zien voor een fooi. Die papegaai was toevallig de wijsgeer Kant, waar talloze geleerden mee gecorrespondeerd hadden en waar de wereld zich mee bemoeide. Overigens waren de bezoekers, die de fooi geven om Kant te mogen bekijken, niet beter dan de knecht.

Hegel begon anders dan Fichte en Schelling, al sloot hij natuurlijk bij hen aan. Hij is een originele denker, maar van de originaliteit moet men zich toch weer geen al te groot begrip maken, want geen enkel mens is zo origineel, of hij steunt op al zijn voorgangers. En Hegel heeft beweerd, dat hij steunt op niet minder dan, op alle filosofen, die in de geschiedenis der filosofie behandeld worden, omdat alles, wat voorafgaat één grote, dialectische opbouw is geweest, terwijl het publiek het ziet als een ruzie van filosofen, waarvan de één de ander tegenspreekt. Dit is ook inderdaad het geval, aangezien het denken zichzelf altijd tegenspreekt en aangezien het denken spreken moet bij monde van subjecten, moeten er altijd filosofen zijn, die elkaar tegenspreken, tot de filosoof komt, in wie de geest is gekomen tot volslagen zelfbewustzijn, zodat deze filosoof niet meer andere tegenspreekt, maar zichzelf tegenspreekt in zijn stelsel van dialectiek. Deze filosoof is Hegel. Hij begint met alle eer toe te kennen aan Kant, voor wie hij een enorme bewondering heeft. Maar, ook zegt hij, dat wie een denker eert, hem critiseert en wie hem niet kritisch bekijkt, geen eerbied voor hem heeft. Wie een ander eert, denkt hem na, zelfstandig, en wie hem zelfstandig nadenkt, denkt hem uiteraard der zaak kritisch na, want hier komt zijn subjectieve denken in contact

met dit, voor hem, objectieve denken, waardoor die andere denker als object gesteld is.

Hegel heeft dus ook Kant becritiseerd en om te beginnen het beroemde Ding an Sich, waar men nog altijd over bazelt alsof er geen Fichte, Schelling en Kant geweest zijn en waar de neo-Kantiaan nog altijd over zit te puzzelen. Zij gaan terug tot Kant en zeggen, dat wij met het Ding an Sich moeten beginnen en natuurlijk dat dat niet kenbaar is. En zij zeggen, dat zij Kant vereren als de grootste en dan gaan ze een stelsel opbouwen en beginnen ze met een hypothese, terwijl Kant gezegd heeft, dat er geen hypothese in een stelsel mag zijn, omdat het een zuivere cirkel van gedachten zijn moet, maar dat hindert hen niet. Wie Kant, Fichte, Schelling en Hegel niet kan begrijpen, begint maar wat te zeggen in het wilde weg, want is niet met de geschiedenis der filosofie op de hoogte en wie daarmee niet op de hoogte is, is niet op de hoogte van de ontwikkeling van de geest in Europa en komt allicht bij Kant terug en blijft daar dan rondstumperen, zonder te vatten, waar het bij Kant om ging. Hegel zegt, met het Ding an Sich van Kant heb ik niets te maken, want een ding is een object en een object, dat geen object is voor een subject, is geen object. Als ik over een object spreek, spreek ik tevens over een subject. Deze twee zijn niet uit elkaar te krijgen. Een ding, dat ik niet kennen kan, is een ding, dat in een andere orde ligt, maar object en subject liggen niet in verschillende werelden, doch vlak tegen elkaar aan, zitten vast, het een wordt onherroepelijk uit en aan het ander voortgebracht, dat is onvermijdelijk. Kant heeft niet begrepen, dat zijn Ding an Sich een object was voor Immanuel Kant en dat het dus wel degelijk een object was voor een subject en helemaal niet in een onbereikbare wereld lag. Hij heeft alleen niet begrepen dat zijn kennen inderdaad niet toereikend was en dat niemand van ons het zo kan kennen, want hij bedoelt

hier met het kennen om te beginnen het empirische, maar verdwaalt dan in het niet-empirische. Empirisch kennen berust op feitelijk waarnemen, maar het empirische kennen is niet het enige weten, er is ook nog een ander, dat op het logische door denken berusten eruit voortvloeit.

Hegel is degene geweest. Die het grote werk van de zelfkennis des geestes heeft voltooid en dit is onder meer door Goethe, met wie Hegel in correspondentie stond, ingezien. Het zou goed zijn, wanneer Hegels critici hier eens op wilden letten, want Goethe was het dialectische genie bij uitnemendheid. De critici zouden trouwens ook eraan moeten denken, dat ieder die Hegel wil becritiseren, hem tenminste moet begrijpen en aan dit laatste ontbreekt het bijkans geheel.

Hegel begrijpen veronderstelt echter dat men in aanleg dialectisch is en dit zijn de meeste mensen niet, want de meesten vormen de menigte, die uiteraard middelmatig is, ook in haar denken. De dialecticus kan alleen diegenen iets geven, die het in aanleg reeds bezitten. Dit is het, wat het nieuwe testament bedoelt, waar het zegt: "die heeft, aan die zal gegeven worden, maar wie niet heeft, van die zal genomen worden, ook wat hij heeft". Het nieuwe testament is wel interessant, wanneer wij het begrijpen. Wie niet begrijpt echter moet er in geloven en wie er niet in gelooft moet het laten liggen, maar dan ook niet kritisch worden. Ditzelfde geldt ten aanzien van Hegel, wie hem niet begrijpt kan niet kritisch worden want de enige critiek is de critiek van het begrip. Wie een denker eert, moet hem kritisch lezen, hem namelijk nadenken, en dat doet hij subjectief, zodat hij zich subjectief tot deze denker als objectiviteit verhoudt, waarbij hij de identiteit tracht te ontdekken of het ontbreken ervan tot hem doordringt. Dit is dan zijn critiek.

Hegel heeft het dientengevolge de mensen vreselijk moeilijk gemaakt, waarbij

dan nog komt, dat zijn taal zeer moeilijk is, zowel omdat hij de eerste was, die tot het zuivere begripen kwam als doordat hij een Duitser was. De Duitse intellectueel uit het begin van de XIXe eeuw muntte niet uit door eenvoud van taal. Desalniettemin sprak hij de waarheid, wat men in hem, voelde, maar als iets unheimisch, waaraan niemand houvast had, niemand van hen, die "iets positiefs" wilden, een bepaald iets, want hij hief elke bepaaldheid op. Hegel is, omdat hij is de verlosser van de gedachte, de grote revolutionair, want het zuivere denken is de revolutionaire geest, omdat het elke bepaaldheid opheft en verkeert tot zijn andere en bij geen enkele bepaaldheid stand houdt.

Hegel maakte het de mensen dus moeilijk en omdat men hem niet begreep, kon men hem zo heerlijk aanvallen en heeft men hem onder anderen verdacht trachten te maken als aarts reactionair en als verheerlijker van de Pruisische staat, wat hij niet was. De Pruisische regering vertrouwdde hem niet helemaal en eigenlijk stond hij min of meer onder politiecontrole. Wel is hij geridderd geworden, kort voor zijn dood, op het niveau, waarop, bij ons een dienstmaagd voor 25 jaar trouwe dienst geridderd wordt, namelijk de rode adelaar vierde klasse. Hij was geen man, die zich hierover druk maakte en hij heeft zich niet bezondigd aan de vervelendheid van Bolland, die in dit opzicht akelig kleinzielig geweest is, omdat hij almaar jammerde, dat hij geen ridderorde kreeg. Hij heeft nooit begrepen, dat hij natuurlijk geen ridderorde kon krijgen en dat dat nu net zijn enige ridderorde was, dat hij hem niet krijgen kon. Maar hij wou met alle geweld een lintje hebben, voelde zich miskend en begreep niet, dat juist deze miskening van hogerhand een erkenning was van hoger hand. Hegel heeft zich van die dingen niets aangetrokken en trok zich überhaupt nergens wat van aan maar men kan hem daarom wel verdacht maken.

Had hij niet van de staat gezegd, dat deze aardse goddelijkheid is? Zoiets is

geen kleinigheid en stempelt hem tot een reactionair, behalve als wij goddelijkheid vertalen door idealiteit en er dan op van aardse goddelijkheid spreekt en daarmee zegt, dat het maar een alledaagse aangelegenheid is, die als werkelijke staat geen stand houdt. Hij was bekend om zijn democratische principes en verdacht omdat hij Napoleon toejuichte, omdat deze de liberale gedachte door Europa bracht. Van de koning zei hij in zijn colleges over het recht, dat deze maar één taak heeft, namelijk om ja te zeggen en de puntjes op de i te zetten, wat Friedrich Wilhelm helemaal niet leuk vond, maar wat was er te beginnen, zolang men de censuur nog niet durfde in te voeren. Zij begon wel te dreigen aan de universiteit, maar deze filosoof verzette zich hevig tegen alle censuur en zei nu, dat de wetenschap vrij moet zijn van alle gezag en dat de staat dus in de eerste plaats de taak heeft om er voor te zorgen, dat de kerk zich geen enkel gezag aanmatigd over de wetenschap, aangezien de kerk dit recht niet toekomt. Daarom hielden ook de kerkelijken niet van hem. Hij vond de kerk niet het belangrijkste, want niet meer dan een particuliere vereniging. Met het geloof moet de regering zich volgens Hegel niet bemoeien, maar de vereniging ressorteert onder het staatsgezag. Het behoeft ons dan niet te verwonderen, dat de kerken, en speciaal de roomse, hem zeer vijandig gezind waren. Het spreekt vanzelf, dat hij dus van hogerhand niet vertrouwd werd en aangezien bovendien vrijwel niemand hem begreep, was hij zo gemakkelijk zwart te maken, waarna men hem in Duitsland tenslotte verwierp.

Hegel is niet begrepen, wat gedeeltelijk het gevolg is van het feit, dat zijn taal zo moeilijk is. Toch staat één ding vast, wie filosoferen wil, of hij Hegliaan is of niet, zal Hegel moeten trachten te begrijpen, althans in hoofdzaak, want wie Hegel niet begrijpen kan, of geen kennis van hem wil nemen, wil geen kennis nemen van de ontwikkeling van de

Menselijke geest en gaat daarbuiten staan. Wie echter mee wil doen in het Proces van de ontwikkeling van de geest, mag niet buiten dat ontwikkelingsproces gaan staan, want dan is hij afgesneden en waardeloos.

Hegel heeft natuurlijk ook gezegd, evenals Kant, dat het stelsel van zuivere rede zichzelf moet voortbrengen, dat wil zeggen dat het denken zichzelf moest ontwikkelen tot zuivere rede en dat nergens van buitenaf iets genomen mocht worden, omdat de wijsbegeerte is de wetenschap der wetenschappen, het weten van het weten, het denken, dat zichzelf begrijpt, het denken, dat tot zelfbewustzijn komt. En dus moet men met het denken beginnen. Welnu het denken is gegeven, dus daar kunnen we mee beginnen, maar wat mag de eersten gedachte zijn? Ik heb in de aanvang van dit geschrift gezegd, dat we beginnen met het Zijn. Het is hier niet de plaats om de logica te doordenken en dus moeten wij volstaan met op te merken, dat wanneer wij, uitgaande van Zijn in het Algemeen, dus als aanleg, wij vanzelf komen tot het werkelijk zijn, dus tot realiteit, waarna beiden tot eenheid gedacht worden, dat wil zeggen dat in de realiteit de aanleg ertoe als het wezenlijke wordt begrepen, welk begrip de eenheid is. Begrip is idealiteit, denkbaarheid. De logische verhouding is dus die van aanleg, werkelijkheid, denkbaarheid. Een voorbeeld uit de geloofswereld is, God de Vader, de Zoon, de Heilige Geest.

De Vader is de aanleg, dat wil zeggen in wezen is de mens goddelijk, Ideëel de waarheid des mensen is niet zijn verschijning, maar dat, wat alleen denkbaar is en wat zich als en door de verschijning openbaart. Dit is de werkelijkheid, de Zoon.

De Zoon, die zich begrijpt als wezenlijk goddelijk, ideëel, begrijpt zich dus als eenheid van God en mens en dit begrip is de Heilige Geest. Een voorbeeld uit de

wijsbegeerte, Kants drie critieken - Kritik der reinen Vernunft, Kritik der praktischen Vernunft, Kritik der Urteilskraft. Over deze laatste critiek struikelen de Kant-kenners nog al eens. Kants critieken behandelen respectievelijk de logica, de natuurphilosophie en de philosophie des geestes, waarin het reeds duidelijk wordt, dat God de Vader nog slechts is de wetmatigheid van het denken, zich stelt als de Zoon en in deze tot bewustzijn komt van zichzelf, de Heilige geest.

Het is al eens gezegd op alle mogelijke wijzen, maar eerst sinds Hegel kunnen wij het redelijk doordenken en begrijpen. Abstraheer dus Hegel niet uit het geheel, want het is lang geleden begonnen, duizenden jaren geleden in Griekenland, en daarvoor was het er als het intuïtieve vermoeden in het Oosten.

Heel langzaam in het gekomen, is het ontwaakt. Aan de natuur is de idee voorondersteld, als natuur is de idee buiten zichzelf, als geest heeft de idee zichzelf begrepen en is daardoor geest geworden, zoals de Vader vader wordt door de zoon en de oorzaak oorzaak door het gevolg, dat ze teweeg brengt. In het empirische, het verstandelijke, het feitelijke wetenschappelijke denken wil men alles altijd causaal verklaren en begrijpt niet, dat men altijd de dingen uit elkaar blijft trekken. Men zegt, daar is de oorzaak en hier is het gevolg, maar het gevolg is de oorzaak, dat die oorzaak oorzaak is geworden, anders zou de oorzaak geen oorzaak zijn, maar hoogstens mogelijkheid gebleven zijn, dus niets. Het gevolg is de oorzaak van de oorzaak, dat wil zeggen, de oorzaak is veroorzaakt door het gevolg. Wie deze twee uit elkaar denkt, denkt wel erg verstandig, maar ook vreselijk oppervlakkig en uiterlijk en komt nooit tot de eenheid. Het is de wetenschapsmensen moeilijk aan het verstand te brengen, dat toch de hele wetenschap zoekt naar eenheid, want zij zoekt de waarheid en weet niet, dat ze aan meta-

physica doet, wanneer ze aan het snuffelen is in de feiten en ze probeert te arrangeren, te classificeren en te doorschouwen. Zij doet dan aan metaphysica. Maar van zuiver denken wil ze niet weten.

God de Vader en God de Zoon liggen niet uit elkaar, zij zijn elkaars voorwaarde. Zonder de Vader geen Zoon en zonder de Zoon geen Vader. Daarom was God er niet vóór zijn Schepping en hij is alleen God door Zijn Schepping. De Idee is er alleen door de Schepping, die er niet niet-zijn kan, omdat het logisch onmogelijk is, aangezien Zijn en niet-Zijn aan één en hetzelfde zijn, weshalve de schepping er zijn moet en niet een daad is van willekeur van een God in een Hemel, die op zekere dag dacht, ik ga eens een kosmos scheppen. Hij kan alleen maar God zijn als hij schept en hij kan nooit iets anders doen dan scheppen, zichzelf verloochenen, aan het kruis slaan en uit het graf opstaan en er weer ingelegd worden. Dit is een oneindig proces, dat wij niet in de tijd moeten zien. In het wetenschappelijke en verstandelijke denken speelt de tijd een geweldige rol, want hij behoort bij de natuur en dus willen wij hem niet wegdenken, maar wij moeten de natuur begrijpen als het buiten zichzelf zijn van de idee, die altijd is, maar pas tot zelfbewustzijn gekomen is sinds Hegel. Daarvóór was zij er ook en zij zal er altijd zijn als natuur en als denkbaarheid.

In Hegel was de geest geboren. In hem heeft de geest voor het eerst duidelijk gesproken, maar men begreep hem niet. Desondanks beheerste hij de hele 19e eeuw, ook al door zijn tegenstanders, en alle bekende filosofen zijn bij Hegel ter school gegaan, ook Schopenhauer, die overigens van Hegel meer begreep, dan hij kon inzien tengevolge van zijn dodelijke vijandschap.

Schopenhauer was een ijdeltuit, die het niet verdragen kon, dat op zijn colleges 5 mensen zaten en op Hegels colle-

ges zelfs de vensterbanken als zitplaatsen gebruikt moesten worden, al was Hegel niet met zo'n volle collegezaal begonnen. Toen hij 30 hoorders had, vond hij het al een mooi aantal. Eerst veel later werd de collegezaal te klein. Schopenhauer bracht het in dit opzicht niet ver en omdat hij zo ijdel was, verweerde hij zich tegen Hegel zonder te begrijpen, dat wie zich tegen een wijsgeer verweert, zich met die wijsgeer, met diens denken bemoeit en van dat denken niet los komt. Hij heeft op hem gescholden en hem voor charlatan, voor dialectische clown, voor jongleur-met-idiote-begrippen uitgescholden en zich uitgelaten op de manier van een kermisreiziger, maar dit neemt niet weg, dat Schopenhauer een eenzaam mens was en trachtte het pessimisme in ere te herstellen. Hij is de enige grote pessimist einde eeuwen en leefde in een tijd, waarin de wereld meende optimistisch te mogen zijn. Hegel had immers gezegd, dat de mens goddelijk is en dat de rede alles vermag.

Goed, dan zou dat alvermogende subject even een wereld gaan scheppen, die een heilswoning zou zijn voor iedereen, dat alvermogende subject, dat niet van zijn subjectiviteit en van zijn verstandelijkheid loskwam, maar erin bleef steken, en dat daarom een objectiviteit schiep, die het als het vreemde aanzag en welke zich ging wreken, want ging leven volgens eigen wetmatigheid. Het verstand had het objectieve en subjectieve gescheiden en dientengevolge kwam het drama los, kwam de chaos. Men kon het niet meer aan en van de grote droom der bourgeoisie, dat alles zou worden een schone woning voor alle mensen (geen mooi Nederlands), bleek niets terecht te komen. De bourgeoisie was optimistisch en daartegen predikte Schopenhauer. Men vond hem interessant, maar geloofde hem niet, de grote massa is niet makkelijk te overtuigen, omdat ze niet denken kan en wie niet denken kan, kan de waarheid niet begrijpen. Dus kwam de bourgeoisie

tenslotte terecht in een wereld, die helemaal uit elkaar ging vallen en er kwam een wereldoorlog en daarna de gek van Berchtesgaden, die met zijn uiterste geweld alles bijeen wou houden. Eenheid moest op zijn, het koste wat het wil. Hij werkte in de lijn der bourgeoisie met zijn proces van gelijkschakeling, want de bourgeoisie was al lang aan de gelijkschakeling bezig zonder het te beseffen. Er is immers identiteit (die op verstandelijke wijze tot een formele identiteit gemaakt werd) en in de identiteit is immers de waarheid. Als we alles formeel gelijkschakelen, volkomen uiterlijk, dan hebben we dus een waarachtig goede samenleving. M.a.w. in deze samenleving was weinig waarheid te vinden, al zat er waarheid in. Maar de leugen overheerste en de mensen begrepen het niet en evenmin de filosofen en de kerken.

Het Hegelisme was uiteengevallen in drie richtingen; het centrum, de linker-vleugel en de rechtervleugel. Het centrum zette Hegel's werk heel simpel voort, gaf zijn werken uit en doceerde in zijn zin. Het rechtse Hegelisme werd reactionair, begreep Hegel niet en gebruikte hem voor alle reactionaire doeleinden, waarvoor hij gemakkelijk te gebruiken was, omdat hij niet begrepen werd en men kan allerlei uitspraken altijd gemakkelijk voor een bepaald doel aanwenden.

Het linkse Hegelisme werd materialisme bij Strauss, Molensloot en, vooral bekend bij Marx.

Het materialisme heeft geen goede reputatie, maar toch moeten we begrijpen, dat er een zuiver filosofische gedachte in zit, want het wil tenslotte de tweeheid van geest en materie tot eenheid samen denken. Het doet het verkeerd, want op eenzijdige wijze, aangezien het alles samen denkt tot materie door de geest tot materie te maken, maar het is een filosofische poging. Politiek en maatschappelijk was er het links Hegelisme, waardoor ondanks alles Hegels geest de gehele 19e

eeuw beïnvloedde. Want alle linkse Hegelianen gaan van hem uit. Maar de grootste invloed heeft hij door het Marxisme. Wij willen daarom hier in het kort iets van het Marxisme zeggen. Het is materialistisch en als zodanig negatie van het dialectisch idealisme, dus een eenzijdigheid. In zijn materialisme zit Marx vast aan de bourgeoisie, die er geheel in verzonken was, maar anderzijds heeft hij gewezen op de wetmatigheid en de dialectiek van de economische verhoudingen. Zijn beperktheid is, dat hij alles met alle geweld onder deze economische verhoudingen wilde dwingen en daardoor de wording van de geest en daarmee de geschiedenis van de mensheid geweld moest aandoen. Wat hij natuurlijk niet opzettelijk deed. Hij zag het zo, het was voor hem de waarheid. Hij verkrachtte de feiten om tot identiteit te komen tussen zijn subjectief denken en de objectieve werkelijkheid en zodoende in zijn waarheid te staan, maar de waarheid van het Marxisme is niet de volslagen de zuivere waarheid, want de waarheid van het Marxisme verkracht de werkelijkheid en moet dit doen, omdat ze anders niet bestaan kan.

Hij heeft op de dialectiek van de economische verhoudingen gewezen en daarmee alle Utopisten opzij geveegd. Er loopt altijd een stelletje goedwillende, brave warhoofden rond, die allerlei prachtige wereldvreemde plannen hebben en kolonies gaan stichten en dit en dat gaan doen, zoals Frederik van Eden, Robert Owen en anderen die ergens in een wildernis gaan zitten en daar een wereld van liefde opbouwen. Maar de wereldgeschiedenis trekt zich van idealistische warhoofden niets aan, zij treden buiten de werkelijkheid, wat ze ook feitelijk doen, door zich ergens in een wildernis op te sluiten. Zij staan niet in de werkelijkheid en denken met ethische gepraat 's wereld logische ontwikkelingsgang te kunnen veranderen. Zij hebben vriendelijke bedoelingen. Hun hart loopt dikwijls over van menselijkheid, maar desalniettemin

staan ze buiten de werkelijkheid, en de werkelijkheid is tenslotte elke werkelijkheid, zowel de politieke, als de sociale, als de natuurkundige, als de geestelijke werkelijkheid. Ook het denken is werkelijkheid en aan het werkelijk zijn laat zich de werkelijkheid bedenken. Denken is een zeer inspannende werkzaamheid.

Elke werkelijkheid is tenslotte niets anders dan verwerkelijking van de idee, een proces, dat dialectisch verloopt en dat niet bij wijze van gril of van lief verlangen van een of andere dromer, die een wensdroom heeft.

Marx heeft al deze Utopisten weggeveegd, er waren er zoveel, allemaal mensen, die eventjes nieuwe maatschappijen zouden gaan maken. Op papier gaat dat prachtig, als men het mensenmateriaal maar uitschakelt.

Vóór Marx was het alleen nog maar gepraat. Hij is het wetenschappelijke keerpunt tot de praktijk en zijn theorie is dan ook werkelijkheid geworden als politieke en maatschappelijke werkelijkheid in Rusland.

Dit moest gebeuren, want Marx is tenslotte degene, die het zuivere denken ging toepassen. Natuurlijk moet het dan gebrekkig zijn, want alle voorhanden werkelijkheid, alle wereldlijke werkelijkheid is gebrekkig. De werkelijkheid is altijd ook onwaar en daarom moet niemand rekenen op een heilstaat. Begrepen moet worden, dat de gang der rede en de dialectiek der werkelijkheid niet anders is dan het stellen van tegenstellingen om deze weer op te heffen en daarmee te verzoenen, want het doel van alle tegenstellingen is niet anders dan de verzoening, de liefde. Dit is de grote grondgedachte, die tenslotte als het dialectische denken tevoorschijn komt. Dat het om de liefde gaat, maar dat de liefde zonder de tegenstelling niet zijn kan en dat dus de liefde niet kan zijn zonder de tegenstrijdigheid. De wereld kan niet

zonder strijd zijn. Herakleitos heeft het al gezegd, de strijd is de vader van alle dingen. Uit het tegenstrijdige wordt alles geboren en het grootse is de verzoening. In de geest is de zuivere verzoening, want is elke tegenstelling opgeheven tot eenheid.

Daarom is het zuivere denken de grote vrede en de grote liefde.